

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HANBELÎ KAYNAK METİNLERDE
ZAYIF HADİS ALGISI**

**Hazırlayan
Bekir UĞURLU**

**Danışman
Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY**

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2023, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HANBELÎ KAYNAK METİNLERDE
ZAYIF HADİS ALGISI
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Bekir UĞURLU**

**Danışman
Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY**

Mayıs 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığım ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Bekir UĞURLU

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Hanbelî Kaynak Metinlerde Zayıf Hadis Algısı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 90 sayfalık kısmına ilişkin 03/05/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **% 26'** dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 03/05/2023

Danışman: Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY

Öğrenci: Bekir UĞURLU

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

Hanbelî Kaynak Metinlerde Zayıf Hadis Algısı konulu Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Bekir UĞURLU

Danışman

Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY danışmanlığında **Bekir UĞURLU** tarafından hazırlanan “**Hanbelî Kaynak Metinlerde Zayıf Hadis Algısı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY**

Üye : **Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL**

Üye : **Doç. Dr. Selahattin AYDEMİR**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun .... /.... /..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / .....

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İslâm kültür ve medeniyetinin temel kaynakları öteden beri Kur’ân ve sünnet olarak kabul edilmiştir. Müslümanlar, Kur’an ve sünnetten elde edilen kaide ve kurallar çerçevesinde şekillenmişlerdir. Rabbimiz Kur’an’da (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz”¹ şeklinde buyurarak kitabı olan Kur’an’ı koruduğunu bütün beşere bildirmiştir. Hadisler de bir yönüyle bu korumanın altında yer almaktadır. Çünkü Kur’ân’ın kendisinde (...وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا...) “Peygamber size ne veriyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının”² buyrulmaktadır. Zikredilen bu vb.³ ayetlerden hadislerin korunması gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerin hepsi Peygamber’in söylediği lafızlarla gelmemiş, bilinçli ya da bilinçsiz râvi tasarruflarına maruz kalmışlardır. Bir bilginin veya haberin aktarımında bilinçli-bilinçsiz eksik ya da hatalar yapılmış olabilir, hattâ bu aktarımların yapımında araya giren fâsıla ve şahısların çoğalmasıyla bu eksik ve hatâ riskinin artma ihtimâli yükselir denilebilir.

Kur’an ile hadisler her ne kadar İslâm’ın iki asıl kaynağı olarak kabul edilse de Kur’an ve hadislerin sübutu birbirinden farklı bir olgudur. Hadisler; dönem olarak kesin bir şekilde ayırmak mümkün olmasa da bir kısım merhalelerden geçmiştir. Kur’an ise; Hz. Peygamber’in doğrudan müdahaleleri ile muhafaza edilmiş ve asıl kaynak olma noktasında yerini öteden beri korumuştur.

İslâm’ın diğer bir asıl kaynağı olan hadislerin sübutu ve değerlendirilmesi ise başlı başına sübjektif bir yön içerir. Dolayısıyla hadisler bir nevi, hadis âlimlerinin malumatı neticesinde yorumlanarak sahih ve zayıf gibi bir kısım hükümlere dayanır denilebilir. Bu yorumlamalara âlimlerin müteşeddîd ve mütesahîl olması, yaşadığı çevre, dönemin ekonomik, siyasi ve kültürel durumu gibi etmenlerinde etki etmesi olağandır. Bütün bunlarla birlikte âlimler, hadislerin sahih ile sakimini ayırmada büyük gayret sarf etmişlerdir.

¹ Hicr: 9 (Meal: Diyanet Kur’an Yolu).

² Haşr: 7 (Meal: Diyanet Kur’an Yolu).

³ Bkz. Necm: 3-4; Al-i mran: 31-32; Ahzab: 21; Nisa: 65.

Bu hedefin neticesinde ortaya çıkan değerlendirmeler gerek hadis âlimleri gerekse diğer âlimler arasında bazı mûlahazalara tabi tutulmuş; hadis âlimleri tarafından sahih, hasen ve zayıf şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur. Bu mûlahazalar daha sonra birçok amelî konuda kullanılması hasebiyle hadisler hakkında verilen hükümler, fihhi konular başta olmak üzere birçok branşta başvuru alan dayanak haline gelmektedir. Dolayısıyla kendine hüküm bina edilecek olan konularda sahih ve hasen hadise yaklaşım ile zayıf hadise yaklaşım farklılık arz etmektedir.

Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bulguların her birisi önem arz etmekle beraber klasik eserlerde rastladığımız bilgiler daha ön plandadır ancak çağdaş kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler de bizim için önemlidir. Bu araştırma ve tespitler sonucunda ortaya çıkan bilgilerin asıl menbâna uygun olacak bir halde ve bu ilim havuzuna hâlel getirmeden, biraz da olsa bir katkı sağlamasını umarak çıktığımız bu yolda rabbimden muvaffakiyet umarım. Yine rabbimden, bizden hâsıl olan hatalar için af dilerim. Bu çalışmamızda farkına varmadan düştüğümüz hata ve yanlışımız varsa bundan ötürü bu ilmi birikimi bizlere kadar ulaştıran ilim ehlinin engin hoşgörüsüne sığınarak şefaatlerini umuyoruz. İlmî faaliyetlerim hususunda öteden beri bana desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim. Gerek ders döneminde gerekse sonraki zamanlarda beni ilme ve araştırmaya klavuzlayan ve ilmi çalışmalarımın ilk basamağı olan çalışmamın danışmanlığı vesilesiyle bu aşamaya gelmesinde kıymetli vakitlerini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY'a müteşekkirim. Çalışma sürecinde yapıcı fikirlerde bulunan Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL'e, Doç. Dr. Selahattin AYDEMİR'e ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül ALTINTAŞ'a da ayrıca teşekkür ederim. Sevgili arkadaşım doktora öğrencisi Abdülhamit KOCAOĞLU ve yüksek lisans arkadaşım Ömer BAKICI ve Feyyaz ŞENGÜREL'e de olumlu eleştirilerinden dolayı çok teşekkür ederim.

Bekir UĞURLU

Kayseri, 2023

HANBELÎ KAYNAK METİNLERDE ZAYIF HADİS ALGISI

Bekir UĞURLU

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2023
Danışman: Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY

ÖZET

“Hanbelî Kaynak Metinlerde Zayıf Hadis Algısı” adlı çalışmamızda Hanbelî Mezhebi âlimlerinin zayıf hadise yaklaşımını özellikle hadis usûlü ve mezhebin fıkıh usûlü kitaplarından ilk kaynaklar arasında sayılan bazı eserlerden tespit etmeye gayret edildi. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgiler yer almaktadır. Birinci bölümde mezhebin imamı Ahmed b. Hanbel’in şahsiyeti ve ilmi kişiliği ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır. Daha sonra mezhebin imamı üzerinde oldukça yıpratıcı etki bırakan mihne olgusu kısaca ele alınmıştır. İkinci bölümde Hanbelî Mezhebi ile ilgili bazı mülahazalarla birlikte temel eserleri tanıtıldı. Ayrıca Hanbelî Mezhebine ait temel metinlerden hareketle Mesâil ve fıkıh usulü alanında gerekli istifadelerde bulunulmuştur. Üçüncü bölümde; Hanbelî düşüncesinde zayıf hadis algısı üzerinde duruldu. Bunu yaparken de mezhebin birincil kaynak eserlerinden faydalanmaya gayret edildi. Son olarak ise zayıf hadisle amel meselesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zayıf Hadis, Hanbelî Mezhebi, Ahmed b. Hanbel, Amel.

WEAK HADITH PERCEPTION IN HANBELI SOURCE TEXTS

Bekir UĞURLU

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, May 2023

Supervisor: Prof. Dr. Süleyman DOĞANAY

ABSTRACT

In our study titled "Weak Hadith Perception in Hanbali Source Texts", we tried to determine the weak hadith approach of Hanbali Madhhab scholars from some works that are considered among the first sources, especially from the hadith methodology and the sect's fiqh method books. Our study consists of an introduction and three parts: In the introduction, there is information about the subject, purpose, method and sources of the research. In the first part, the imam of the sect, Ahmed b. Information about Hanbel's personality and scientific personality is given. Finally, the phenomenon of mihna, which had a very damaging effect on the imam of the madhhab, was briefly discussed. In the second part, the main works of the Hanbali Madhhab were introduced along with some considerations. In addition, based on the basic texts of the Hanbali/Sect, necessary benefits were made in the field of Mesâil and fiqh method. In the third part; Hanbali thought focused on weak hadith perception. While doing this, efforts were made to benefit from the primary source works of the sect. Finally, the issue of deeds with weak hadith is discussed.

Keywords: Weak Hadith, Hanbelî Sect, Ahmed b. Hanbel, Action.

İÇİNDEKİLER

HANBELÎ KAYNAK METİNLERDE ZAYIF HADİS ALGISI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. HANBEL İLE HANBELÎ DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞ VE TEŞEKKÜLÜNDE MİHNE OLGUSU

1.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 164-241/780-855)	5
1.1.1. Hayatı ve Eğitimi	5
1.1.2. Muasırı Olan Âlimler Nezdinde Ahmed b. Hanbel	6
1.1.3. İmam Ahmed'e Göre Dinin Kaynakları	8
1.1.4. İmam Ahmed'in Dönemine Işık Tutan Birkaç Kavram	9
1.1.4.1. Ehl-i hadîs.....	9
1.1.4.2. Ehl-i re'y.....	10
1.1.4.3. Ehl-i Sünnet.....	12
1.1.5. İmam Ahmed'in Eserleri	15
1.2. Mihne Olgusunun Hanbelî Düşüncesinin Ortaya Çıkış ve Teşekkülüne Etkisi.....	17
1.2.1. Mihne Süreci ve Ahmed b. Hanbel.....	17
1.2.1.1. Mihne.....	17
1.2.1.2. Mihne Kapısının Bastırılması Uğruna Gayret.....	19
1.2.1.3 Mihne Kapısının Aralanması.....	19
1.2.1.4. Mihne Sürecinin Sonu	23
1.2.1.5. Mihne Sonrası Ahmed b. Hanbel	23

İKİNCİ BÖLÜM

HANBELÎ DÜŞÜNCESİ VE MEZHEBİN TEMEL METİNLERİ

2.1. Hanbelî Mezhebinin Genel Nitelikli Kaynak Metinleri	32
2.1.1. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl'ın <i>Kitâbü 'l-Câmi' li-Ulûmi 'l- İmâm Ahmed'</i> i.....	33
2.1.2. Ebû'l-Kâsım el-Hırakî'nin <i>el-Muhtasar'</i> ı.....	33
2.1.3. Ebû'l-Hattâb Kelvezânî'nin <i>el-Hidâye'</i> si	34
2.1.4. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin <i>el-Umde'</i> si	35
2.1.5. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin <i>el-Mukni'</i> si	35
2.1.6. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin <i>el-Kâfi'</i> si.....	36
2.1.7. Ebû'l-Berekât Mecduddîn Abdusselâm b. Abdullah b. Teymiyye'nin <i>el-Muharrer'</i> i.....	36
2.1.8. Şemseddin İbn Muflih el-Makdisi'nin <i>Kitâbu 'l-Fürû 'su</i>	36
2.1.9. Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî'nin <i>el-İknâ' li-Tâlibi 'l-İntifâ'</i> sı.....	37
2.1.10. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. Ahmed b. Ali b. İdrîs el-Buhûtî'nin <i>Umdetu't-Tâlib'</i> i.....	37
2.1.11. Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Bekir b. Yûsuf b. Ahmed el-Kermî'nin <i>Delîlü't-Tâlib'</i> i.....	37
2.2. Hanbelî Mezhebi Mesâil Kitapları	37
2.2.1. Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî'nin <i>Kitâbü 'l-Mesâil'</i> i.....	38
2.2.2. Ebû'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in <i>Mesâil'</i> i.....	39
2.2.3. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in <i>Mesâil'</i> i... 39	
2.2.4. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî'nin <i>Mesâilü 'l-İmâm Ahmed b. Hanbel'</i> i.....	39
2.2.5. Ebû Muhammed Harb b. İsmâil b. Halef el-Kirmânî'nin <i>Mesâilu Harb el-Kirmânî li-İmameyn'</i> i.....	40
2.2.6. Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî'nin <i>Mesâilü Ahmed b. Hanbel'</i> i.....	40
2.3. Hanbelî Mezhebinde Kitâbu's-Sünne'ler	40
2.3.1. Ahmed b. Hanbel'in <i>Kitâbü's-Sünne'</i> si	41

2.3.2. Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî'nin <i>Kitâbü's-Sünne'si</i>	41
2.3.3. Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin <i>Kitâbü's-Sünne'si</i>	42
2.3.4. Ebû Bekir el-Hallâl'ın <i>Kitâbü's-Sünne'si</i>	42
2.3.5. Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef el-Berbehârî'nin <i>Şerhu Kitâbi's-Sünne'si</i>	42
2.4. Hanbelîler'in Fıkıh Usulü İle İlgili Kaynak Metinleri	43
2.4.1. Ebû Abdillâh Hasen b. Hamid Ali el-Verrak el-Bağdâdî'nin <i>Tehzîbu'l-Ecvibe'si</i>	43
2.4.2. Ebû Ali el-Hasen b. Şihâb b. el-Hasen b. Ali b. Şihâb Ukberî'nin <i>er-Risale fi Usuli'l-Fıkh'ı</i>	43
2.4.3. Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ'nın <i>el-Udde fi Usûli'l-Fıkh'ı</i>	44
2.4.4. Ebû Ya'lâ Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ'nın <i>Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyn'i</i>	45
2.4.5. Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî Kelvezânî'nin <i>et-Temhîd fi Usûli'l-Fıkh'ı</i>	46
2.4.6. Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed el-Bağdâdî'nin <i>el-Vadıh fi Usuli'l-Fıkh'ı</i>	47
2.4.7. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî'nin <i>Ta'zîmu'l-Feteyâ'sı</i>	48
2.4.8. Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kûdâme el-Makdisî'nin <i>Ravzatü'n-Nâzır ve Cennetü'l-Menâzır'ı</i>	48
2.4.9. Mecduddîn Ebû'l-Berekât Abdusselâm b. Abdullah'ın <i>el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh'ı</i>	49
2.4.10. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb ez-Zürâî el-Hanbelî'nin <i>İ'lâmü'l-Muvakkûn'i</i>	50
2.4.11. Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin <i>Tahriru'l-Menkul'ü</i>	51
2.4.12. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin <i>et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr'i</i>	51
2.4.13. Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dimaşkî'nin <i>el-Medhâl'i</i>	52
2.5. Hanbelî Mezhebinde Kavâid Kitapları	52
2.5.1. Takıyyuddîn İbn Teymiyye'nin <i>el-Kavâidu'n-Nûrâniyye'si</i>	53

2.5.2. Ebü'l Fedâil Safiyyüddin Abdülmümin İbn Abdülhak el Bağdâdî el-Hanbelî'nin <i>Kavâidü'l Usûl ve Meâkîdû'l Fusûl</i> 'ü	53
2.5.3. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el- Bağdâdî'nin <i>el-Kavâid fi'l-Fıkhı'l-İslâm</i> 'ı	54
2.5.4. Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Abbas b. Şeyban el-Ba'î'nin <i>el- Kavâid ve'l-Fevâidu'l-Usûliyye</i> 'si	54
2.5.5. Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî'nin <i>Kitâbu'l- Kavâidi'l-Kulliyye</i> 'si	54
2.6. Hanbelî Mezhebinde İlm-i Hilâf Kitapları	55
2.6.1. Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî'nin <i>el- İfsâh 'an Me'âni's-Sihâh</i> 'ı	55
2.6.2. Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî'nin <i>et-Tahkîk fi Ehâdîsi'l- Hilâf</i> 'ı	56
2.6.3. Cemâleddin Yûsuf b. Hasan b. Abdulhadi ed-Dımaşkî'nin <i>Mugnî Zevi'l- Efhâm</i> 'ı	56
2.7. Hanbelî Mezhebinde Cedel kitapları	57
2.7.1. Ebü'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl'in <i>Kitâbu'l-Cedel 'alâ Tarikati'l- Fukahâ</i> 'sı	57
2.7.2. Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Abdulvâhid'in <i>Kitâbu İstihraci'l-Cidal mine'l- Kur'ân-i'l-Kerîm</i> 'i	57
2.7.3. Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî'nin <i>A'lemu'l-Cezel fi İlmi'l-Cedel</i> 'i	58
2.8. Hanbelî Mezhebinde Biyografi Kitapları	58
2.8.1. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî'nin <i>Tabakâtü'l-Hanâbile</i> 'si	59
2.8.2. Ebü İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî'nin <i>el- Maksadü'l-Erşed fi Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed</i> 'i	60
2.8.3. Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân Uleymî'nin <i>el- Menhecü'l-Ahmed fi Terâcimi Ashâbi'l-İmâm Ahmed</i> 'i	60
2.8.4. Abdullah b. Abdurrahmân b. Sâlih Al-i Bessam'ın <i>Ulemâu Necd Hilâle Semaniye Kurun</i> 'u	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HANBELÎ ÂLİMLERE GÖRE HADİS ÇEŞİTLERİ VE ZAYIF HADİSLE
AMEL

3.1. Sıhhat Açısından Hadisler	65
3.1.1. Sahih Hadis	65
3.1.2. Hasen Hadis	67
3.1.3. Zayıf Hadis.....	72
3.1.3.1. Senetteki İnkıtâ Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri.....	76
3.1.3.1.1. Mürsel Hadis	76
3.1.3.1.1.1. Hanbelî Mezhebinin Sahâbe Sonrası Mürsellerine Yaklaşımı	84
3.1.3.1.2. Muallak Hadis	87
3.1.3.1.3. Munkatı‘ Hadis	89
3.1.3.1.4. Mu‘dal Hadis.....	92
3.1.3.1.5. Müdelles Hadis	94
3.1.3.2. Râvisindeki Kusur Bakımından Zayıf Hadis.....	99
3.1.3.2.1. Muallal Hadis	99
3.1.3.2.2. Muzdarib Hadis.....	101
3.1.3.2.3. Münker Hadis.....	104
3.1.3.2.4. Şâz Hadis.....	106
3.1.3.2.5. Maklûb Hadis	108
3.1.3.2.6. Müdrec Hadis	110
3.2. Hanbelî Mezhebi ve Zayıf Hadisle Amel Edilme Meselesi	112
3.2.1. Hanbelî Mezhebi ve Zayıf Hadis Rivâyeti Meselesi	115
3.2.2. Zayıf Hadisle Mutlak Olarak Amel Edilmez	119
3.2.3. Bir Konuda Sahih veya Hasen Hadis Yoksa Zayıf Hadisle Amel Edilebilir...	120
3.2.3.1. Zayıf Hadis Re’yden Evlâdır	122
3.2.3.2. Zayıf Hadislerle Fezâil Konularında Amel Edilip Edilememesi.....	125
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	133

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ü.B.E	: Ankara Üniversitesi Basım Evi
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
B.Ü.İ.F.D	: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbni
bn.	: Bab numarası
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
hn.	: Hadis numarası
H.z.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nr.	: Numara
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
yay.	: Yayınları
byy.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın konu başlığı, “Hanbelî Kaynak Metinlerde Zayıf Hadis Algısı”dır. Tezin başlığında yer alan ‘algı’dan maksat, Hanbelî Mezhebinin zayıf hadise yaklaşımı ve zayıf hadisi yorumlamalarıdır. Hz. Muhammed’den varid olan söz ve tavırlar sahâbe başta olmak üzere diğer Müslümanlar tarafından birçok şekilde kayıt altına alınmıştır. Böylece İslâm’ın ikinci ana kaynağı olan hadisler günümüze kadar ulaşmıştır.

Hadisler, kendi arasında muhtelif şekilde kategorize edilmiştir. Bu türlerden birisi de zayıf hadistir. Zayıf hadisin, Hanbelî âlimlerin nezdinde ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Fakat gerek mezheb imamından ve gerek daha sonraki âlimlerden elde edilen malumatlar neticesinde, zayıf hadis hakkında toptan kabulün söz konusu olmadığı ifade edilebilir.

Konunun daha iyi anlaşılması için ilk dönem Hanbelî âlimlerinin, zayıf hadisten kasıtlarının ne olduğu, zayıf hadis olgusuna nasıl yaklaştıkları ve Hanbelîlerin re’y karşısında zayıf hadis ile ilgili tutumlarının ne olduğu gibi hususlar izah edilmeye çalışılmıştır.

2. Çalışmanın Amacı

Hadisler, ilk dönem âlimleri tarafından sahih, hasen ve zayıf şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu tasnif her ne kadar bir beşer tarafından yapılsa da sınıflandırmayı yapanlar, bu alanın uzmanları kabul edildikleri için sonraki âlimler tarafından itibar görmüştür. Hadislerin bu gruplandırılmasında sahih hadise olan rağbetin zayıf hadise göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Fakat zayıf hadis, hiçbir ilgi görmemiş ya da zayıf hadise âlimlerin teveccühü olmamış değildir.

Zayıf hadise rağbet eden âlimler arasında Hanbelî âlimler de bulunmaktadır. Bundan dolayı Hanbelî Mezhebinin zayıf hadislere olan yaklaşımının nasıl olduğu, zayıf hadisi kabul ediyorlarsa bunların hangi türden zayıf hadisler olduğu tespitine çalışıldı. Ayrıca Hanbelî Mezhebinin zayıf hadisi kıyas ve re'yn önüne geçirmeleri hususunun ne derece doğru olduğunun araştırılması amaçlandı. Son olarak Hanbelî Mezhebinin zayıf hadisle amel edip etmediği, şayet amel ediyorlarsa da hangi konularda zayıf hadislerle amel edildiği hususlarının araştırılması tez çalışmasının amaçlarındandır.

3. Çalışmanın Önemi

Tespit ettiğimiz kadarıyla konumuzla ilgili bir çalışmaya rastlanılmadı. Zaten Hanbelî Mezhebi ile ilgili de ülkemizde belli başlı birkaç eserin mevcut olduğu saptandı. Mevcut bu çalışma, Hanbelî Mezhebinin zayıf hadise yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Çalışmanın asıl önemini ortaya koyan hususlardan biri de Hanbelî Mezhebi hakkında daha çok şifahi olarak ifade edilen zayıf hadis yaklaşımlarıdır. Bu çalışma bahsedilen alanlarda aydınlatıcı bilgiler sunması sebebiyle önemlidir.

4. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, Hanbelî Mezhebinin hadis tasnifi ve özellikle zayıf hadisi kendi içinde nasıl değerlendirdiği hususları ele alınmış ve gerektiği yerlerde diğer âlimlerin hadis sınıflandırmaları da belirtilmiştir. Her ne kadar diğer mezheplerin hadis sınıflandırılmasına yer yer temas edilmiş olursa da Hanbelî Mezhebi ekseninden çıkılmadığı için konu bütünlüğü gözetilmiştir. Çalışma boyunca mümkün oldukça Hanbelî kaynak eserlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, konuyu aydınlatan sonraki dönemde veya çağdaş dönemde telif edilen Hanbelî eserlerden de istifade edilmiştir. Konular sunulurken sadece bilgi aktarımı yapılmayıp yeri geldikçe değerlendirmede de bulunulmuştur.

Tezimiz, giriş bölümü ile birlikte toplam dört bölümden oluşmaktadır. Giriş ve birinci bölümde, tezin konusu, amacı, kaynakları ve metodu ile birlikte daha çok; mezheb imamı Ahmed b. Hanbel'in hayatı ve hayatının bir bölümünü meşgul eden mihne sürecinin ele alınması uygun görüldü.

İkinci bölümde ise, mezhebin ilk kurucusu ve mezhebi hakkında genel bilgi verildikten sonra bu bölümde, mezhebin kaynak metinleri üzerinde duruldu.

Üçüncü bölümde ise, asıl konu olan Hanbelî Mezhebinin zayıf hadis algısı ve zayıf hadis ile amel konusu irdelenmiştir. Neticede bulgularımız analiz edilip okurlarla buluşturulmaya gayret edilmiştir.

5. Çalışmanın Kaynakları ve Değerlendirmesi

Tezimizde, Hanbelî mezhebinin hem hadis usulü hem de fıkıh usulü eserleri başta olmak üzere birçok kaynaktan faydalanılmıştır. yararlanılan bu eserlerden bazıısı şu şekildedir:

1. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh* adlı eseri, Hanbelî Mezhebine ait usul konularının bütününe içine alan ilk sistematik telif olarak bilinmektedir. Tez konusuyla ilgili olarak, zayıf hadislerin bazı konularda nasıl ele alındığı hususlarında bu eserden faydalanılmıştır. Diğer Hanbelî usul eserleri de bu çalışmadan oldukça faydalanmıştır. Haliyle diğer Hanbelî fıkıh usulü kitaplarından da yararlanıldığını belirtmek gerekir. Burada faydalanılan her bir usul kitabının zikredilmesi tekrar mahiyetinde olacağından buna gerek duyulmamıştır.

2. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. 597/1201) *Menakibü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* adlı eseri çalışmamız açısından bir kısım tarihi verilerle birlikte Ahmed b. Hanbel ve diğer Hanbelî âlimlerin biyografisini içermesi açısından önemlidir.

3. İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî'nin (ö. 728/1328) *İlmu'l-Hadis* adlı eseri, konuları ele alma sistematığı bakımından oldukça kullanışlı olması ve Hanbelî hadis usulü ile ilgili düzenli şekilde telif edilmiş eserler arasında ulaşabildiğimiz en erken yazılma özelliğine sahip olması bakımından çalışmanın önemli kaynakları arasındadır.

Eser, hadis usulü konularını kısaca ve anlaşılır şekilde ele almıştır. Dolayısıyla bu eserde hadislerin sahih, hasen, zayıf, zayıfın kısımları ve haram ile helal hususunda nakledilen hadislerin senedinde titiz davranma gibi tezimizle ilgili konulardan yararlanılacaktır.

4. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* adlı eseri, çalışmamızda hadis taksimi ve özellikle zayıf hadis çeşitlerinde faydalandığımız bir eserdir.

5. İbn Mibred olarak bilinen Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî'nin (ö. 909/1503) *Bulğatü'l-Hasîs ilâ İlmi'l-Hadis*, küçük bir risale şeklinde olan bu eseri, hadis usûlü ve ilimlerine dairdir. Eserde işlenen hadis usûlü konuları müellifin hadise yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu eserden hadis kısımlandırılması hususunda faydalanılmıştır.

6. Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dımaşkî'nin (ö. 1866-1914) *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadis* isimli eseri de önemlidir. Zikredilen eser, çağdaş Hanbelî âlime ait olup hadis usulüne dairdir. Eser, çağdaş dönemde telif edilmesine rağmen diğer Hanbelî âlimlere göre daha doyurucu bilgi sunması nedeniyle hadis usulü konularında bu eserden faydalanılmıştır.

7. Ferhat Koca'nın, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi* adlı eser, ülkemizde Hanbelî Mezhebi ile ilgili yapılan önemli çalışmaların başında gelmektedir. Türkçe eserler arasında en çok faydalandığımız teliflerden birisidir. Bu çalışmadan daha çok teknik açıdan yararlanıldığı bununla birlikte Hanbelî Mezhebinin hem tanıtılmasında hem de mezheb âlimlerinin ve çalışmalarının doyurucu şekilde ifade edilmesi nedeniyle olabildiğince faydalanılmıştır.

8. Ramazan Özmen'in, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi* adlı çalışmasıdır. Eser daha çok Hanbelî fıkhnın doktrini ile ilgilidir denilebilir. Dolayısıyla bizim çalışmamız her ne kadar hadis alanında yoğunlaşması beklenen bir çalışma gibi görünse de daha çok Hanbelî fıkıh usulü ile bağıntılı olduğu unutulmamalıdır. Hal böyle olunca konumuzla ilgili bu eserden de yararlanıldı.

9. Muhyeddin İğde'nin *Siyasi-İtikadi bir Mezheb Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci* adlı eseridir. Hanbelî Mezhebinin oluşumunu ve mihne olayını en güzel bir şekilde anlatan bu eserden özellikle tezin ilk bölümünde olabildiğince faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED B. HANBEL İLE HANBELÎ DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞ VE TEŞEKKÜLÜNDE MİHNE OLGUSU

1.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 164-241/780-855)

1.1.1. Hayatı ve Eğitimi

Sünnî İslâm âleminde yaşayan dört büyük mezhepten Hanbelî Mezhebinin kurulmasına olanak sağlayan Ahmed b. Hanbel, 164/ 780 senesinde Bağdat şehrinde doğmuştur.⁴ Künyesi, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs b. Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî'dir. Soyu Hz. Peygamber'le birleşir.⁵ Dedesi Hanbel, Serahs valiliği yapmış bir zât olup,⁶ babası otuz yaşlarında vefat edince onu annesi yetiştirmiştir.⁷

İlim serüveni henüz genç yaşta Hüseyim'in meclisinde başlayıp⁸ ömrünün sonuna kadar devam edecek olan Ahmed b. Hanbel, ilim aşkından dolayı uzak bölgelere uzun süre yolculuklar yapmıştır.⁹ İmam Ahmed, hadis dersini ilk olarak

⁴ Salih b. Ahmed b. Hanbel, Ebû'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Siretü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Fuat b. Abdulmün'im Ahmed (İskenderiyye: Darü'd-Da've, 1404/1983), s. 29; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr: Muhammed Emin el-Hancı (byy. Mektebetü'l-hancı, ts.), s. 13; Hatib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslami, 1422/2001), (I-XVI) VI, 102.

⁵ İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Kahire: Matbaâtü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1371/1952), I, 5.

⁶ el-Uleymî, Muciruddîn Ebû'l-Yumn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Menhecü'l-Ahmed fî Teracimi Ashabi'l-İmam Ahmed*, thk. Abdulkadir el-Arnaut ve Mahmud el-Arnaut (Beyrut: Darü Sadr, 1418/1997), I, 71.

⁷ Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaût (byy. Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), XI, 179.

⁸ Salih b. Ahmed, *Siretü'l-İmam Ahmed*, s. 33; Zehebî, Siyer, XI, 179; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 24; Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416/1996), IX, 161-233; Hatib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, I 95.

⁹ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 58.

Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden kadî Ebû Yûsuf'tan dinlediğini ifade etmiş,¹⁰ başlangıçta Bağdatlı âlimlerden ders almış, hadis öğrenmek için birçok rihle yapmış ve bu ilmi seyahatler sırasında Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam ve Cezire gibi birçok yerlere uğrayıp âlimlerle görüşmüştür.¹¹ Bu yolculuklarda ise Hüseyin b. Beşîr (ö. 183/799), Mu'temir b. Süleymân et-Teymî (ö. 187/803), Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî (ö. 198/814), Yahyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809), Muhammed b. Abdurrahmân et-Tufâvî (ö. 187/803), Ebû Muâviye ed-Darîr (195/810), Ebû Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807-808), Gunder (ö. 193/809), İbn Uleyye (ö. 193/809), Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810), Muhammed b. Fudayl b. (ö. 195/811), Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813), Vekî' (ö. 197/812) ve Abdurrahmân b. Mehdî'den (ö. 198/813-14) ilmi olarak faydalanmıştır. Ayrıca yine Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), Süleymân b. Harb (ö. 224/839) ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden ilim tahsilinde bulunmuştur.¹² Zehebî, İmam Ahmed'in yukarıda bazılarının isimlerini zikrettiğimiz bu hocalarının sayısının iki yüz seksenden fazla olduğunu ifade etmiştir.¹³

Bu hocaları arasında ise İmam Şâfiî, Abdurrezzâk es-San'ânî (ö. 211/827) ve Abdurrahmân b. Mehdî de kendisinden hadis dinlemişler ama imam Şâfiî, onun adını açıkça söylemek yerine "Güvenilir kimse bana rivâyet etti" demeyi tercih etmiştir.¹⁴ İmam Ahmed, Bağdat şehrinde (241/855) senesinde vefat etmiştir.¹⁵

1.1.2. Muasırı Olan Âlimler Nezdinde Ahmed b. Hanbel

İmâm Ahmed'in akranlarını ve onların dilinden imamı tavsif eden birkaç kelamı kısaca aktarmakla yetineceğiz. Öncelikle akranları arasında dönemin ileri gelen şu âlimleri bulunmaktadır: Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49), Yahya b. Maîn (ö.

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 23.

¹¹ Hatib Bağdadi, *Târîhu Bağdâd*, VI, 91; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 22; Uleymî, *Menhecü'l-Ahmed*, I, 72.

¹² Bkz. Zehebî, *Siyer*, XI, 180-181; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-Â'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbil-Arabî, 1413/1993), XVIII, 64.

¹³ Zehebî, *Siyer*, XI, 181.

¹⁴ Mehmet Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınları, 2009), II, 75.

¹⁵ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l İlâl ve Ma'rîfeti'r-Rical*, nşr. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay. 1963), I, Mukaddime.

233/848), Duheym eş-Şâmî (ö. 245/859) ve Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (ö. 248/862)¹⁶ ve Ahmed b. Ebu'l-Havârî (ö. 246/860)¹⁷ gibi bilginler bulunmaktadır.

İmam Ahmed'in hem hocası hem arkadaşı olan İmam Şâfiî ile olan yakınlığı dikkatleri üzerine çeker. Arkadaşlıklarının İmam Şâfiî'nin Mısır'a göç etmesine kadar sıkı sıkıya devam ettiği; hatta İmam Şâfiî'nin seçkin ashâbından olduğu söylenir. İmam Şâfiî, onu hep övmüş, Irak'tan Mısır'a gelişinde; “Arkamda İmam Ahmed'e benzer birini bırakmadım” diyerek onun eşsizliğini ifade etmiş ve yine İmam Ahmed'in sekiz hasletine işaret ederek onun; hadiste, fıkıhta, dilde, Kur'ân'da, fakirlikte, zühtte, vera'da ve sünnete ittibada örnek bir kişilik olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Buradaki arkadaşlık sıradan olmasa gerektir. Çünkü kendini hadis alanında tamamlayıp fikhî meselelere ihtiyaç duyan bir bilgin ile yine fikhî konularda ilerlemiş fakat hadis alanına ihtiyaç duyan bir âlimin karşılaşmış olması dolayısıyla birbirlerinden istifade etmişlerdir.¹⁹

Yine o, pek çok hususta ileri seviyededir. Bir gün imam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in yanına girerek dedi ki: “Ey Ebû Abdullah! Bugün Iraklılar ile şu konuda konuştuk. Eğer Peygamber'in hadisinden hatırlamış olsaydım onlara okuyacaktım” dedi. Bunun üzerine İmam Ahmed ayağa kalkıp üç hadis okuyunca İmam Şafi ona hayır dua etti.²⁰ Saîd b. Amr bir gün Ebû Zür'a'ya “Sen mi daha iyi ezberlersin yoksa Ahmed mi daha iyi ezberler” diye sorunca Ebû Zür'a: “Tabii ki İmam Ahmed daha iyi hıfzeder” demiştir.²¹ Yahyâ b. Maîn: “İnsanlar bizden İmam Ahmed gibi olmamızı isterlerdi, fakat biz buna asla güç yetirip onun gibi olamayız”²² demiştir.

İmam Ahmed, Allah'ın haramlarından sakınma ve hadislere bağlılık hususunda önde gelen muhaddislerdendir. Onun hakkında Abdülmelik el-Meymûnî şöyle der: “Gözlerim Ahmed b. Hanbel'den faziletlisini görmedi. Allah'ın

¹⁶ Aynı isimle maruf Birden fazla âlim olduğu için bkz. <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/AHMED-BIN-SALIH-EL-MISRI/1154>. (son erişim: 05. 03. 2023).

¹⁷ Zehebî, *Târih*, XVIII, 64.

¹⁸ Uleymî, *Menhecü'l-Ahmed*, I, 73-74.

¹⁹ Muhammed Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel Hayatuhu Asruhu A'rauhu ve Fıkhuhu* (byy. Dârü'l-Fikrul Arabî, ts.), s. 108.

²⁰ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 6.

²¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 187.

²² İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 14; Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 84.

yasaklarına ve Hz. Peygamber'in sahih sünnetine çokça tazim eden onun gibi bir muhaddis görmedim.”²³ Onun, hadislerle bağlantısı sıkıydı. Hz. Peygamber'den olmayan bir hadis yazmadığı gibi onun hadislerini pratik hayatta uygulamaya çalışmıştır.

1.1.3. İmam Ahmed'e Göre Dinin Kaynakları

Din, tarih boyunca bütün toplumlar da kendini gösteren evrensel bir olgudur. Din, insanı şekil ve vicdan olarak çepeçevre sarmış bir gerçektir. Bütün duygu ve düşüncenin şekillenmesinde dinin etkisi vardır.²⁴ Hal böyle olunca bu dini, teferruatlıca öğrenmek dinin mensubuna düşen bir görev dir. Konumuz ile ilgili olarak şunu ifade etmek gerekir ki İmam Ahmed, dinî hususu iyice öğrenip günümüze kadar ulaşan dört büyük mezhebi etkileyen âlimlerden olmuştur.

Ahmed b. Hanbel'e göre; din: “Allah'ın kitabı, âsâr ve sahih sünnetlerdir.”²⁵ İman ise: “Söz ve amelden ibarettir. İman, aynı zamanda artar ve eksilir.”²⁶ Dinin gösterdiği bu yol, ilim ehlinin, âsâr ehlinin ve aslına sıkıca sarılan sünnet ehlinin yoludur. Ayrıca, Peygamber ashâbından günümüze kadar olan sünneti bilip onu rehber edinen ve o sünneti anlayanların ve aktaranların yoludur. Kim ki bu görüşlere muhalif olup karşı çıkarsa veya kınayıcı söz söylese; o, bid'atçı olarak cemaatten çıkar. Hak yoldan ve sünnetin rotasından kaybolur.²⁷

Kendilerinin mezhebini belirtmek üzere tarif ettikleri görüşlerini, ehl-i sünnet ve'l-cemaat ve'l-âsâr ve ashâbu'r-rivâye'nin yolu olarak nitelemişlerdir. İlmi, hadisi ve sünneti onlardan elde edip öğrendiklerini belirtmişlerdir. Onların güvenilir, meşhur ve önder kişiler olduklarını ve bunun için kendilerini rehber edinip ilim tahsil ettiklerini ifade etmişlerdir. Bid'at konusunda ise; onların asla bid'at ehli olmadıklarını kendilerinde herhangi bir abeslik ya da zıtlık olmadığını belirtmiş ve bu kişilerin izledikleri yolu onlardan önceki bilginlerin ve önderlerin görüşü olarak ifade etmişlerdir.²⁸

²³ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s.177.

²⁴ Günay tümer, “Din”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yayınları, 1994), IX, 317.

²⁵ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 31.

²⁶ Zehebî, *Târîh*, XVIII, 82.

²⁷ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 24.

²⁸ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 31.

Aktarılan nakillerden de açıkça anlaşılıyor ki, dinin asıl kaynağı Kur'an-ı Kerim olarak belirtilmiştir. Diğer önemli kaynak ise sünnet olarak kayıt altına alınmıştır. Ayrıca takip ettikleri yolu da sünnete sıkıca sarılan âlimlerin görüşü olarak belirtmektedirler.

1.1.4. İmam Ahmed'in Dönemine Işık Tutan Birkaç Kavram

İslâm tarihi boyunca ideoloji veya yöntem olarak birçok metot ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz hadis ve re'y ehli de bu metotlardandır. Bazen bu metodun içine hangi âlimlerin girdiği, bunu ne derece etkilediği ve o yöntemden ne derece etkilendiği de bilginler arasında tartışılmıştır. Biz de İmam Ahmed'in dâhil edildiği söz konusu mevzuya geçmeden önce bunların tanımlarını kısaca yapmak istiyoruz.

1.1.4.1. Ehl-i hadîs

Herhangi bir konuyla alakalı haber veya âsâr olduğu sürece hükümleri genellikle nassa göre bina eden, bunlar olduğu sürece açık veya gizli kıyasa başvurmayan (konuyla ilgili haber veya âsâr bulunmazsa re'ye başvurulur), haber ve eserde bulduklarına uyan ve nakledilen hadislerle itina ile yaklaşan gruba; ehl-i hadîs (ashâbü'l-hadîs) denir. Bu grup ehl-i hicâz olarak da anılır. Bu grupta; Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Süfyan es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Davud b. Ali b. Muhammed el-İsfehânî ve bu âlimlerin takipçileri yer alır.²⁹ İmam Ahmed, ashâbü'l-hadîs'in savunuculuğunu yaparak bu gruba olumsuz müdahale edenlere sert bir dil ile karşı çıkmıştır.³⁰ Kısaca ehlü'l-eser de denilen bu grup, bütün çabalarını hadis öğrenim ve öğretimine verip, özellikle hukuki konularda hadis veya haber buldukları sürece kıyasa başvurmamaya hükümleri ayet ve hadislerle dayandırmaya çalışanlardan oluşur. Diğer bir ifâdeyle; hadisle uğraşarak onda maharet kazanmış ve hükümleri ona göre binâ eden kişileri kapsar.³¹ Bu terim, sahâbe döneminde kullanılmaya başlanmış, 'ehlü'l-hadis', 'ashâbü'l-hadis' ve 'sâhibü'l-hadis' gibi tabirlerle, hadis öğrenim ve öğretimiyle uğraşan râvilerin durumlarını bilen ve hadisi ilgilendiren bütün konularda söz sahibi olan kimseler kastedilmiştir.³²

²⁹ Şehristânî, Ebû'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdulkerim, *Kitâbul-Milel ve'n-Nihal*, nşr. Abdülaziz Muhammed el-Vekil (Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1387/1968), II, 11.

³⁰ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 38.

³¹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y. 2019), s. 65.

³² Abdullah Aydın, "ehl-i hadîs", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1994), 10/507.

Zikredilen bu grup hakkında oldukça farklı yaklaşan yazarlar da olmuştur. Bunlar arasında Mehmet Zeki İşcan zikredilebilir. Kanaatimizce anlatılan hususlar bu zümre hakkında düşünölemez. şayet burada bahsedilen hususlar doğru kabul edilmiş olsa yani; (bir toplumun költürünü dine dâhil etmiş olsa) o takdirde birçok âlimin hadise önem verdiği, onun uğruna rihle yaptığı ve cerh-ta'dîl için onca çaba gösterdiği gibi birçok tarihî veri nasıl düşünölecektir? Dolayısıyla böyle bir ifadenin kabulü ilmî açıdan birçok çıkmaza sürökeleyecektir. İtiraz edilen paragrafı şöylece sunmak yerinde olacaktır.

“Eser taraftarlarının sosyolojik olarak incelenmesi bize onların, belli bir költürel tecrübeyi dinî görüş ve inançlar üzerine hâkim kılma gayesi güden insanlar olduğunu verecektir. Ehlü'l-eser, bildik tanıdık dünyayı, dinin anlam ve müzakeresi için, genelleştirilmiş bir retorik ve norm imkânı sunan manevi düzen olarak görmüşür.”³³

İmam Ahmed'in içinde bulunduğı dönemin re'y ve eser tartışmaları göz önüne alındığı zaman, onun formasyonunun hadis ve hicaz ekolüne dayandığı, re'y ekolünün önemli temsilcisi olan hocası Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) tesirinde kalmadığı görölmektedir.³⁴ Ancak yine de kaynaklar onun fikhî yönünün de çok muazzam olduğunu kaydetmektedir.³⁵

İmam Ahmed, yukarıda ifade edildiğı üzere her ne kadar hadis alanında ön planda gösterilmek istense de kendisi kabul görmüş yaşayan büyük mezhebler arasındadır. Dolayısıyla bu durum onun fıkıh alanında da hadisten geri kalmadığını gözler önüne sermektedir.

1.1.4.2. Ehl-i re'y

Naslardan hüküm elde etmede daha çok kıyas ve ictihada önem veren, mevzûları, hâdiseleri bilinenden bilinmeyene göre bina eden grup denilebilir. Pek çok kere ahad habere kıyas-ı celîyi tercih eden bu grup, Irak ehli olarak da anılır. Bu grupta ise; Nû'man b. Sâbit Ebû Hanîfe (ö. 150/ 767) ve onun ashâbından

³³ Mehmet Zeki İşcan, *Selefîlik İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*, (İstanbul: Kitap yayınevi, 2006), s. 19.

³⁴ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*, (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2002), s. 38.

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Târîh*, XVIII, 67-76.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/ 805), Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrâhîm (ö. 182/ 798), Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/ 775) ve Hasan b. Ziyad el-Lü‘lû (ö. 204/ 819) gibi âlimler yer alır.³⁶ Bu ekol, kıyası hadise tercih etmekle itham edilmiştir.³⁷ Ashâbu’r-re’y de denilen bu grupta yer alan bilginlerin azamî çabaları ayet ve hadislerden hüküm çıkarmada kıyas ve benzeri yollarla genel esaslar belirlemek ve ortaya çıkan meselelerde ayet ve hadisleri zahiri manaları yanında bu esaslara göre kullanmaktır.³⁸

Ehl-i re’y ile ilgili en çok belirleyici unsur belki de kıyas ve içtihadı daha ön plana çıkarmalarıdır denilebilir. Ama bununla birlikte bilinmesi gerekenlerden bir diğer husus, ayet ve hadislerden hareketle kıyasa ve içtihada başvurmalarıdır. Haliyle ayet ve hadislerin zahiri ifadesine yakın manayı elde etmeye çalışırken bir kısım kıstaslara başvuran grupta denilebilir.

Şehristânî’ye (ö. 548/1153) göre, müctehidler ‘ashâbü’l-hadîs’ ve ‘ashâbu’r-re’y şeklinde iki kısımdır.³⁹ Onun bu taksimatı sonraki birçok bilginler tarafından kabul edilmiştir.⁴⁰ “Bölge olarak, Irak’ta re’y ve kıyas; Hicaz’da ise, hadis taraftarları baki kaldı.”⁴¹ Ehl-i hadîs ile ehl-i re’y tabirleriyle, iki ayrı ekol kastedildiğinde, metot ve yaklaşım farklılığının ilk devirlerden itibaren süregeldiği anlaşılır. Fakihlerin kendi aralarındaki ekolleşmeleri kastedildiğinde ise, h. III. yüzyıldan itibaren her iki ekolün metotlarının belirginlik kazandığı, ayrıca aralarında yapılan münazara ve bilgi alışverişinin her iki tarafı birbirine yaklaştırdığı belirtilebilir. Zamanla ehl-i hadîs’in re’y ve kıyası kullanmaya başladığı ve ehl-i re’y’in de hadis konusunda yeterli ve itinalı davranıp her iki ekolün de eksikleri hususunda birbirinden faydalandığı söylenebilir.⁴²

Bu mezheplerin savunduğu ideolojilerden ilk ortaya çıkan ‘ehl-i re’y’ olmuş; daha sonra ‘ehl-i hadîs’ ortaya çıkmıştır. Bunlar birbirine tepki olarak doğmuş

³⁶ Şehristânî, *Milel*, II, 12.

³⁷ Abdülmecid Mahmûd, *el-İtticâhâtü’l-Fıkhiyye ‘İnde Ashâbi’l-Hadîs fî’l-Karni’s-Sâlisi’l-Hicrî*, (byy. 1399/1979), s. 68.

³⁸ Aydın, *Hadis İstılahları sözlüğü*, s. 30.

³⁹ Şehristânî, *Milel*, II, 11.

⁴⁰ Sâlim Ögüt, “ehl-i hadîs”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1994), X, 509.

⁴¹ İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, (byy. Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, ts.), II, 487.

⁴² Ögüt, “ehl-i hadîs”, DİA, X, 511.

gruplar olmayıp İslâmi gerçekleri himaye etmek, hadisleri korumak, İslâm'ı yaşamak isteyenlere yardımcı olmak ve hadisi yok olma tehlikesinden korumak için ortaya çıkmışlardır. Maalesef bu iki kavramı birbirine düşman gibi aksettirmeye çalışanlar da olmamış değildir.⁴³

Ahmed b. Hanbel'in benimsemiş olduğu grup kısaca ehl-i hadîs olarak bilinecek olan Kur'ân ve sünnet'e (âsâr) sıkı sıkıya bağlı kalmayı ifade eden taraftır. Ama bu ifadelerden ehl-i re'y taraftarları, Kur'an'a ve sünnet'e bağlı değildi gibi bir mana anlaşılmamalıdır. Aksine onlar da bu iki asıl kaynakla sıkı bağlantı içinde olmuşlardır.

1.1.4.3. Ehl-i Sünnet

Hz. Peygamber'den gelen her şeyi kabul eden onları değerlendirip şekli ve özü itibariyle uygulamaya koyan ve ilk Müslümanların yolundan gitmeye çalışan Müslümanlardır.⁴⁴

Âlimlerden bir kısmı ehl-i sünnet çatısı altına Hz. Ali gibi bazı büyük sahâbîyi dâhil ederken, hatta onu bu grubun öncüsü kabul ederken bazısı da Hasan el-Basrî'yi ehl-i sünnetin ilk temsilcisi olarak kabul etmektedir.⁴⁵

Ehl-i sünnet akaidinin oluşmasına tesir eden âlimlerin en önemlisi şüphe yok ki Ebû Hanîfe'dir. Ebû Hanîfe akaid risâlelerinde Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd gibi bid'at ehli karşısında ilâhî sıfatları, kaderi ve şefaati ispat etmiş, Kur'ân'ın mana itibariyle mahlûk olmadığını söylemiş, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını savunmuş, böylece ehl-i sünnet akîdesinin en önemli meselelerine ışık tutmuştur. Ebû Hanîfe'den sonra İmam Mâlik, Mu'tezile⁴⁶ ile diğer bid'at fırkalarının akâide dair faaliyetlerine paralel olarak sünneti ön plana çıkarıp

⁴³ Yusuf Kılıç, *İslam Fıkıh Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, (İstanbul: Emre Matbaası, 1997), s. 295.

⁴⁴ Aydın, *Hadis Istılahları sözlüğü*, s. 67.

⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, *"Ehl-i-Sünnet"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1994), X, 526-527.

⁴⁶ "Sünnî kelâm kitaplarında ehl-i sünnet görüşünün yanı sıra Mu'tezile'nin görüşüne de yer verilmekte ve çok defa aşırı görüşlerin genel kanaat olarak sunulduğu dikkat çekmektedir. Sünnî literatüründe Mu'tezile hakkında en geniş bilgi makâlât, fırak, milel ve nihâl türü eserlerde yer almaktadır. Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'inde Mu'tezilîler'in ittifak ve ihtilâf ettikleri noktaları kaydederken Ebü'l-Hüseyin el-Malatî, "hevâ ve bid'at ehlini uyarmak üzere" yazdığı et-Tenbîh ve'r-Redd'inde Mu'tezile'yi ehl-i kıblenin muhalifi olan fırkalar içinde göstermekte, kendilerini İslâm dairesinin dışına çıkaran birçok görüşün bulunduğunu ileri sürmektedir." İbrahim Çelebi, *"Mu'tezile"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2020), XXXI, 401.

ta'tıl, teşbîh ve tecsîm görüşlerini reddetmiş; İmam Şâfiî ise, *İsbâtü'n-Nübüvve* ve *er-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ'* adlı eserlerinde akîdeyi savunmuştur. III. yüzyılın ikinci yarısına doğru (IX. yüzyılın ortaları) Mu'tezile'nin Abbâsîler'in desteğiyle parlak bir döneme girmesinin ardından ehl-i sünnet'i iki zümre temsil etmeye başlamıştır. Bunlardan biri, mihneye mâruz kalmasına rağmen akîdesini Kur'ân'a, sünnete ve ashaptan itibaren gelen esaslara dayandığını söyleyip ehl-i bid'atı şiddetle eleştiren Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı gruptur. Ahmed b. Hanbel, akaid alanında aklın rolü ve hadisin önemi noktalarında Ebû Hanîfe'den farklı telakkilere sahip bulunuyorsa da her iki imamın iman esasları listesinde yer alan konular hemen hemen birbirinin aynıdır.⁴⁷

Ahmed b. Hanbel'in fakih ya da muhaddis olduğuyla ilgili birçok tartışma meydana gelmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İmam Ahmed, her ne kadar ilk hadis yazdığı kimsenin re'y fıkında kuvvetli bilgi sahibi olan fukahadan Ebû Yûsuf olduğunu belirtse de o, daha çok hadis âlimlerinin yolunu tutarak onların mesleğine yönelip re'y ile hadis arasını birleştiren fukahanın yoluna girmiştir. Ancak sonradan, meyli kendilerini sırf hadise veren âlimlere dönmüştür.⁴⁸ O, her nedense ilmi yazarak hıfzetme yolunu tutmamış, yazarak kaydetme işleminden olabildiğince kaçınmıştır.⁴⁹ "Usul tarihine Hanbelî Mezhebi açısından bakıldığı zaman, özellikle Ahmed b. Hanbel'in fıkha dair görüş ve fetvalarını yazmaktan kaçındığı, kendi re'yi yerine zayıf dahi olsa hadise ve sahâbî kavline itibar ettiği görülür. Ancak İbn Hanbel'in usule dair bir eserinin olmaması, bu konuda hiçbir görüşü olmadığı anlamına da gelmez."⁵⁰ Konuyla ilgili şunu da ifade etmek gerekir ki; diğer alanlarda fazlaca eserler telif edip fıkıh alanında ise daha az eserinin bulunmasına hocalarıyla birlikte, yaşadığı dönemin olumlu veya olumsuz sosyal ve siyasal gelişmeleri etki etmiş olabilir.⁵¹

Muhammed Ebû Zehra'nın belirttiği üzere, İmam Ahmed'in fikhî yönü üzerinde yapılan tartışma sebepleri olarak aşağıda zikredilen maddeler fikir vermesi açısından önemlidir.

⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i-Sünnet", X, 526-527.

⁴⁸ Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 21-22.

⁴⁹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 193,210.

⁵⁰ Koca, *Selefi Söylem*, s. 122.

⁵¹ Menderes Gürkan, "Hanbelî Fıkıh Usulünün Doğuşu ve Gelişimi I", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/9 (2000): 455.

a. İmâm Ahmed, re'ye karşı rivâyeti yeğlemiş, buna ilave olarak onun hadiste ileri derecede olması kendi fikhî yönünü gölgelemiştir.

b. İmâm Ahmed insanların kendisi tarafından ortaya konan fikhî yönüne ağırlık verip de Hz. Peygamber'in kaynak konumundaki hadislerini ilgisiz bırakmasından çekinmesi sonucu verdiği fetvaların yazılmasına karşı çıkmıştır. Bu durum İmam Ahmed'in ilk dönem düşüncesi olarak belli bir müddet devam etse de sonraları vazgeçmiştir.

c. İmâm Ahmed, sahâbenin ihtilafa düştüğü meselelerde onların ihtilaflarını tek tek kabul edip bu ihtilafları konunun çeşitli yönleri olarak değerlendirmiş. Aynı hassasiyeti tâbiîler içinde göstererek tercih yapma hakkını kendinde görmemiştir.

d. Bilginler her ne kadar müsnedi İmam Ahmed'e ait olarak görse de, bazı fikhî görüşleri için mesnetsiz sözler söyleyerek bazı şüpheler meydana getirmiştir.⁵²

İmam Ahmed, anlatılacağı üzere Abbâsî yönetimi tarafından uygulamaya konulan ve halku'l-Kur'ân olarak bilinen Kur'an'ın yaratıldığı politikasına karşı çıkarak kararlılığını ortaya koymuştur. Fakat dönemin iktidarı tarafından büyük bir imtihana çekilmiş ve imtihan sürecindeki tavrı nedeniyle çevresi tarafından oldukça benimsenmiştir. Böylece o, her ne kadar mihnedен önceki dönemde bir âlimse de mihne sonrası daha da popülerleşerek efsanevî⁵³ bir Ahmed b. Hanbel'den bahsedilir olduğu olmuştur.⁵⁴ Mihne sonrası gerçek Ahmed b. Hanbel'i tanımak oldukça zorlaşıp bir sembol ya da simge hâline gelerek sevenleri tarafından ayrı bir kategori de değerlendirildiği gibi, sevmeyenleri tarafından, ayrı bir kategori de değerlendirilmiştir.⁵⁵

İnsan, tabiatı gereği bazı mevzuları öğrenmek ister. Bunun neticesi olarak kendinin muttali olmadığı ilimleri kendinden önce o ilimleri öğrenmiş kimselere veya o ilimleri Peygamberlerden öğrenmiş olanlara sorarak öğrenebilir.⁵⁶ İmâm Ahmed, büyük ihtimalle felsefe ya da kalam okumadı bunun sebebi olarak, Onun

⁵² Ebû Zehra, *İslam'da İtikadi Siyasi ve Fıkhi Mezhebler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, (İstanbul: Çelik yay. 2011), s. 550-551.

⁵³ Bazı örnekleri için bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 19-29.

⁵⁴ Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y. 2016), s. 38-39.

⁵⁵ Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, (Ankara: Otto Yayınları, 1999), s.67.

⁵⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 442.

Kur'ân ve Hadis ilimleri dışında diğer ilimleri itinaya layık görmemesi söylenebilir. İlk dönemlerde hadis ilmi denilince diğer ilimleri de ihtiva eden bir literatür anlaşılıyordu. Bu durum h. I. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş ve dini ilimlerin müstakil dallar halinde teşekkülü Abbâsîlerin ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir. Sonraki tarihlerde ise dini bilgiler birçok dallara ayrılmaya başlamıştır.⁵⁷ Görüldüğü gibi dini ilimler ilk etapta hadis olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte birçok ilim, bilgi, fen, düşünce ve edebiyat gibi farklı dallar kendi alanında bilgi ürettiyordu. Yapılan ilmi çalışmalar, gerek ilim meclislerinde gerekse umumun haberdar olacağı alanlarda halka açık şekilde aktarılmıştı. Dolayısıyla ilim ihtiyakı olan İmam Ahmed'in kendi çağında meydana gelen birçok farklı görüşlerden haberdar olmadığı söylenemez. Çünkü İmam Ahmed, hadis için Basra gibi birçok memleketlere gider birkaç ay kalırdı. Bilindiği gibi o zamanlar Basra, kelamî görüşleriyle ünlü Mu'tezile mezhebinin ve diğer fırkaların bir araya geldiği mekânlar arasındaydı. Gittiği yerlerde fırkalar arası münazaralara şahit olan imam, fırkaların görüşlerini öğreniyordu. Muttali olup öğrendiği bu fikirler içinde onu en çok tedirgin eden grup, Mu'tezile, Şîa ya da akılcı Hanefilik değil, ortayolcu "ılımlı-akılcılar" grubuydu.⁵⁸ Hâricîler, Şîa, Cehmiyye, Mu'tezile⁵⁹ ve diğer başka İslâm fırkalarının görüşlerine muttali olan İmam Ahmed, bunları bid'atçı olarak nitelemiştir. İmam Ahmed gibi akl-ı selîm bir kişiliğe sahip olan zâtın bu türden bir yargıya boşu boşuna ya da taassup sonucu ulaştığını söylemek oldukça uzak bir kanı olarak görülmektedir.⁶⁰

1.1.5. İmam Ahmed'in Eserleri

Bir mezhebin en güzel şekilde anlaşılması hiç şüphesiz onların ilk yazılı kaynaklarından aktarılan bilgilerle elde edilir. Kaynakların aktardığı bilgilere göre İmam Ahmed'in kendi görüş ve kendisine sorulan meseleleri yazma veya yazdırma gibi bir çabası ya da isteği olmadığı gibi böyle bir faaliyete girişen kimselere de karşı olduğuna dair bilgiler edinmekteyiz. Şayet kendisi bu girişimlere karşı olmamış olsaydı, birçok kitap telif edilmiş olacağını kestirmek zor olmasa gerektir. Yine de

⁵⁷ İsmail Yiğit, "Emevîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1995), XI, 97-98.

⁵⁸ Christopher Melchert, "Ahmed b. Hanbel'in Muhallifleri", çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, (byy. Marife Yay. 2005, 5/3), s.395.

⁵⁹ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 31-36.

⁶⁰ Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 33.

kaynaklar onun vefatında geride yüklerle kitabedinin olduğunu tahmin etmektedir.⁶¹ Bütün bunlarla birlikte, müsned adlı eserin, onun kendi yazması olduğu anlaşılmaktadır. Yine onun kitap edindiği ve o kitabı koruduğu en sonunda ona dönüp bakmadığını da öğrenmekteyiz.⁶² Yine kaynaklar ona ait birçok eser saymıştır. Bunlar: *Kitâbü'l-Îlel ve Mârifeti'r-Ricâl*,⁶³ *Kitâbü'z-Zühed*,⁶⁴ *Kitâbü's-Sünne*,⁶⁵ *Mesâil*, *Kitâbü'l-Fezâil*, *Kitâbü'l-Ferâiz*, *Kitâbü'l Vera*⁶⁶, *Kitâbü'l-Îmân*, *Kitâbü'l-Eşribe*,⁶⁷ *Kitâbü's-Salât*,⁶⁸ ve *Kitâbü'r-Red Ale'l-Cehmiyye*⁶⁹ ve *el-Akîde*⁷⁰ adlı eserlerdir.⁷¹

Burada özet olarak da olsa müsned adlı eserin üzerinde durmak istiyoruz. müsned denince akla ilk gelen eser Ahmed b. Hanbel'in el-müsned'idir.⁷² Müsned tertip eden müellif, kendisine ulaşan ekseriyetle merfû hadisleri sahâbîlerin İslâm'a girişteki kıdem sırasına, neseplerinin Hz. Peygamber'e yakınlıklarına, kabîle isimlerine veya dindeki önderliklerine ve önceliklerine göre sıralarlar.

Ahmed b. Hanbel, en önemli eseri olan el-Müsned dışında kendisine nispet edilen kitapların hiçbirini bizzat kaleme almamış, hatta kendi söz ve fetvalarının

⁶¹ İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), I. 480.

⁶² İbn Bedran Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, (Beyrut, ts), s. 106.

⁶³ Söz konusu eseri birçok âlim neşretmiştir şöyle ki; nşr. Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, (Ankara: 1963); nşr. Subhi el-Bedri es-Samerrai (Riyad: 1409/1988); nşr. Muhammed Hüsam Beyzun, (Beyrut: 1410/1990).

⁶⁴ Söz konusu eserin birçok neşri mevcuttur: (Mekke: 1357); (İskenderiye: 1984); (Beyrut:1986); (Dimeşk: 1986).

⁶⁵ Söz konusu eserin neşri mevcuttur: (Mekke: 1349); nşr. Ebû Hacir Muhammed Saîd b. Besyuni (Beyrut: 1405/1985).

⁶⁶ Söz konusu eserin birçok neşri mevcuttur: (Kahire: 1340); nşr. Zeynep İbrahim el-Karut, (Beyrut: 1403/1983) nşr. Ebû Hacir Muhammed Saîd b. Besyuni (Beyrut: 1986).

⁶⁷ Söz konusu eserin birçok neşri mevcuttur: Nşr. Subhi Casim el-Bedri, (Bağdat: 1396/1976); nşr. Subhi es-Samerrai, (Beyrut: 1405/1985).

⁶⁸ Söz konusu eserin birçok neşri mevcuttur: (Bombay: 1311); *es-Salat ve ma yelzemu fiha* isimyledir. nşr: (Kahire:1322); İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Kitâbü's-Salat ve Ahkami tarihiha* isimli eseriyle birlikte (Kahire 1323, 1347); nşr. Muhammed Abdurrezzak Hamza, er-Risaletü's-Seniyye fi's-Salat (Kahire: 1964) adıyla neşredilmiştir.

⁶⁹ Söz konusu eserin neşri mevcuttur: Nşr. Kıvamüddin Burslan, Dârü'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası V-VI, (İstanbul: 1927), s. 278-327; Koca, Selefi Söylem, s. 46-47.

⁷⁰ Söz konusu eserin neşri mevcuttur: Nşr. Muhammed Hamid el-Fiki; nşr. Abdulaziz İzzeddin es-Seyravan (Dımaşk: 1408/1988).

⁷¹ Uleymî, el-Menhecü'l-Ahmed, I, 85-86; ayrıca bu kitaplardan birçoğunun basım yeri ve yılı için bkz. Muhammed İsa Salihyye, *el-Mu'cemu's-Şamil li't-Türasi'l-Arabi el-Matbu'*, (Kahire: Ma'hedü'l-Mahtutât el-Arabi, 1992) II, 224-229.

⁷² Söz konusu eserin birçok neşri mevcuttur; nşr. Şuayb el-Arnaûd, (Kahire: 1313), (I-VI); nşr. Şuayb el-Arnaûd, (Beyrut: 1416-1421/1995-2001); nşr. Ahmed Muhammed Şakir-Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: 1416-1995).

yazılmasına izin vermemiştir.⁷³ Buna mukabil Müsned'i 750 bin hadisten seçerek telif etmiştir.⁷⁴ Bu hadislerin çoğunluğu sahih olmakla beraber bine yakın zayıf hadis bulunmaktadır.⁷⁵ Normalde müsned eserlerde hadisler sahih, zayıf ayırımı yapılmaksızın telif edilirler. Bir araştırmada müsned türü eserlere de başvurmak gerekecekse gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra müsned türü eserlerin hadisleri ihticâc için alınabilir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi müsnedler arasında ihticâca en elverişli olanıdır. Söz gelimi İbn Hanbel kendi ölçülerine göre makbul rivâyetleri bir araya getirmeyi ve yalancılıkla tanınmayan râvilerden nakillerde bulunmayı düstur edinmiştir.⁷⁶

Müsned, İmâm Ahmed'in en önemli eserlerinden birisidir. İçerisinde otuz bin hadis yer almaktadır. İmâm Ahmed müsnedini fıkıh usulüne göre vs. yazmamıştır. Onun asıl amacı senedi efendimize kadar uzanan muttasıl senetli hadisleri sahâbî râvilerini dikkate alarak oluşturmaktır. Onun bu düşüncesi oğlu Abdullah'a söylediği şu sözden de anlaşılmaktadır: “Ey oğlum ileride insanlar için rehber olacak olan şu müsnedi ezberle ve koru.”⁷⁷

1.2. Mihne Olgusunun Hanbelî Düşüncesinin Ortaya Çıkış ve Teşekkülüne Etkisi

1.2.1. Mihne Süreci ve Ahmed b. Hanbel

1.2.1.1. Mihne

Mihne sözlükte: Denemek, imtihan etmek, sınamak, saflaştırmak, arıtmak, sorguya çekmek ve musibet gibi anlamlara gelir. Terim anlamı: “Halife Me'mûn (ö. 218/833) döneminde fikrî alt yapısı oluşturulmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Mu'tasım-Billâh (ö. 227/842) ve Vâsik-Billâh (ö. 232/847) dönemlerini de içine alarak, dönemin ileri gelen âlimlerinin başta halku'l-Kur'ân olmak üzere çeşitli konularda sorguya çekilmek suretiyle siyasi baskıların uygulandığı ve Mütevekkil

⁷³ Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, DİA, II, 77.

⁷⁴ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 143.

⁷⁵ Arif Alkan, “Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 134 (243. dipnot).

⁷⁶ İbrahim Hatiboğlu, “*Müsned*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2006), XXXII, 101.

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 191.

dönemiyle birlikte tedricen son bulan, yaklaşık on altı yıllık sürecin adıdır.”⁷⁸ Bu kelime “(محن) me-ha-ne” fiilinden türemiş bir isimdir.⁷⁹ Hz. Muhammed’in (s.a.s) vefatından sonra İslâm âleminin idaresini yaklaşık yarım asır boyunca Hulefâ-i Râşidîn yerine getirdi. (632-661) Bu halifeler döneminde de Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi toplumsal huzur genel olarak devam etmişti. Toplumsal kargaşa olan fitne kapıları kapalı kalmıştı. Ancak Hz. Ömer sonrası Hz. Osman’ın hilafete geçmesiyle huzursuzluklar baş göstermeye başlamış ve şehit edilmesiyle toplumsal huzursuzluklar ortaya çıkmıştı. Sonrasında ise görüş ayrılıkları meydana gelerek; Cemel ve Sıffîn olayı meydana gelmişti. Bu olayların neticesinde ise; Hâricîler ve Râfizîler ortaya çıkmıştı. Daha sonraki zamanlarda yani sahâbe zamanının sonlarında ise; sırasıyla Kaderiyye, Mu‘tezile gibi aklı ön plana çıkaran fırkalar oluşmuştu. Tâbiîn dönemi sonlarında ise; Cehmiyye ve Mücessime gibi gruplar zuhur etmişti.⁸⁰

İbn Teymiyye, mihne sürecinin ilk zamanlarıyla ilgili olarak daha çok inanç ve hidayet konularına dikkat çekerek şöyle demektedir: Ehl-i dalâletten olan Cehmiyye, Râfizîler, felsefecilere benzeyenler ve Sâbiîlik inancına yakın kimseler zuhur etti. Bu grup, Mü’min ve Münafığı; Müslüman ve Kâfirî eşit görüp cehaletin en büyüğü olan dalalet ehlinden hidayet talep ettiler. İşte bu görüş tamamen sahibine ait makul ve adil olduğunu düşündüğü bir tür görüştür. Ancak bu durum cehalet ve zulümdür. Bu tür görüş ve düşünceden cehmiyye mihnesi doğdu ve Ahmed b. Hanbel’i de içine alan bir imtihan başladı.⁸¹

Bu ve benzeri gelişmeler bazı sebep ve sonuç neticesinde devam ederken, islâm âlemini, Dımaşk’ta kurulan ve İslâm tarihinin ilk hânedan devleti olarak bilinen adını kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân’ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabîlesinden alan Emevîler devleti (661- 750)⁸² yönetti. Ardından ise Hz. Peygamber’in amcası Abbas’ın soyundan gelen Abbasî devleti

⁷⁸ Abdulhamit Kocaoğlu, *Mihne Bağlamında Buhari-Zühli Sürtüşmesi*, (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020) s. 18.

⁷⁹ İbn Manzûr, Ebûl Fadl Cemaluddin b. Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), XIII, 401-402.

⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 236.

⁸¹ Takıyyüddin Ebû’l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhâlim, *Mecmûu Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (byy. Memleketü’s-Suudiyyetü’l-Arabiyyetü, 1416/1995), IV, 21.

⁸² Geniş bilgi için bkz. Yiğit, “Emeviler”, DİA, XI, 87-104.

(750-1258)⁸³ yılları arasında İslâm âlemini idaresi altında tuttu. Bu devletlerin fazlaca detayına incek değiliz. Bununla birlikte mihne yıllarının başlangıç ve bitiş sürecini, hangi devletler zamanında meydana geldiğini işaret etmesi açısından burada zikrettik.

1.2.1.2. Mihne Kapısının Bastırılması Uğruna Gayret

Fikir birliği ya da düşünce ayrılığı şeklinde sıkça karşılaşılan olgu insanları birbirine yaklaştıran ya da uzaklaştıran en önemli faktörler arasında gelmektedir. Fikir birliği açısından evvela Hz. Peygamber ve zamanına bakacak olursak Peygamber’imiz döneminde dini bir fikre sahip insanlar, onun sahâbesi olup her daim ona karşı sadakatini ortaya koyan seçkin kimselerdi. Bu durum esasında Hz. Peygamber’in yolunda giden özellikle ilk iki halife döneminde de böyleydi.

Hemen her toplumda bir kısım olaylar olduğu malumdur. Bunların hepsini olduğu gibi öğrenip aktarmak kolay değildir, ancak bazı olgular tarihe iz bırakırken toplumun büyük bir kitlesini etkilediği için toplum hafızasında ya da âlimlerin telifatlarında yerini almaktalar. Bu topluluklar içinde ilk dönem Abbâsî halfelerinin de bir kısım toplumsal sorunlarla mücadele ettiği açıktır. Dolayısıyla bazı dini konular da toplumsal olaylar boyutuna yükselebilmektedir. Hârûnürreşîd, trajedi yaşanmaması için önleyici tedbir mahiyetinde yönetimi altındaki âlimleri ve halkı kontrol altında tutmak istemiştir. Bu meyanda Hârûnürreşîd: “Kur’ân’ın mahlûk olduğunu savunan Bişr b. Gıyâs’ı (ö. 218/833) yakalarsam öldüreceğim” diyerek adeta şu husustan sakının dercesine Kur’an’ın mahlûk olduğu mevzusunda uyarıda bulunmuştur. Halifenin bu sözünü duyan Bişr, görüşünü yayma imkânı bulamadığı gibi canını kurtarmak için gizlenmişti. Bu durum bir müddet devam ettiyse de halifenin vefatından sonra Bişr, ortaya çıkarak insanları dalaletе çağırdı.⁸⁴ Halife Hârûn’un bu tutumunu halefi olan Emin (ö. 198/813) de devam ettirmiştir.⁸⁵

1.2.1.3 Mihne Kapısının Aralanması

Halifeler bazı konularda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Haliyle mihne hususunda da hepsi aynı konu üzerinde mutabık değillerdir. Halife Me’mûn (ö.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “*Abbasiler*,” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1988), I, 31-48.

⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 236-237.

⁸⁵ Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 101.

218/833) yönetimde bir kısım gelişmelere imza attı. Kelâm ilmiyle meşgul olan Me'mûn, insanlarla münâzara ederek insanları bid'atına çağırdı. Mu'tezile'den topluluk onunla beraber oldu. Halku'l-Kur'ân düşüncesini onunla daha da güzelleştirip yayma imkânı buldular.

İlk etapta Me'mûn tereddüt içerisindeydi. Bunun üzerine âlimlerin konu hakkındaki görüşlerini gözden geçirdi. Adeta oylama yaparak yönettiği halkın görüşlerini ve tavrını yoklayarak olumsuzluk sezmeyince bu konudaki kararlılığı arttı ve insanları halku'l Kur'ân meselesinde imtihan etti. Aslında Me'mûn halku'l-Kur'ân görüşünü daha önce açıklamak istemişti. Bu hususu “şayet Yezîd b. Hârûn'un insanlar nezdindeki ağırlığı olmasaydı halku'l-Kur'ân'ı açıklardım” sözüyle ifade etmiştir. O, insanların kendisine katılmayarak ihtilâfa düşmesinden ve fitne çıkmasından çekinmişti.⁸⁶

Halife Me'mûn, kelam ilmine merak salmış zeki bir halifeydi.⁸⁷ Mihne sürecini fiilen başlatan olay, bizzat halife Me'mûn'un kaleme almış olduğu, Bağdat valisi İshak b. İbrahim'e gönderdiği bir mektup ile başlamaktadır.⁸⁸ Me'mûn insanları mihne ile imtihan etti ve halku'l-Kur'ân konusunda onun gibi düşünmeyenleri hapse attı. İnsanlar ona katıldı ancak dört kişi kendisi gibi düşünmedi. Bu dört kişi ise: Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, el-Kaverîrî (ö. 235/849) ve Hasan b. Hammâd Seccâde'dir. (ö. 241/855) Ahmed b. Hanbel, mihne konusunda son derece kararlı adımlarla hareket etmiştir. Netice olarak prangalara vurulmuş bazen bayıltılıncaya kadar darbedilmiş vücudunun çoğu yeri kanlar içinde kalmıştır.⁸⁹ Bu direnme azminden olsa gerek insanların, halku'l-Kur'ân hakkında Ahmed b. Hanbel'in cevabının zıttına olumlu cevap verenleri duyunca çok hiddetlenmiş, kendindeki yumuşak huyluluk gitmiştir.⁹⁰

Her şeyden önce şunu bilmek gerekir ki; insanlar, toplumsal varlıklar oldukları için geçmişten günümüze çoğu zaman birlikte hareket etmiş, gerek maddi gerekse manevi olarak birbirlerine yaklaştığı ya da uzaklaştığı konular olmuştur. Bu

⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 239.

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, 236.

⁸⁸ Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Ma'arif, 1387/ 1967), VIII, 644; Zehebî, *Siyer*, VIII, 631.

⁸⁹ Hanbel b. İshak, Ebû Ali Hanbel b. İshak b. Hanbel eş-Şeybânî, *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nağş (byy. 1403/1983), s. 60-61.

⁹⁰ Taberi, *Tarih*, XI, 238.

hususlar bazen kişinin sürdüğü siyaset olmakla birlikte bazen de halku'l-Kur'ân olgusu gibi devlet eliyle sürdürülen siyaset ya da dayatma olabiliyor. Dolayısıyla devlet politikası halini alan halku'l-Kur'ân meselesi için devrin âlimlerinden fikir beyanı istenmiş ve neticede İmam Ahmed gibi dönemin ileri gelen âlimleri de imtihanâna tâbi tutulmuş ve bu politika ile paralel görüş bildirmediği için devrin devlet adamları tarafından cezalandırılmıştır.

Bir fikir beyanı olan halku'l-Kur'ân hususundaki görüşler karşıt düşünceden çok sayıda kişiyi hatta kitleyi karşı karşıya getirecek boyutlara ulaşılarak, Abbâsî halifelerinden Me'mûn tarafından başlatılmıştır. Aslında Me'mûn mihne olayını 212 yılında açıkça ifade etmişti. Fakat devlet politikası haline getirmemişti.⁹¹ 218 (833)⁹² yılı baharında Bağdat valisi İshak b. İbrâhim'e yazdığı ilk mektubunda kadıları, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) gibi önde gelen hadis âlimlerini, ilk defa Dimaşk da Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) tarafından ortaya atılan Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı (halku'l-Kur'ân) konusunda sorguya çekmesini istemişti. Ayrıca beyan ettikleri görüşleri de kendisine bildirmesini talep etmişti. Ayrıca Kur'ân'ın mahlûk olduğunu benimsemeyenlere resmî görev verilmemesini ve şahitliklerinin kabul edilmemesini istemiştir. Me'mûn, 218 senesinde resmen başlattığı Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ikrar etmeleri emrini Rakka'dan mektuplarla yönetmiş naiplerini de mektubunu ulaştırmada kullanmıştır.⁹³

El değiştiren hilafete Mu'tasım Billâh (ö.227/842) ve halef olarak oğlu Vâsık Billâh (ö. 232/847) geçse de halkın üzerinde yine mihne baskısı devam etmektedir. O ikisi de halka hitap eden imam ve müezzin gibi âlimleri imtihan etmekle meşgul olmuşlardır. Bu durum tâ ki mütevekkil dönemine kadar devam etmiştir.⁹⁴

Bu denli kitlesel olayda devlet yöneticilerinin eli olduğu ve sadece bunlar aracılığıyla nasıl olur da böyle bir ilmî konu birkaç halifenin baskısı sonucu halka ve âlimlere dayatılır ve neticede başarılı olunur? Doğrusu bu imkânsız gibidir. Çünkü bu türden fikrî beyanlar kişiyi bir yere kadar ulaştırır. Öteye geçiremez. Zira bu yöneticilerin yani halifelerin halktan desteği olmasa bu gibi bir konuda yine halkın

⁹¹ Taberi, *Tarih*, VIII, 619.

⁹² Zehebî, *Siyer*, XI, 239.

⁹³ Mektuplar hakkında geniş bilgi için bkz. Taberi, *Tarih*, VIII, 631.

⁹⁴ Zehebî, *Târih*, XVII, 6.

nezdinde büyük değeri olan hadisçileri imtihana çekme ve gelen cevaba kızıp cezalandırma gibi bir işe kalkışmaları hayli zor olurdu.

Dolayısıyla halkın sevip benimsediği âlimler başta olmak üzere halku'l-Kur'ân meselesinde bir sınav başlamıştı. Başlatılan imtihanı başarıya ulaştırmak için güçlü bir görüş sahibi bulunmalı ve olayları da ustalıkla yönetmeliydi.⁹⁵ İşte bu kadro Mu'tezile idi. Çünkü halife Me'mûn'u istisna edersek; bu olgunun mihne sürecini yöneten halifelerin şahsî görüşünden ziyade Mu'tezilenin görüşü olduğu rahatlıkla anlaşılabacaktır.⁹⁶

İmam Ahmed, bu süreç boyunca gerek halktan gerekse devlet yetkilileri tarafından sorulan sorulara asla olumlu cevap vermeyip aksine Kur'ân'ın evvelden ahire Allah'ın kelamı olduğu, onda hiçbir şeyin mahlûk olmadığını belirtip; Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inanan kimseler için ise çok ağır sözler dile getirdiği belirtilmektedir.⁹⁷ Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere bilginler Mu'tasım Billâh döneminde de olabildiğince zorlanmış baskı yapılmış, halife Vâsik döneminde de işkenceler artmış hattâ sorguya alınanlar sadece önde gelen âlimlerle sınırlı kalmayarak halk da sorgulanmıştır. halku'l-Kur'ân meselesini kabul etmeyen kişilerin rumlarla esir mübadelesinde kullanılması gibi boyutlara kadar vardırılmıştır.⁹⁸ İmâm Ahmed'den her fırsatta görüşünden vaz geçmesi istenmiş ama o, asla bildiği şeylerden dönmemiştir.⁹⁹ Yaşadığı dönemdeki sosyal ve siyasal hâdiseler onu, adeta bir karışıklığın içine çekmişti. Mesela, kendisi istemediği halde içine çekildiği "Kur'ân mahlûk mudur? Mahlûk değil midir?" tartışması Ahmed b. Hanbel'i oldukça yormuş, toplum meseleleriyle ilgilenmekten soğutmuş ve içine kapanık bir hayat sürmesine neden olmuştur. Fakat bunun yanında sosyal ve siyasal hâdiselerin bir sonucu olarak, kendilerinden hadis rivâyet ettiği kişileri daha titiz incelemesi ve cerh-ta'dîle yönelmesi artık onun hayatında önemli bir yön olmuştur.

⁹⁵ Bunlar arasında hukuki süreci yöneten ve muhalif âlimlere baskı yapan devrin kadı'l-Kudat'ı, Mu'tezile mezhebine mensup Ebû Abdillâh Ahmed b. Ebî Duâd Ferec b. Cerîr b. Mâlik el-İyâdî'i (ö. 240/854) sayabiliriz. Yusuf Şevki Yavuz, “*İbn Ebû Duâd*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XIX, 430-431.

⁹⁶ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (byy. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969), s. 216.

⁹⁷ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 46; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmam Ahmed*, s. 154.

⁹⁸ Taberi, *Tarih*, IX, 141-2.

⁹⁹ Subkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvehhab Ali b. Abdulkafi, *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, thk. M. Muhammed et-Tanahi ve Abdulfettah Muhammed el-Huluv Hacer (byy. Li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1413/ 1992), II, 37-41.

Hatta meşgûliyetini fıkıh ve fıkıh usulüne değil de ahlak, kelam ve itikâdî akımlara kaydırmasına bu hadisenin etki ettiği düşünülebilir.

1.2.1.4. Mihne Sürecinin Sonu

Birçok eza ve baskının yaşandığı mihne günleri Mütevekkil döneminin başlaması ile yerini sükûnete bırakmıştır. O, halk nazarında sevilmiştir. Hatta Mütevekkil halku'l-Kur'ân görüşünü yasaklanıp hadis ve sünneti ön plana çıkartmıştır. Öyle ki hadis ve onun savunucuları olan muhaddisler ön plana koyulmuştur. Sıkıntılı günler geride bırakılmış ve halku'l-Kur'ân meselesi bir devlet politikası haline getirilerek hadis önündeki engeller kaldırılmıştır.¹⁰⁰ Çünkü Mütevekkil, seleflerinin izlediği politikaya ve düşünceye karşı çıkıp o düşünceleri yermiştir. Bu konunun ehemmiyetinden olsa gerek münâzara ve tartışmaya son verip hadis rivâyetine önem vermeye başlamıştır.¹⁰¹ Böylece bir imtihan dönemi olan mihne günleri geride kalmıştır.

1.2.1.5. Mihne Sonrası Ahmed b. Hanbel

İmam Ahmed'e çokça acı çektirmiş halifeler gelip geçmiştir. Bunlar arasında Mû'tasım¹⁰² zikredilebilir. Fakat belki de mihne olayını ilk başlatması hasebiyle daha çok dini düşüncesi sonucu siyasi baskıya maruz kalan, yapılan zulüm ve baskılarla hayatın zorluklarını iliklerine kadar hissettiren halife Me'mûn olmuştur. Öyle ki; İmam Ahmed, halife Me'mûn'un ölümünde sevinmiştir.¹⁰³ Vâsik dönemi zaten çetin bir zaman olarak görülmektedir. Çünkü Ahmed b. Hanbel Vâsik'in vefatına kadar derslerine ara vermek durumunda kalmıştır. Tabî ki tüm bu halifelerin emri altındaki kadıların, muvazzafların görev ve icraatları bir yere kadar sürmüştür. Bu zevatlardan sonra yerine gelen halifeler aynı fiiliyatlarla meşgul olmamıştır.

Mihne süreci gibi toplumsal ve dinî büyük hengâmeler atlatan İmam Ahmed iki yüz kırk bir yılında rebîu'l-evvel ayında bir cuma günü vefat etmiştir.¹⁰⁴ İmam Ahmed'in mâruz kaldığı haksızlıklar göz önünde tutulmuş olsa gerek, henüz yaşarken halife Mütevekkil tarafından maddî ve mânevi ona birçok iltifat, ihsan,

¹⁰⁰ Zehebî, *Târîh*, XVII, 13; Subkî, *Tabakâtu 'ş-Şâfiyye*, II, 54.

¹⁰¹ Uleymî, *el-Menhecü 'l-Ahmed*, I, 110.

¹⁰² Uleymî, *el-Menhecü 'l-Ahmed*, I, 103-105.

¹⁰³ Zehebî, *Siyer*, XI, 241.

¹⁰⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 102.

ikram ve imtiyazda bulunulmuş; yine o, verilenleri kabul etmemiş olsa da ona hediyeler ve dinarlar verilmiştir.¹⁰⁵

Mihne günü birçok âlim bela ve musibetlere maruz kaldı. Ancak baskı ve zulümlere karşı dayanamayan çoğu ilim ehli acı ve elemnin bir nebze olsun dinmesi için savunduğu düşünceden ister istemez ferâgat edip dönmüştür. Kimisi ise baskı sonucu canından olmamak için siyâset adamlarının veya ‘halku’l-Kur’ân’ savunucularının yanında onlardanmış gibi davranmıştır.¹⁰⁶ Ancak İmam Ahmed, tüm bu olan zulüm ve baskıya sonuna kadar direnmiştir. Bu durumu hakkında söylenen şu söz daha iyi ifade etmektedir: “Allah bu dini iki kişi ile güçlü kıldı bunun bir üçüncüsü yok; ridde günü Hz. Ebû Bekir ile güçlü kıldı; mihne günü ise Ahmed b. Hanbel ile güçlü kıldı.”¹⁰⁷ Buna benzer sözler mihne hadisesine son veren halife Mütevekkil için de kullanılmıştır.¹⁰⁸

Halife Mütevekkil (232-247/ 846-861), uygulamış olduğu politikadan vazgeçtiği gibi mihne sürecinde mağdur olanların nail olacağı imtiyazlara kapı aralamıştır. Halife Mütevekkil, devlet tarafından izlenen politikayı farklı bir eksene kaydırmak istemiş olmalı ki, mihne sürecine son verdiği gibi mihne zamanında işkencelere maruz kalan başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere mihne mağdurlarına saygınlıklarını fazlasıyla elde etme imkânı sağlamıştır.¹⁰⁹

İmam Ahmed’in vefatı sonrası ondan etkilenen kişiler, yaşanan mihne olgusunu ve ona asıl menba olan tartışma konularını ilmi bir tartışma olmaktan çıkartıp polemik tarzına çevirmişlerdir. Bir kimse kendileri gibi düşünmezse onu tasfiye etmenin yolu “lafza” nispet etmektir. Böylece hedef sadece muhalifleri Mu‘tezile veyahut ehl-i re’y değildir. Hadis kanadında olup da kendilerine nazaran biraz farklı görüş belirten dahi, haşevî fanatizminden nasibini almıştır.¹¹⁰

Bunun en bariz örneklerinden bir tanesi İmam Ahmed’in, hadis alanında hemen her tabakada adından övgü ile bahsedilen Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 194-256/809-869) hakkında Nîsabur’un onun dengi birisini daha çıkarmadığını ifade

¹⁰⁵ Uleymî, *el-Menhecü’l-Ahmed*, I, 112.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 331.

¹⁰⁷ Zehebî, *Târîh*, XVIII, 71; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 98; Uleymî, *el-Menhecü’l-Ahmed*, I, 106.

¹⁰⁸ Subkî, *Tabakatu’ş-Şâfiyye*, II, 54.

¹⁰⁹ Hanbel b. İshak, *Zikru Mihne*, s. 85-90.

¹¹⁰ Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik* s.67.

etmesine rağmen¹¹¹ İmam Ahmed'e tabi olanlar, İmam Buhârî'yi kendileri gibi düşünmüyor diye yurdundan çıkarmışlardır.

Ahmed b. Hanbel'in vefatı sonrası ona bağlı olan hadis çevreleri, yaşanan mihne olgusunu ve ona asıl menbâ olan meseleleri hareket noktası yaparak kendilerine bir kimlik oluşturdular. Bu merhaleden sonra kullanılan "ehl-i hadîs", "ehl-i sünnet", "ashâbü'l-hadîs" vb. nitelemeler dar manada mihne zamanında Ahmed b. Hanbel'in duruşunu benimseyenler; mihneden sonra ise, onu müdâfâ edenler anlamına gelmeye başladı. "Eserîlik" ve "Selefilik" bunların temâyüz eden nitelemeleri olarak belirdi.¹¹²

Mehmet Hayri Kırbaçoğlu ise "ehl-i sünnet" "ashâbü'l-hadîs" gibi kavramlar üzerinde ne ülkemizde ne de diğer ülkelerde yeterince durulmadığını bunun sebebinin de yanlış olarak ehl-i sünnetin tarihini Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Mâtürîdî (ö. 333/944) ile başlatılması olduğunu ifade eder.¹¹³ Ayrıca "ehl-i sünnet" temelleri h.II. asrın başlarından itibaren hadisçiler tarafından atılarak takip eden asırlardaki çalışmalarıyla da "ehl-i sünnet" akidesinin oluşumunu tamamlamışlardır. Hadisçilerin bu geleneği son asırlara kadar uzanmış ve selefi adı verilen bir grup kendilerinin bu ekolün takipçileri olduklarını belirtmişlerdir.¹¹⁴

İmam Ahmed, dönemindeki baskılara ve engellere rağmen bildiği gerçekten asla dönmeyen, bu uğurda canını ortaya koyan kişiliğe sahip bir bilgin olduğunu dile getirmekle birlikte bu hususta şunu söyleyebiliriz ki; mihne öncesi ve sonrası arasındaki Ahmed b. Hanbel algısında büyük bir fark vardır. İnsanların gözündeki ve sözündeki övgü sarfiyatları Onu bu hale getirmiş denilebilir. O, tabii ki de döneminin önde gelenlerinden Allah'ın, kendisiyle dinini desteklediği İslâm'ın önde gelen âlimlerinden birisi oldu.¹¹⁵ Mihne öncesi Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medînî gibi ileri gelen âlimlerdendi ancak bir numara değildi. Mihne sonrası İmam Ahmed, biraz daha menkîbevî bir âlim haline getirilmiştir.¹¹⁶

¹¹¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 421.

¹¹² Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, s.68-69.

¹¹³ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu "Ashâbü'l Hadis'in Akâid Edebiyatı", *İslâmi Araştırmalar*, 5/- (1987): 80.

¹¹⁴ Kırbaçoğlu, *Ashâbü'l Hadis'in*, s. 88.

¹¹⁵ Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 72.

¹¹⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 195; İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezheb*, s.76.

Ahmed b. Hanbel, kendisinin fakîhten ziyâde muhaddîs olarak anılmasını istediği ortadadır.¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel'in hadis ilmindeki yüksek seviyesi herkes tarafından kabul edildiği halde fakîhliği ile ilgili olarak birçok kelâm edilmiştir. Onu fakîhler arasında zikretmeyen fıkıh tarihçileri ve mukâyeseli fıkıh âlimleri arasında İbn Kuteybe (ö.276/889), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), Tahâvî (ö. 321/933), Debûsî (ö.430/1039), İbn Abdülber(ö. 463/1071) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi isimler yer almaktadır.¹¹⁸

Her ne kadar bu tartışmalar o dönemlerde devam etmiş olsa da sonuçta Ahmed b. Hanbel'in görüşünü benimseyen ve yolunu takip eden büyük bir kitle oluşmuş ve günümüzde de yaşayan büyük mezhebler arasında yerini almıştır. Kısaca mihne sürecinin sona ermesiyle hadis ile fıkıhın müsâvî hale gelmesi neticesi, mihneden önce belirli bir fikhî yönü olmayan İmam Ahmed'in mihne sonrası hem fıkıh mezhebinin hem de ehl-i hadîs in imamı olarak anılmasıyla neticelenmiştir.¹¹⁹

Bu gibi tartışmalar kimi âlimler tarafından savunulurken kimi âlimler de onun fâkih olduğu hususunda karar kılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere İmam Ahmed, kendi re'yinin kayıt altına alınmasını hoş karşılamamış ve bu gibi faaliyetlere girişenlere karşı çıkmıştı. “*Müsned*”¹²⁰ hariç bizzat kendi telifi olan bir eser bırakmamıştır. Onun eserleri kendisinden sonra başta oğlu Abdullah olmak üzere talebeleri tarafından kaleme alınmıştır. Onun öğrencileri tarafından kendisine yöneltilen sorular ve onun verdiği cevaplar ve fetvâlar bir araya getirilerek ‘Mesâil/Meseleler’ adıyla toplanmış, böylece akâid ve fıkıhta adı, “Hanbelî Mezhebi” olarak isimlendirilecek olan yeni bir mezheb ve hareketin temeli oluşturulmuştur.¹²¹

Mezheb mensublarının belirleyici birçok tezâhürü bulunmaktadır. Bu hususun tamamını burada zikretmek mümkün olmamakla birlikte örnek olarak yukarıda da

¹¹⁷ Ebû Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s.181, 198; Ramazan Özmen, “Doğuşundan Tedvinine Hanbelî Fıkıh Usulü Geleneği ve Özgünlük Sorunu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2008): 193-194.

¹¹⁸ Hayreddin Karaman, “*Ahmed b. Hanbel*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1989), II, 80; İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezheb*, s. 283.

¹¹⁹ Abdulmecid Mahmûd, *el-İtticâhâtü'l-Fikhiyye*, s. 127-131.

¹²⁰ Bu eserin meydana gelmesinde bile sırf kendi telifatından ziyade, oğlu Abdullah ile talebesi Ebû Bekir el-Katî'nin birçok (bazı kaynaklara göre 10.000) hadis ilâve etmesi gibi bir tasarrufla meydana getirilen eser olması durumu izah eden diğer bir karînedir. (Kandemir, “*Ahmed b. Hanbel*”, DİA, II, 77.

¹²¹ Kandemir, “*Ahmed b. Hanbel*”, DİA, II, 77; Koca, Selefî Söylem, s. 49; Ramazan Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara okulu yay. 2018), s. 47.

bahsettiğimiz İmam Buhârî ve ona benzer bazı olaylar göz önüne alındığında şunu ifade edebiliriz ki, mezheb imamının savunup uğruna mücâdele ettiği ideolojiyi mezheb mensuplarının fiiliyatlarında görebilmek olabildiğince güç gibi duruyor. Buna mukâbil İmam Ahmed'in savunduğu bazı görüşler peşinde de olabildiğince takipte kalıyorlar ve kendileri gibi düşünmeyenlere tahammülsüz tavırlar sergileyebiliyorlar. Bu türden davranışlarda belki halifelerin uyguladığı politikalarında etkili olduğu söylenebilir.

Yukarıda aktardığımız nakillerden de anlaşılacağı üzere İslâm'ın asıl kaynaklarından olan Kur'an, Müslümanlar tarafından incelenmiş ve muhtevası hususunda bazı müzakerelere tabi tutulmuştur. Dolayısıyla mihne olarak da bilinen Kur'an'ın yaratılıp yaratılmadığı hususu İmam Ahmed'in yaşadığı dönemde müzakere edilmiştir. Aslında buraya kadar her şey normaldir çünkü bir âlimin Kur'an'dan anladığını başka bir âlim ile müzakere etmesi neticesinde ilmi bir faaliyet yürütülmüş oluyordu. Ancak rivâyetlerin aktardığından anladığımız kadarıyla zikredilen mihne sürecinde müzakereden ziyade siyaset işin içine girmektedir.

Mihne süreci, devrin halifesi tarafından yakından takip edilmiş bir süreçtir. Dolayısıyla genel anlamda denilebilir ki bir müzakerenin içine siyaset girdikten sonra âlimler ister istemez baskı altında tutulmak istenmiştir. Ancak yukarıda aktardığımız nakillerde de görüldüğü üzere Ahmed b. Hanbel gibi âlimler, sosyal ya da siyasal baskılara aldırış etmeden bildiği doğrular üzerinde yürümeye devam etmişlerdir. İmam Ahmed'in baskılar karşısında dik duruşu, döneminde yaşayan âlimlerle birlikte halkın da dikkatini çekmiş ve bu tanık olma İmam Ahmed'e olumlu ve olumsuz bir şekilde te'sir etmiştir.

Kalabalık bir kitlenin takip ettiği İmam Ahmed'in bildiği doğrulardan dönmemesi gibi bazı olumlu etkileri olmakla birlikte sonraki âlimlerin daha çok sevgiden kaynaklı aktardığı bazı bilgiler ise gerçek Ahmed b. Hanbel'i örtecek mahiyettedir.¹²²

¹²² Bu konuda birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Anlatılana göre Ahmed b. Hanbel, bir şahsın rüyasına giriyor ve şahıs ile konuşup ona Allah tarafından kendisinin bağışlandığını bildiriyor. Yine belki de taassuptan olsa gerek Ahmed b. Hanbel'e olan sevgi sayesinde kişinin affedileceği ve Ahmed b. Hanbel'in ölümüyle kabirlerde kandiller oluştuğunu görmesi gibi olaylar bu meyanda zikredilebilir. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 19; Diğer bazı örnekler için bkz. (İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 19-29).

Olumlu ya da olumsuz olarak mihne sürecinde birçok olay ve olgular gerçekleşmiştir. Çok sayıda âlim de yaşanan bu süreçten etkilenmiştir. İmam Ahmed de en çok etkilenen âlimler arasında zikredilebilir. Çünkü bu süreçten sonra Ahmed b. Hanbel olayın etkisi altında kalmıştır. Bu olayın etkisi onun ileri de üzerinde duracağımız üzere râvi değerlendirmesinde etkili olan bir faktör olduğunu bizlere göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HANBELÎ DÜŞÜNCESİ VE MEZHEBİN TEMEL METİNLERİ

“Ahmed b. Hanbel’in görüşleri etrafında oluşan ve ona nisbetle anılan Hanbelî mezhebi, gerek mezheb imamının yaşadığı dönem gerekse mezhebleşme süreci bakımından Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhebinden sonra ortaya çıkmış dördüncü büyük Sünnî mezhebidir. Bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel eden kişilere Hanbelî (çoğulu Hanâbile) denilir.”¹²³

Ahmed b. Hanbel’in etrafında birçok talebe bulunmuştur. Onu çevreleyen bu öğrenciler ders halkasında bulunmak istemiştir. Neticede Ahmed b. Hanbel’in sorulan sorulara verilen sözlü fetvaları, belirtmiş olduğu hal ve tavırları ile elde edilen birçok ilmi faaliyetler ondan aktarılmıştır. İleriki dönemin temel taşlarını oluşturacak bu talebeler öğrendikleri bilgileri başka beldelere ulaştırma görevini üstlenmişlerdir. Bu talebelerin rivâyetleri, kabiliyetleri itibariyle farklılık arz edecektir.

İmam Ahmed şayet görüşlerinin yazılması konusunda daha esnek davransaydı kendisine ait ya da başka âlimler tarafından kaleme alınan birçok musannifatının olması beklenirdi. Ne var ki o, herhangi bir görüşünün veya fetvâsının yazılmasını istemediği gibi bazen bu hususta kızdığı da olmuştur.¹²⁴ O her ne kadar kendi görüşlerinin kaleme alınmasına kızsada; Abdullah’ın bildirdiğine göre bizzat babasının el yazması bazı bilgilerin kendisinde mevcut olduğunu öğrenmekteyiz.¹²⁵ Bununla birlikte ona dayandırılan birçok telif olmuştur. Böylece

¹²³ Ferhat Koca, “*Hanbelî Mezhebi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1997), XV, 525.

¹²⁴ İbnü’l-Cevzî, *Menâkıbü’l-İmam Ahmed*, s. 191-194.

¹²⁵ Ebû Abdullah Ahmed b. İbn Hanbel, *el-İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl* (rivayetü Abdillâh), thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dar’u’l-Hani, 1422/2001), III, 489, no: 6091, 6092, 6093, 6094, 6095.

onun eserlerinden veya konuşmalarından edinilen mâlûmatlarla mezheb hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Biz bu başlık altında mezhebe dair bütün eserleri burada zikredemeyeceğimiz gibi zikri geçen eserlerin de tamamını burada tanıtamayacağız. Çünkü çok sayıda Hanbelî kaynak metinleri mevcuttur. Biz ise daha çok kendi istifade ettiğimiz kaynak eserleri tanıtacağız.

İmam Ahmed b. Hanbel yukarıda da belirttiğimiz gibi ilim aşkından dolayı birçok beldeleri dolaşmış ve ilmi açıdan büyük bir paye elde etmişti. Onun bu yönünden faydalanmak isteyen ilim ehli kimseler ders halkalarına katılma imkânı bulup ondan ilim tahsil etmiştir. Dolayısıyla bu kimseler onun görüşlerini günümüze aktaran ilk talebeleri olmaktadır. Tabii ki bu talebelerin tuttuğu not veya telif ettiği eserler günümüze tamamen ulaştığı gibi ulaşmadığı da olmuştur.

Bu ilk öğrenciler arasında ailesi ve yakın arkadaşları yer almaktadır. Ailesinden büyük oğlu Sâlih ile Abdullah ve ailenin biraz daha dışında olan İmam Ahmed'in amcaoğlu Hanbel b. İshak b. Hanbel¹²⁶ yer almaktadır. Bu öğrenciler İmam Ahmed'e yakın olmaları hasebiyle ilk elden bilgi aktarma hususunda diğer öğrencilerden biraz daha imtiyazlılar denilebilir.

Öncelikle aileden olan öğrenciler üzerinde duracak olursak mezhebin temel taşlarını koyanlardan birisi büyük oğlu Sâlih (ö. 266/ 880)¹²⁷ ilk sırada yer alır. O, babasından birçok konuda faydalanarak babasının ilminden çokça istifade etmiştir. İnsanların uzak beldelerden kendisine yazdıkları sorulara babasından öğrenerek cevap vermiştir.¹²⁸ Sâlih, Ahmed b. Hanbel'in akâid, hadis ve fıkıh alanındaki görüşlerini günümüze ulaştırdığı gibi bu görüşlerin kelimî ve hukukî doktrin haline gelmesi yönünde aktif olan öğrencilerinin önde gelenlerindendir. Bu aileden oluşan öğrencilerin eserleriyle ilgili kısaca bilgi verelim; 1. *Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* bu eser hakkında ileriki sayfalarda gerekli bilgi verilmiştir. 2. *Sîretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*¹²⁹ adlı bu eserin özelliği Ahmed b. Hanbel'in hayatına dair yazılan ilk eser olmasıdır.

¹²⁶ Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 264-266.

¹²⁷ Bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 173-176.

¹²⁸ İbn ebî Ya'la, *Tabakatu'l-Hanâbile*, I, 173.

¹²⁹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: nşr. Fuad b. Abdülmün'im Ahmed (İskenderiye: 1401/1981); (Riyad 1404/1983, 1415/1995).

İmam Ahmed'in diğer oğlu Abdullah'a gelince o, babasının ilminden olabildiğince faydalanmış ilmi birçok meselelere vakıf olmuştur.¹³⁰ Ancak o, ilimler içinde daha çok hadis ilmiyle uğraşmayı yeğlemiştir. Bu doğrultuda babasının müsnedini tertip ve tasnif ederek müsned hadislerine olabildiğince kullanım kolaylığı sağlamıştır. Eserleri arasında; **1. el-Mesâilü 'l-İmam Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah**, adlı eser ki; aşağıda hakkında bilgi verilip tanıtımı yapılmıştır. **2. Kitâbü 's-Sünne**,¹³¹ **3. Kitabu 'l-İ'lel ve Marifetu 'r-Rical**,¹³² **4. Fedailu Osman b. Affan**¹³³ gibi bazı alanlarda eserler telif etmiştir.

Her ne kadar burada İmam Ahmed'in ilim talebelerinin yakınları olduklarını dile getirsek de en az onlar kadar diğer öğrencileri bu uğurda çaba sarf etmişlerdir. Bu konuyla alakalı olarak bütün öğrencilerini burada zikretmemiz mümkün olmazsa da mezhebin ileri gelen birkaç simasını zikretmek yerinde olacaktır.

Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Merrûzî (ö. 275/888)¹³⁴ onlardandır. Haccâc, İmam Ahmed'in en samimi arkadaşı ya da talebeleri arasında sayılabilir. Ahmed b. Hanbel ile aralarında arkadaşlıktan da ziyade bir samimiyet bulunduğunu Ahmed b. Hanbel'in şu sözleriyle daha da iyi anlamaktayız. “Benim adıma ne söylemek istersen söyleyebilirsin çünkü ifade ettiğin o sözü ben söylemişimdir” diyerek dostluklarını ortaya koymaktadır. Haccac'ın hadis, akaid ve fıkıh ile ilgili eserlerinin olduğu bu arada Bağdat gibi yerlerde de şöhretinin olduğunu kaynaklar aktarmaktadır.¹³⁵ Haccac'ın telifleri arasında *Kitâbü 'l-Vera*¹³⁶, *Ahbâru 'ş-Şuyûh ve Ahlâkuhum*,¹³⁷ yine ona nispet edilen *Kitâbu 'l-Makâmi 'l-Mahmûd* adında bir eserinin olduğu belirtilmektedir. Bu eseri Merrûzî'nin

¹³⁰ İbn Ebî Ya'la, *Tabakatu 'l-Hanâbile*, I, 183.

¹³¹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtani, (Demmâm: Dâru İbn Kayyim, 1406/1986).

¹³² Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, (Riyad: Dârü'l-Hânî, 1422/2001).

¹³³ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Ebû Mus'ab Tal'at b. Fuad el-Hulvânî, (Cidde: Dâru Mâcid 'Asîrî, 1421/2000).

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu 'l-Hanâbile*, I, 56-63; Zehebî, *Târîh*, XX, 273-75.

¹³⁵ Bkz. Zehebî, *Târîh*, XX, 273-75.

¹³⁶ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Semir b. Emin ez-Züheyri, (Riyad: Mektebetü'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1421/2001).

¹³⁷ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Dârü'l-Beşâir'l-İslamiyye, 1426/2005).

öğrencilerinden Ebû Bekir el-Hallâl ve arkadaşlarına bir kez okuduğu rivâyet edilmektedir.¹³⁸

Haccâc'ın önde gelen öğrencileri arasında Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (ö. 311/923)¹³⁹ gibi isimler zikredilebilir. Hallâl'in telifatları arasında; *es-Sünne*,¹⁴⁰ *el-İlm*, *el-İlel*, *Tefsîrû'l-Ğarîb*, *et-Tabakât*, *el-Edeb* ve *Ahlâku Ahmed b. Hanbel* adlı eserleri zikredilmektedir.¹⁴¹ *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu 'ani'l-Münker* adlı eseri ise bazı çağdaş araştırmacılar, klasik kaynaklarda Hallâl'in eserleri arasında adı geçmeyen bu kitabı *el-Câmi*'in bir bölümü sayarlar.¹⁴² *el-Câmi* adlı eserini ise ileriki sayfalarda biraz daha ayrıntılı olarak ele almak istiyoruz. Yine el-Merrûzî'nin önde gelen diğer bir öğrencisi ise, Ebû'l-Kâsım el-Hırakî (ö. 334/946) gelir. O, yaşı itibariyle mezheb imamının her iki oğlundan ilim elde etme fırsatı bularak mezheb taraftarları nezdinde yüksek paye elde etmiştir.

2.1. Hanbelî Mezhebinin Genel Nitelikli Kaynak Metinleri

Konu ile ilgili bilgileri sunarken Ferhat Koca'nın, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi* adlı eserinden yararlanılacaktır. Hanbelî Mezhebinin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel'in bizzat kendi yazması ya da öğrencilerine yazdırdığı doğrudan fıkıhla ilgili bir telifi yoktur. Fakat sonraki âlimlerin gayreti ile Hanbelî Mezhebinin literatürü özellikle fıkıh ve fıkıh usulü türlerinde oldukça zenginlik arzeder. Bu zenginliği mesâil, tabakât ve şerh çalışmaları takip eder. Hanbelî Mezhebine ait genel nitelikli eserler içerik olarak daha çok birden fazla konuları barındıran eserlerdir. Genel nitelikli eserlerin belki de diğer bir özelliği Ahmed b. Hanbel'den işitilen konularla birlikte fıkıh usulü gibi bazı sistematik bilgilerin beraber aktarıldığı eserlerdir denilebilir.

¹³⁸ Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b Muhammed b. Harun b. Yezid, *es-Sünnet*, thk. Atıyye ez-Zehrânî (Riyad: Dâru'r-Ra'ye, 1410/ 1989), I, 216, no: 248.

¹³⁹ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 12-15.

¹⁴⁰ Söz konusu kitap Atıyye ez-Zehrânî tarafından üç cilt halinde Riyad'da 1989'da neşredilmiştir.

¹⁴¹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 12.

¹⁴² Geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Ebû Bekir el-Hallâl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1997), XV, 382.

2.1.1. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun el-Hallâl'ın *Kitâbü'l-Câmi' li-ulûmi'l-Îmâm Ahmed'i*

Kitâbü'l-Câmi' li-ulûmi'l-Îmâm Ahmed adlı bu eseri Ahmed b. Hanbel'in hadis, fıkıh ve akîdeye ait görüşlerini öğrenmek için birçok ilmi yolculuklar yaparak mezhebin ilk temel fikhî eserini Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun el-Hallâl (ö. 311/ 923) kaleme almıştır. *el-Câmi'*in günümüze ulaşan bölümlerinden üçünü Seyyid Kisrevi Hasan tahkik ederek *Ahkâmü Ehlü'l-Milel mine'l-Câmi' li-Mesâili'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*¹⁴³ ve *el-Vukuf ve't-Tereccül mine'l-Câmi' li-Mesâili'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*¹⁴⁴ adı altında yayımlamıştır.

Abdullah b. Ahmed b. Ali ez-Zeyd bu eserin vakıflarla ilgili kısmına mukaddime ilave ederek, *Kitâbu'l-Vukûf min Mesâili'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*¹⁴⁵ adı ile neşretmiştir. *Câmi'*in bir başka bölümü olan *Kitâbü Ahkâmi'n-Nîsa* ise, Abdülkâdir Ahmed Atâ tarafından aynı adla yayımlanmıştır.¹⁴⁶

Eserin elimizdeki nüshalarından anlaşıldığı üzere Hallâl'ın bu eserde İmam Ahmed'in sorulan sorulara verdiği cevapları kapsamasıyla birlikte yeri geldiğinde kendi görüşlerini de belirtmiş ayrıca bu görüşlerini kitap, sünnet ve diğer itibar edilen nakillerle de destekleyerek kitabını tamamlamıştır.

Ebû Bekir el-Hallâl'ın yukarıda zikrettiğimiz *el-Câmi'* adlı eserini Gulâmü'l-Hallâl lakabıyla da meşhur olan talebesi Ebû Bekir Abdülazîz b. Câfer (ö. 363/974) *Şerhu Kitâbi'l-Câmi'* adıyla şerhetmiştir. Gulâmü'l-Hallâl sonrasında ise başta Hırakî olmak üzere çeşitli Hanbelî âlimlerinin eserlerinden yararlanarak bu şerhi tamamlayıcı mâhiyette *Zâdü'l-Müsâfir* adlı eserini telif etmiştir.¹⁴⁷

2.1.2. Ebû'l-Kâsım el-Hırakî'nin *el-Muhtasar'ı*

Ebû'l-Kâsım el-Hırakî (ö. 334/946), Hanbelî Mezhebine çokça katkıda bulunan ender âlimlerdendir. *el-Muhtasar*,¹⁴⁸ Hanbelî fûru' fikhına ait ilk el kitabı olması hasebiyle önemlidir. Aslında önemini sonradan üzerine yapılan çalışmaların

¹⁴³ Söz konusu kitabın basım bilgisi şöyledir: (Beyrut: 1414/1994).

¹⁴⁴ Söz konusu kitabın basım bilgisi şöyledir: (Beyrut: 1415/1994).

¹⁴⁵ Söz konusu kitabın tahkik bilgisi şöyledir: (Riyad: 1410/1989).

¹⁴⁶ Söz konusu kitabın basım bilgisi şöyledir: (byy. Dârü't-türâsi'l-Arabî), 1400

¹⁴⁷ Ahmed Akgündüz, “*Gulâmü'l-Hallâl*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1996), XIV, 189; Özen, “*Ebû Bekir Hallâl*”, DİA, XV, 382.

¹⁴⁸ Bu kitabın tahkik bilgisi şöyledir: nşr. M. Züheyr eş-Şaviş (Dımeşk: 1378/1959), 1964.

çokluğu ortaya koymuştur denilebilir. Çünkü kaynakların belirttiğine göre üzerine 300 adet haşiye ve şerh¹⁴⁹ yazılmıştır. Bununla birlikte eserde belirtilen görüşlerin kitabın yazarına mı ait yoksa mezheb imamı Ahmed b. Hanbel'e mi ait olduğu belirtilmediği için bir karışıklığa sebebiyet vermesi eserin anlaşılmasını etkileyen olumsuzluklar arasında zikredilebilir.

Bu kıymetli eserin birkaç şerhini zikredecek olursak;

1. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö.458/1066) *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*. Bu kitabı Suûd Abdullah er-Ravkî¹⁵⁰ neşretmiştir.

2. Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed b. Abdullah İbnu'l-Bennâ el-Bağdâdî'nin (ö.471/1078) *el-Mukni' fî Şerhi Muhtasari'l-Hirakî*¹⁵¹ adıyla adır.

3. Muvaffâkuddin b. Kudâme'nin (ö.620/1223) *el-Muğni*¹⁵² adlı şerhi.

4. Ebû Tâlib Abdurahman b. Ömer el-Basrî ed-Darîr'in (ö. 684/1285) *el-Vâdih fî Şerhi Muhtasari'l-Hirakî* adıyla günümüze ulaşan bu eseri Abdumelik ed-Duheyş¹⁵³ tahkikli şekilde yayımlamıştır.

5. Şemseddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî'nin (ö.772/1370) *Şerhu Muhtasaru'l-Hirakî*,¹⁵⁴ adıyla yapılan şerhler sayılabilir.

2.1.3. Ebû'l-Hattâb Kelvezânî'nin *el-Hidâye*'si

Ebû'l-Hattâb Kelvezânî'nin (ö.510/1116) *el-Hidâye* adlı eseri fikhî meseleler ile birlikte İmam Ahmed'den aktarılan görüşleri ihtiva eden bu eser iki cilt halinde Riyad'da tarihsiz basılmıştır.¹⁵⁵ Eseri, Abdullatif Hamîm ve Mâhir Yâsin Fahl “*el-Hidâye Ale Mezhebi'l-İmam Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-*

¹⁴⁹ İbn Bedran, *Medhal*, s. 424.

¹⁵⁰ Zikredilen şerhin basım bilgisi şöyledir: (Mekke: 1407/1986).

¹⁵¹ Zikredilen kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdulazîz b. Süleyman b. İbrahim el-Buaynî, (Riyad: 1414/1993).

¹⁵² Zikredilen eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. M. Reşid Rıza, *eş-Şerhu'l-Kebîr* ile birlikte, (Kahire: 1341/1922).

¹⁵³ Zikredilen eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdumelik ed-Duheyş, *el-Vâdih fî Şerhi Muhtasari'l-Hirakî*, (Beyrut: 1421/2000).

¹⁵⁴ Zikredilen eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn, (Riyad: 1413/1993).

¹⁵⁵ Ebû'l-Hattâb Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed b. El-Hasan, *et-Temhîd fî Usuli'l-Fikh*, (nşr. Mufid Muhammed Ebû Ameşe, Muhammed b. Ali b. İbrahim, (byy. Camiatü Ümmü'l-Kura', 1406/ 1985), I, 62.

Şeybanî¹⁵⁶ adlı çalışmayla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Bu eser üzerine, Es'ad b. Münecca' İbnü'l-Berakât (ö. 606/1209) Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin Ukberî (ö. 616/1219) Fahrettin Muhammed b. Hıdır b. Teymiyye (ö. 622/1225) ve Mecdüddîn Abdusselam İbn Teymiyye (ö. 652/1254) gibi sonraki âlimler tarafından birçok şerhler yazılmıştır.

2.1.4. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin *el-Umde'si*

Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin (ö. 620/1223) *el-Umde fi'l-Fıkhî'l-Hanbelî*¹⁵⁷ veya *Umdetü'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmam Ahmed*¹⁵⁸ İbn Kudâme'nin bu eserini Bahaeddîn Abdurrahmân b. İbrahîm el-Makdisî (ö.624//1226) *el-Udde Şerhu'l-Umde*¹⁵⁹ Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye (ö.728/1327) *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkh*,¹⁶⁰ gibi şerhler yazılmış bu şerhlere Abdullah b. Abdurahman el-Bessâm not ve haşiye ekleyerek *Umdetü'l-Fıkh Şerh ve Ta'lik* adıyla yayınlamıştır.¹⁶¹

2.1.5. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin *el-Mukni'si*

İbn Küdâme'nin (ö. 620/1223) *el-Umde*'den sonra yazdığı *el-Mukni*¹⁶² adlı eseri *el-Umde*'ye göre biraz daha ileri seviye okurlar içindir denilebilir. *Mukni*'ye birçok şerhler yazılmıştır. Bunlardan bazısını burada zikredecek olursak;

- Şemseddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ebû Ömer İbn Küdame el-Makdisi (ö. 682/1283) *eş-Şerhu'l-kebîr*¹⁶³ bu eser üzerine yazılan ilk şerh olması hasebiyle önemlidir.

- Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebû'l-Feth el-Bâ'li (ö.709/1309) *el-Mutli' alâ Ebvâbil-Mukni*¹⁶⁴

¹⁵⁶ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: thk. Abdullatif Hamim ve Mahir Yasin fahl, (Kuveyt: 1425/2004).

¹⁵⁷ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. S. Halil el- Hevari Eymen Muhammed, (Dimeşk: 1990).

¹⁵⁸ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Eşref b. Abdülmaksud, (Beyrut: 1409/1988).

¹⁵⁹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhibbuddin el-Hatib, (Kahire: 1960); (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.).

¹⁶⁰ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (I) Nşr. Suud b. Salih el-Utayşan, (Riyad: 1413/1993); (II-III) nşr. Salih b. Muhammed el-Hasan, (Riyad: 1413/1993).

¹⁶¹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Abdullah b. Abdurrahman el-Bessam, (Kahire: 1379).

¹⁶² Zikri geçen bu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1322/1905, 1341/1923, 1382/1962); (Riyad: 1982); (Katar: 1393); (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.).

¹⁶³ Söz konusu kitabın basım bilgisi şöyledir: (Beyrut: 1392/1972).

- Burhâneddin İbn Muflih (ö. 884/1479) *el-Mübdî' fî şerhi 'l-Mukni* ¹⁶⁵
- Alaeddîn el-Merdâvî (ö.885/1480) *el-İnsaf fî Ma'rifeti 'r-Râcih mine 'l-Hilâf alâ Mezhebi 'l-İmâmi 'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel* ¹⁶⁶

2.1.6. Muvaffakuddîn b. Küdâme'nin *el-Kâfî*'si

İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) kaleme aldığı *el-Kâfî fî Fikhî'l-İmami 'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel* ¹⁶⁷ adlı bu eser ise, *el-Umde* ve *el-Kâfî*'den daha da hacimli olup konular diğer eserlere göre daha ayrıntılı ele alınmıştır.

2.1.7. Ebû'l-Berekât Mecdüddîn Abdusselâm b. Abdullah b. Teymiyye'nin *el-Muharrer*'i

Ebû'l-Berekât Mecdüddîn Abdusselâm b. Abdullah b. Teymiyye (ö.652/1254) *el-Muharrer fî 'l-Fıkh 'alâ Mezhebi 'l-İmam Ahmed b. Hanbel* ¹⁶⁸ adlı iki ciltten oluşan bu esere Şemseddin İbn Muflih el-Makdisî (ö.763/1361) *en-Nuket ve 'l-Fevâidus-Seniyye ala Müşkili 'l-Muharrer li-Mecdiddîn b. Teymiyye* ¹⁶⁹ adıyla yaptığı çalışma eserle birlikte basılmıştır.

2.1.8. Şemseddin İbn Muflih el-Makdisi'nin *Kitâbu 'l-Fürû 'su*

Şemseddin İbn Muflih el-Makdisi'ye ait (ö.763/1361) *Kitâbu 'l-Fürû* ¹⁷⁰ adlı bu çalışma Hanbelî Mezhebinin orta hacimdeki temel fûrû metinlerinden biridir. Müellif konuları çok ayrıntıya girmeksizin mezhepte tercih edilen görüşleri sunarak noktalamıştır. Bunlarla birlikte yer yer diğer mezheplerin görüşlerine de değinmiştir.

¹⁶⁴ Bahsedilen kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Züheyr eş-Şaviş, (Beyrut: 1968, 1401/1981).

¹⁶⁵ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. M. Züheyr eş-Şaviş, (Beyrut: 1968; 1400/1980).

¹⁶⁶ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. M. Hamid el-Fıki, (Kahire: 1374-78/1955-58); (Beyrut: 1406/1986).

¹⁶⁷ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. M. Züheyr eş-Şaviş, (Dimaşk: 1382/1926); (Beyrut: 1399/1979, 1402/1982).

¹⁶⁸ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: *el-Muharrer fî 'l-Fıkh*, (byy. Matbaatüs-Sünneti'l-Muhammediyye, 1369/1950).

¹⁶⁹ Söz konusu kitabın birçok tahkik ve basım bilgisi mevcuttur: (Byy. 1369/1950), (Riyad: Matbaatüs-Sünneti'l-Muhammediyye, 1984) (*Muharrer* ile birlikte).

¹⁷⁰ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1339/1921, 1345); nşr. Abdussettar Ahmed Ferrah, (Beyrut: 1405/1985).

2.1.9. Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî'nin *el-İknâ' li-Tâlibi'l-İntifâ*'sı

Ebû'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî el-Makdisî (ö. 968/1560) *el-İknâ' li-Tâlibi'l-İntifâ*¹⁷¹ adlı bu eser, Hanbelî Mezhebinde tercih edilen ve sahih görüşlerden oluşup; mezhebin temel kaynaklarından. Eseri, Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî (ö. 1051/1641) *Keşşafu'l-Kına' 'an Metni'l-İkna'* adıyla şerh etmiştir.¹⁷²

2.1.10. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. Ahmed b. Ali b. İdrîs el-Buhûtî'nin *Umdetu't-Tâlib*'i

Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. Ahmed b. Ali b. İdrîs el-Buhûtî'nin (ö. 1051/1641) kaleme almış olduğu bir eserdir.¹⁷³ Bu esere Osman b. Ahmed en-Necdi (ö. 1097/1686) *Hidayetü'r-Ragıb li-Şerhi Umdeti't-Tâlib*¹⁷⁴ adıyla bir şerh yazmıştır.

2.1.11. Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Bekir b. Yûsuf b. Ahmed el-Kermî'nin *Delîlü't-Tâlib*'i

Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Bekir b. Yûsuf b. Ahmed el-Kermî el-Makdisî'nin (ö. 1033/1624) kaleme almış olduğu *Delîlü't-Talib li-Neyli'l-Metâlib*¹⁷⁵ adlı eser, İbn Neccâr el-Futuhî'nin *Münteha'l-İrâdât* adlı eserinin özeti mahiyetindedir. Ayrıca üniversitelerde ders kitabı olarak da okutulmuş bir eserdir.

2.2. Hanbelî Mezhebi Mesâil Kitapları

Sözlükte “sormak, istemek” anlamına gelen mesele kelimesinin çoğulu olan mesâil “sorulan veya irdelenen şey”¹⁷⁶ demektir. Herhangi bir ilim dalının ana unsurlarında bulunan ve ilgilendiği konuları teşkil eden mesâil, İslâmî ilimlerin özellikle fıkıh ve kelâma dair eserlerinde geniş bir şekilde kullanılan terimdir. Fıkıhta hem fetvaya konu olan mevzûlar hem de mezhep içinde veya mezhebler arasında

¹⁷¹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1319-1320).

¹⁷² Bahsedilen eserin birçok tahkik ve basımı mevcuttur: (Kahire:1319-1320); nşr. Hilâl Musaylihî Mustafa, (Riyad: 1968), (Beyrut: 1982).

¹⁷³ Zikredilen kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: nşr. Hasaneyn Muhammed Mahluf, (Kahire: 1379/1960); (Cidde-Beyrut: 1415/1995).

¹⁷⁴ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Hasaneyn Muhammed Mahluf, (Kahire: 1379/1960); (Cidde-Beyrut: 1415/1995) (*Umdetü't-Tâlib* ile birlikte).

¹⁷⁵ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdullah Ömer el-Barudi, (Beyrut: 1985).

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 1525.

tartışılan ve net bir sonuca bağlanamayan problemler mesâil kavramıyla ifade edilir. Yaklaşık bütün İslâmî ilimlerde kullanılan bu terim, yeni ve eski telifâtların adlarında da yer almakta, tek başına bir kitabın adı olduğu gibi genellikle eser isminin ilk kelimesini teşkil etmektedir. Bu tür eserlerin temel İslâm ilimleri yanında başka alanlarda da kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar bazen yöneltile sorulara cevap vermek amacıyla yazılmış bazen de belli şahıs veya şehir adlarına nispet edilmiştir. Bununla birlikte ‘mesele’ kelimesi, ekseriyetle ilk teliflerde olmak üzere bir kitabın iç planında tekrarlanan başlık şeklinde de görülmektedir. Bu hususta Ahmed b. Hanbel’in *el-Mesâil*’i, Ebû Hâşim el-Cübbâî’nin *el-Mesâilü’l-Bağdâdiyyât fî İ‘câzi’l-Kur’ân*’ı gibi bazı eserler örnek olarak zikredilebilir.¹⁷⁷ Aşağıda biraz daha ayrıntılı sunulacak olan bilgileri Ferhat Koca’nın, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi* adlı eserinden de faydalanarak sunmak istiyoruz.

2.2.1. Ebû Ya‘kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî’nin *Kitâbü’l-Mesâil*’i

*Kitâbü’l-Mesâil*¹⁷⁸ adlı bu eser, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya‘kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî’nin (ö. 238/853) fıkha dair sorulara verdikleri cevapların İshak b. Mansûr el-Kevsec tarafından bir araya getirilmesi sonucu meydana gelmiştir. İbn Râhûye olarak da bilinen bu âlim, başlangıçta ehl-i re’yden iken İmam Şâfiî ile ilmî tartışmalarda bulunduktan sonra onun usulünü benimsemiştir. Bazı ictehadları Hanefî mezhebine uygun düştüğü için Hanefî, İmam Şâfiî’nin usulünü benimsediği için Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile olan yakınlığı sebebiyle Hanbelî sayılmışsa da o aslında herhangi bir mezhebe ittiba etmediği için mutlak müctehid olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Buna rağmen burada zikretme sebebimiz onun İmam Ahmed’den fıkha dair cevaplar içeren kayıtlarıdır.

¹⁷⁷ Adnan Bülent Baloğlu, “*Mesâil*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2004), XXIX, 264.

¹⁷⁸ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Muhammed b. Abdullah ez-Zâhim (Kahire: 1412/1992).

¹⁷⁹ Abdullah Aydın, “*İbn Râhûye*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 241.

2.2.2. Ebü'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in *Mesâil'i*

İmam Ahmed'in büyük oğlu Sâlih'in (ö. 266/880) telif etmiş olduğu: *Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*¹⁸⁰ adlı eserde İmam Ahmed'e gerek oğlu tarafından gerekse başka kimseler tarafından sorulan birçok soru cevap bulmuştur. Kitabın nâşiri esere bazı ilave başlıklar eklemek suretiyle bu eseri okuyucuya kazandırmıştır.

2.2.3. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'in *Mesâil'i*

İmam Ahmed'in diğer oğlu Abdullah'ın (ö. 290/903) telif etmiş olduğu *el-Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdullah*¹⁸¹ adlı eser, İmam Ahmed'in oğlunun babasına sorduğu ya da başkaları tarafından babasına yöneltilen soruların cevapları kaleme alınmıştır. Konular bab başlıkları altında sunulduğundan olsa gerek; eserde konular aktarılırken diğer mesâil kitaplarına nazaran daha da kullanışlı oluşu dikkati üzerine çekmektedir.

2.2.4. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî'nin *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel'i*

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî'ye (ö. 275/889), ait olan *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel'i*¹⁸² bu eserin bir diğer adı; *el-Mesâilü'lletî Hâlefe 'aleyhe'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* şeklindedir. Eser, konu olarak Ahmed b. Hanbel'e sorulan bazı soruların Ebû Dâvûd tarafından kaleme alınan cevaplarından ibarettir. Fıkıh bablarına göre tertip edilen kitap Muhammed Behcet el-Baytâr tarafından neşre hazırlanmış ve Reşîd Rızâ'nın takdim yazısıyla yayımlanmıştır.

¹⁸⁰ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Fazlurrahman b. Muhammed (Delhi: 1408/1988).

¹⁸¹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmi, 1401/1981).

¹⁸² Bu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Behcet el-Baytâr, (Kahire: 1353); thk. Ebû Muâz Târık b. Avazallah b. Muhammed, (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1420/1999).

2.2.5. Ebû Muhammed Harb b. İsmâil b. Halef el-Kirmânî'nin *Mesâilu Harb el-Kirmânî li-İmameyn*'i

Ebû Muhammed Harb b. İsmâil b. Halef el-Kirmânî (ö. 280/ 894), *Mesâilu Harb el-Kirmânî li-İmameyn*¹⁸³ adlı eserdir. Eserin bir bölümü için Amer b. Muhammed Fida Muhammed b. el-Muti Behcet ve Fayez b. Ahmed b. Hamid Habis doktora çalışması yapmıştır. Eser üzerine yine Ahmed b. Ali el-Gamidi tarafından hem yüksek lisans tezi hem de tahkik yapılmıştır. Kirmânî'nin bu eseri Ahmed b. Hanbel'den ve İshak b. Râhûye'den fıkha dâir rivâyetlerin aktarılması açısından önemlidir.

2.2.6. Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî'nin *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*'i

Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzübân el-Begavî (ö. 317/ 929), *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*¹⁸⁴ veya *Cüz'ü fî Mesâili an Ebî Abdillâh Ahmed b. Hanbel*¹⁸⁵ isimleriyle anılan ve mezheb imamının fikhî görüşlerini barındıran eser hacim olarak 117 sayfadır. Konu bütünlüğü yoktur. Namazla başladığı bir konuda aynı sayfada başka konuları da ele alabilmektedir.

Aralarında Ali b. Câ'd, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Nasr et-Temmâr gibi ünlü muhaddislerin de bulunduğu birçok ünlü hocadan ders gören Begavî, Dârekutnî, İbn Kâni', Taberânî, İbn Hibbân gibi devrin ileri gelen yüzlerce muhaddisine de hadis okutmuştur.¹⁸⁶

2.3. Hanbelî Mezhebinde Kitâbu's-Sünne'ler

Kelâmî fikirleri barındıran özellikle halku'l-Kur'ân meselesi ve buna bağlı olarak şekillenen mihne olgusu, ehl-i hadîsten bazı âlimlerin itikâdî açıdan ıslah maksadıyla eserler kaleme almalarına zemin hazırlamıştır. Daha çok Kitâbü's-sünne denilen, bazen müstakil bir kitap bazen de Câmi' veya Sünenlerde sadece bir bölüm

¹⁸³ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Abdullah b. Mu'tek es-Sehlî (Byy.1432/1433); thk. Muhammed b. Abdullah es-Seri', (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1434/2013).

¹⁸⁴ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Zâhiriyye Ktp. Mecmûa, nr. 83/7,8 vr.; Ali Yardım, "Ebû'l-Kâsım Begavî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1992), V, 339.

¹⁸⁵ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, (Riyad: Dârü'l-Asıme, 1407/1986).

¹⁸⁶ Yardım, "Ebû'l-Kâsım Begavî", DİA, V, 339.

halinde karşılaştığımız ve belli başlı kelâmî konulara âit rivâyetleri barındıran telifatlar ehl-i hadîsin akâid anlayışını tezâhür ettirmesi açısından önem arz etmektedir. Selef âlimleri, sahih akîdeyi içeren ve bid'atçılara karşı bu inancı savunan telifatlara genel olarak Sünne¹⁸⁷ ismini koyduklarından dolayı bahsedilen bu kitaplar müellifleri tarafından Kitâbü's-Sünne şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁸⁸

2.3.1. Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-Sünne'si*

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Kitâbü's-Sünne*¹⁸⁹ adlı eser hacim olarak 63 sayfadan oluşmaktadır lakin sayfalarda sunulan bilgiler çok kısadır ve konular bab numarasına göre ele alınmıştır. Eserde, içerik olarak konular; iman, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı, rû'yetullâh meselesi, mesih, deccal ve şefaât gibi kelami konuları sırasıyla ele alınarak işlenmiş; konular aktarılırken konular hakkında genelde hadis mevcut olduğu bildirilmiştir.

2.3.2. Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî'nin *Kitâbü's-Sünne'si*

Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900), *Kitâbü's-sünne*,¹⁹⁰ adlı eseri kaleme almıştır. Bazı kaynaklarda selef âlimleri gibi onun adı da ehl-i hadîs taraftarları arasında zikredilir. Yine fıkıh yönteminin Ahmed b. Hanbel'e yakın olduğu da söylenmekle birlikte, devrinde Basra'nın en güçlü fakîhi sayılan İbn Ebû Âsım'ın, belli bir mezhebe bağlı kalmadan nasların zâhirini esas alarak araştırmalarının neticesine göre hüküm verdiği anlaşılmaktadır.¹⁹¹ Biz yine de İmam Ahmed'in öğrencisi olması hasebiyle burada zikretmeyi uygun bulduk. Eserde konular hakkında hadisler rivâyet edilerek destekleniyor ve hadisin sahih ya da sakim olduğu belirtiliyor. Eserin her iki baskısı da iki ciltten oluşmakta, eser de konular her iki basımda da bab başlıkları ve numaralandırma sistemi ile erişilmesi kolay hale getirilmiştir.

¹⁸⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, V, 28-29, 376.

¹⁸⁸ Hatice Salı, "Hadis Edebiyatında Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011) s. 9.

¹⁸⁹ Bahsedilen kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1349/1930); Nşr. Muhammed b. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: 1985); nşr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, (Demmâm: 1994); (Suudi Arabistan: Dârü'l-Menar, 1411/1990).

¹⁹⁰ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, nşr. M. Nasıruddîn el-Elbânî, (Beyrut: 1400/1980); (Byy. Mektebü'l-İslami, 1400/1980).

¹⁹¹ Raşit Küçük, "*İbn Ebû Asım*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XIX, 422.

2.3.3. Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin *Kitâbü's-Sünne'si*

Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin (ö. 290/903) *Kitâbü's-Sünne*¹⁹² adlı eseri el-Kahtânî iki cilt halinde tahkik etmiştir. Eser her bir râviyi ayrı numaralar altında ele almış ve zikredildiği numara altında rivâyetleri aktarılmıştır. Yine konular da belli başlık altında numaralandırılarak aktarılmış toplamda ise eser; 1553 adet numara ihtiva etmiştir. Kitapta konulara erişim oldukça kolaylaştırılmış ve kısaca ele alınmıştır.

2.3.4. Ebû Bekir el-Hallâl'ın *Kitâbü's-Sünne'si*

Ebû Bekir el-Hallâl'ın (ö. 311/923) *Kitâbü's-Sünnesi*,¹⁹³ kaynaklarda kısaca *es-Sünne* şeklinde geçer bu eser, içindeki rivâyetlerin Ahmed b. Hanbel'e isnad edilmesinden dolayı *Kitâbü'l-Müsne'd* ismiyle de bilinir. Eserde yer yer hadislerin sıhhatleri de ele alındığı için bu eserde önem arz etmektedir.

İçinde bulunan devrin yaklaşık bütün kelâmî problemlerini ihtiva eden eserin günümüze ulaşan ve yedi cüzden bir araya gelen yazma nüshasının nihayetinde istinsâh edenin düştüğü “Aslın ilk cildi sona erdi”¹⁹⁴ şeklindeki not onun o zamanki hacmini gözler önüne sermektedir.

Zehranî tarafından yapılan tahkik 5 ciltten müteşekkildir. Konular, bab başlıkları altında numaralandırılarak ele alınmış ve böylece okuyucuya kolaylık sağlanmıştır.

2.3.5. Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef el-Berbehârî'nin *Şerhu Kitâbi's-Sünne'si*

Ebû Muhammed Hasen b. Alî b. Halef el-Berbehârî'nin (ö. 329/940-41), pek çok eser kaleme aldığı naklediliyorsa da bunlar arasından günümüze kadar ulaşan *Şerhu Kitâbi's-Sünne'si*¹⁹⁵ mevcuttur. İbn Batta', eserlerinde onun akîdesinden alıntılar yapmış ve etkisini Hanbelî tabakat âlimi İbn Ebû Ya'lâ ve öğrencilerine

¹⁹² Thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtani (Demmam: Dâru İbn Kayyim, 1406/1986).

¹⁹³ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Atıyye ez-Zehrânî, (Riyad: Dâru'r-Ra'ye, 1410/1989).

¹⁹⁴ Özen, “*Ebû Bekir el-Hallâl*”, DİA, XV, 382.

¹⁹⁵ Bahsedilen eserin basım bilgisi; thk. Ebû Yasir Halid b. Kasım er-Raddâdi, (Byy. Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1414/1993).

kadar ulaştırmıştır. İbn Ebû Ya‘lâ’nın *Tabakâtü’l-Hanâbile*’sinde naklettiđi¹⁹⁶ bu eser, Ahmed Gulâm Halîl (ö. 275/888-89) tarafından bir araya getirilen *Kitâbü’s-Sünne* üzerine yapılmış bir çalışma mahiyetindedir.¹⁹⁷

2.4. Hanbelîler’in Fıkıh Usulü İle İlgili Kaynak Metinleri

Esas itibariyle konumuzu ilgilendiren eserler bu kavramın çatısı altında bulunmaktadır. Çünkü usulde ele alınan konular tez çalışmamızla da yakından ilgilidir denilebilir. Bununla birlikte sadece usul kaynaklarına bağlı kalınacağı anlamı ortaya çıkmamalı dolayısıyla diğer kaynaklara da yeri geldikçe başvurulacaktır. Fıkıh usulü çatısı altında ise daha çok Ebû Ya‘lâ’nın *el-Udde* adlı eseri Hanbelî usul-i fikhına dair günümüze ulaşan ilk kaynak eser olması nedeniyle diğerlerine oranla daha ön planda tutulacak eserler arasındadır. şimdi usul kitaplarını kısada olsa tanıtmak faydalı olacaktır.

2.4.1. Ebû Abdillâh Hasen b. Hamid Ali el-Verrak el-Bağdâdî’nin *Tehzîbu’l-Ecvibe*’si

Ebû Abdillâh Hasen b. Hamid Ali el-Verrak el-Bağdâdî (ö. 403/1012) *Tehzîbu’l-Ecvibe* ¹⁹⁸ adlı eserini kaleme almıştır. İbn Hamid, döneminin önde gelen Hanbelî âlimlerindendir.¹⁹⁹ İbn Hamid kendisinden sonra bu usulü yerleştirecek yetenekli bir talebe olarak arkasında Ebû Ya‘lâ el-Ferra’yı bırakmıştır denilebilir.²⁰⁰ Bu eserde müellif, sahâbeden başlamış tâbiînler ve âlimler arasındaki meseleleri cevaba kavuşturmak istemiştir. Konuları bab, mesele ve fasıl başlıkları altında incelemiştir.

2.4.2. Ebû Ali el-Hasen b. şihâb b. el-Hasen b. Ali b. şihâb Ukberî’nin *er-Risale fi Usuli’l-Fıkh*’ı

Hanbelî fıkıh usulü sahasındaki telif eseriyle ilklerden olan, Ebû Ali el-Hasen b. şihâb b. El-Hasen b. Ali b. şihâb Ukberî’nin²⁰¹ (ö.428/1037) kaleme aldığı *er-*

¹⁹⁶ İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, II, 18-45.

¹⁹⁷ Ahmet Saim Klavuz, “*Berbehari*”, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1992), V, 477.

¹⁹⁸ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Subhi es-Samerrai, (Beyrut: 1408/1988).

¹⁹⁹ Bkz. İbn Ebû Ya‘lâ, *Tabakâtü’l-Hanâbile*, II, 171-177.

²⁰⁰ Ahmed Yaman, “*İbn Hamid*”, Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 24.

²⁰¹ Bkz. Fatih Çınar, “Klasik Dönem Fıkıh Usulü Literatüründe Edebü’l-Fetvanın Yeri”, *BÜİFD*, -/17 (2021): s. 66. <https://doi.org/10.34085/buifd.886111>.

*Risale fî Usûli'l-Fıkh*²⁰² adlı bu eser, muhtasar bir eserdir. Müellif, şer'î delilleri sayarak başlıyor ve kitap, sünnet, icmâ ve kıyası anlatarak eseri tamamlıyor.

2.4.3. Ebû Ya'la Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ'nın *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*'ı

Ebû Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066)²⁰³ elli küsur telifi arasında²⁰⁴ *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*,²⁰⁵ adlı eseri, Hanbelî Mezhebine ait usul konularının bütününe içine alan ilk sistematik telif olarak bilinmektedir. Hanefî mezhebinde Cessâs'ın *el-Fusûl*'ünün değeri nasılsa Hanbelî Mezhebinde de *el-Udde*'nin değeri de odur denilebilir. Çünkü bu eserde daha önceki Hanbelî âlimlerin görüşleri yer almaktadır.²⁰⁶ Eser Hanbelî usulü açısından orijinallliğini korumakla birlikte; Mu'tezile usulcüsü Ebû'l-Huseyin el-Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed*'i ile Şâfiî usulcüsü İmamü'l-Harameyn el-Cuveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân*'ın yazıldığı dönemlere rastlaması ve onlardan etkilenmesi veyahut yeri geldiğinde onlardan istifade etmesi gibi hususlar bir kısım malumatlardan anlaşılmaktadır.²⁰⁷

Eser, toplamda beş ciltten oluşmaktadır. İçerik olarak mezhebin usûle dair görüşlerini mukayeseli ve uzunca bir şekilde ele alması mezheb hakkında birçok malûmat bulmaya imkân verdiği gibi bir meselede rivâyetlerin çoğunu nakletmesi, fakihlerin görüşlerini tartışması gibi hususlar sadece Hanbelî Mezhebi hakkında değil diğer mezhebler hakkında bilgi edinmeye de olanak sağlıyor. Ama burada temel amaç Hanbelî Mezhebinin görüşlerinin aktarılmasıdır. Diğer mezheblere, hakkında fikir edinilecek şekilde yer yer değinilmiştir. Bununla birlikte bazı yerlerde diğer mezheblerin kendi içinde ihtilaflarına da girilmiştir. Mezhebler özelinde ise, genellikle Mu'tezile'nin görüşlerinden bahsedilmiştir. Mâlikî ve Zâhîrî Mezhebinden ise daha az söz edilmiştir. Meseleleri anlatırken tekrardan olabildiğince uzak durulmuştur.

²⁰² Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkadir, (Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye, 1413/1992); (Kuveyt: Mektebetü's-Suûni'l-Fenniyye, 2010).

²⁰³ Hayatı ve eserleri için Bkz. İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 193-230.

²⁰⁴ İbn Ebî Ya'la, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 206-207.

²⁰⁵ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârakî, (Riyad: 1410/1990).

²⁰⁶ Davud İltaş, "*el-Udde*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2012), XXXII, 41.

²⁰⁷ Koca, *Selefi Söylem*, s. 238.

Bu eser, mezheb bazında alanında yazılan diğer fıkıh usûlü eserlerine öncülük etmiştir denilebilir. Eserin; I. ciltte, fıkıh usulü ve usule ait kavramlar ile ilim, akıl, harfler ve emir gibi bazı kavramların izahı yapılmıştır. II. ciltte nehy, umum, istisna meseleleri, muhkem ve müteşabih meseleleri, III. ciltte nesh-tahsis, haber ve mütevâtir, teâruz-tercîh ve haber çeşitlerinden; IV. ciltte icmâ, taklîd, kıyas; V. ciltte illet, itiraz, ictihâd ve Ahmed b. Hanbel'in hukûki bazı kavramları ne şekilde kullandığıyla ilgili bilgi verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Konular ele alınırken şayet konuda anlaşılmaçlık veya kapalılık gibi bir müşkil var ise önce o müşkil giderilmiş, bir konu hakkında görüşler belirtilirken evvela kendi görüşleri deliliyle sunulmuştur. Fakat bazı mevzûlarda belki de delil yetersizliği belki de gerek görmeme gibi durumlardan dolayı kendi görüşlerine delil sunulurken muhalif görüşlerin delili sunulmadığı da olmuştur.²⁰⁸ Ele aldığı meselelere delil getirirken kitap, sünnet, icmâ, sahâbe görüşü ve arab şiiri gibi kaynaklarla destekleyerek, sadece Hanbelî Mezhebinin görüşlerini değil; peşi sıra muhaliflerin görüşlerini de aynı şekilde aktarmış daha sonra konular mümkün oldukça enine boyuna ele alınıp tartışılmıştır.

Müellif, İmam Ahmed'in bir konudaki görüşlerini aktarırken onun görüşlerinin nassa mı işarete mi yoksa imaya mı delalet ettiğini ve bu bilgilerin nerelere dayandığını açıklamaya çalışmıştır. Konuyla ilgili gelen rivâyetlerin tetkikini yaparak ilk rivâyet edenin kim olduğunu ortaya koymaya çalışmış; yine bazı mevzuların daha iyi anlaşılması için kitabında meseleler ve fasıl adı altında özel başlıklar açıp konunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamıştır.

2.4.4. Ebû Ya'la Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ'nın *Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyn*'i

Yine Ebû Ya'la el-Ferra'ya (ö. 458/1066) ait olan *Kitâbü'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyn*, esâsen doğrudan usûl-i fikhî kapsamaz usûl-i fıkıh ile birlikte furû-i fikhî ve akâid konularını da içine alır. Usûl-i fıkıh ile ilgili bölümü '*el-Mesâilu'l-Usuliyye min Kitâbi'r-Rivâyeteyn ve'l-Vecheyn*'²⁰⁹ adıyla Muhammed el-Lâhim neşretmiştir.

²⁰⁸ Bkz. Ebû Ya'la, Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî, *el-Udde fi Usûli'l-Fikh*, nşr. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârakî (Riyad: 1410/1990), III, 840-41,885.

²⁰⁹ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdulkerim b. Muhammed el-Lahim (Riyad: 1405/1985).

Eserde emir, farz, vacib, umum ve husus gibi kavramlar; sahâbe ve tâbiîn kavlinin delil olup olmaması, kıyâs, illet, Peygamberlerin içtihat yapıp yapamaması, istishâbu'l-hâl gibi konularda anlatıldıktan sonra âlimlerden önemli simaları tanıtarak kitap tamamlanmıştır.

2.4.5. Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî Kelvezânî'nin *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh*'ı

Ebû Ya'lâ'nın *el-Udde* adlı eserinden sonra Hanbelî fıkıh usulü ile ilgili kaleme alınan en önemli ikinci kaynak hiç şüphesiz Ebû Ya'lâ'nın öğrencisi Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî Kelvezânî'nin (ö. 510/1117) telifi olan *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh* adlı eseridir.²¹⁰ Alanında ikinci sıra olma özelliğini koruyan bu eserin yazılması 479 senesindedir.²¹¹

Bu eserin konu anlatımı anlaşılacağı üzere hocasının anlatım ve uslubuna yakındır. Dolayısıyla *el-Udde* de olduğu gibi okuyucuyu hazırlamak üzere bazı kapalı tanımlar ve terimler açıklanmıştır. Daha sonra anlatılmak istenen konular “bab” ve “mesâil” başlıkları altında ele alınıp işlenmiştir.

Müellif, ele aldığı mevzûları fasılalara ayırarak anlatmış olup; ele aldığı konu da “şayet şu şekilde denirse” ya da “karşı çıkılırsa, karşı çıkılan mevzûlara şöyle cevap verilir” diyerek bir tartışma usulüyle konuları irdeler ve savunduğu görüşe deliller sunar. Bu delillerin rivâyetlerini olabildiğince ilk kaynaklarından aktarmaya çalışır. Hocalarının görüşlerine de büyük önem vererek savunduğu konularda onların görüşlerinden isabetli bulduklarını ileri sürer. Fakat bazen de kendi görüşünü savunarak hocasının görüşünü de eleştirmekten geri kalmaz. Hatta bunu yaklaşık yirmi meselede somut bir şekilde hocasına muhalif olarak ortaya koyar.²¹²

Yine bu eser, karşılaştırmalı fıkıh usulü yöntemiyle ele alındığı için mezheb takipçilerince itibar edilen kaynaklar arasındadır. Çünkü mezhebin görüşlerini aktarırken usûl âlimlerinin meşhur ve itibar edilen görüşlerini nakletmeye itina göstermesi, eserinde aklî ve naklî deliller ile birlikte daha birçok delil kullanması,

²¹⁰ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Ebû'l-Hattab Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed b. El-Hasan, *et-Temhîd fî Usuli'l-Fıkh*, nşr. Mufid Muhammed Ebû Amşe, (Cidde: 1406/1985).

²¹¹ Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, s. 23.

²¹² Kelvezânî, *et-Temhîd*, II, 427.

bunlara ek olarak yukarıda ifade ettiğimiz özelliklerinden olsa gerek müteahhirîn Hanbelî âlimlerinden pek çoğu *et-Temhîd*'e itibar etmişlerdir.²¹³

Çalışmanın I. cildinde fıkıhın dilde ve hukuktaki anlamı olabildiğince anlatılarak; usûl, deliller ve türleri, nass, umûm, zâhir, mücmel ve kıyas gibi fıkha ait birçok terimleri açıklayıp, harflerle ilgili açıklamalarda bulunarak, usûl-ü fıkıhın tertiplerinden, emir ve nehiy konuları da işlenerek çalışma tamamlanmıştır. II. ciltte umum, husus, istisna, tahsis, mücmel, mecaz, muhkem, müteşâbih, beyan ve nesh konuları; III. ciltte haberler, icmâ; IV. ciltte ise; kıyasın şartları, aslın hükmü, tercih kuralları, istishâbu'l-hâl, ictihad-müctehid ve son olarak taklîd ile ilgili konular işlenmiştir.

2.4.6. Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed el- Bağdâdî'nin *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkıh*'ı

Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed el- Bağdâdî'nin²¹⁴ (ö. 513/1119) *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkıh*²¹⁵ adlı bu eser, kendisinden sonra yazılan birçok fıkıh usûlü eserlerine kaynaklık etmiştir. I. ciltte usûl-i fıkıh ile ilgili olarak kitap, sünnet, teklif, nesh, cedel ve âdâbı üzerinde durulmuştur. II. ciltte şer'î delillerin dereceleri, kıyas, istishâbu'l-hâl, tercih ve emir gibi konulara girilmiştir. III. ciltte emir konusuna devam ederek bazı yan konulara da değinilmiştir. IV. ciltte mücmel, müfesser, muhkem, müteşâbih, umum, husus, nesh, Kur'ân ve sünnet de nesh, haber-i vahidle amel, mürsel haberle amel gibi konulara yer verilmiştir. V. ciltte ise; râvinin rivâyetinin kabul olması meselesi, zayıf hadisle amel meselesi, tahdis karşılığı ücret meselesi, icmâ, kıyas ve taklit gibi konular üzerinde durarak çalışma tamamlanmıştır. İbn Akîl, birçok alana ilgi duyan ve bu alanlarda gerekli eğilimleri yapan ve bu uğurda mezheb veya hoca ayırt etmeyen entelektüel bir şahsiyettir de denilebilir. Çünkü onun hocaları arasında birçok mezhepten âlim bulunur.²¹⁶

²¹³ Kelvezânî, *et-Temhîd*, II, 427-428.

²¹⁴ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 259.

²¹⁵ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Turki, (Beyrut: 1420/1999).

²¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "*İbn Akîl*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XIX, 301-302.

2.4.7. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî'nin *Ta'zîmu'l-Feteyâ'sı*

Döneminin en önemli Hanbelî âlimlerinden olan²¹⁷ Ebû'l-Ferec, Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) telif ettiği *Tazimu'l-Feteyâ*²¹⁸ adlı bu eser, muhtasar niteliktedir. Dolayısıyla bir kısım konulara kısaca değinilmiştir. Bu konular arasında; fetva verme meseleleri, selefin fetva vermedeki halleri üzerinde nasıl hareket attıkları, taklid ve fetva verme yetisi olmayıpta fetva vermeye soyunanlar hakkında bazı mülahazaları da ele alarak çalışma tamamlanmıştır.

2.4.8. Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Küdâme el-Makdisî'nin *Ravzatü'n-Nâzır ve Cennetü'l-Menâzır*'ı

Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Küdâme el-Makdisî'nin²¹⁹ (ö. 620/1223) telif etmiş olduğu *Ravzatü'n-Nâzır ve Cennetü'l-Manâzır fî Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*²²⁰ adlı çalışması usûl-i fıkıha ait konuların hemen hepsini kapsar şekilde ele alınmıştır. Eser, anlaşılır bir dil ile yazılmıştır. Hanbelî Mezhebinin usûl-i fıkıhına ait görüşleri aktarırken özet olarak geçmeyip aksine diğerlerinin görüşleriyle de karşılaştırma yaparak uzunca anlatılır. Eserinde özet olarak tamamlamak istediği mevzuları ise, kısalığı göze batmayacak şekilde ve deliller kullanılarak izah edilir.

İbn Küdâme, rivâyet aktarırken başta İmam Ahmed olmak üzere fikrine uyması kaydıyla Hanefî, Şafî ve diğerlerinden görüşler nakletmiştir. Savunduğu görüşlerde delil olarak Kur'ân, sünnet, icmâ, âsâr, kıyas ve Arap şiirini sıkça kullanmıştır.

Ravza'nın mukaddimesinde de ifade edildiği üzere bazı konular farklı olmak üzere eserin temel çatısı İmam Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ min 'İlmil-Usul* adlı eseri model alınarak telif edilmiştir. Bununla birlikte Ebû Ya'la'nın *el-Udde*'sinden, öğrencisi Ebû'l-Hattab Kelvezânî'nin *et-Temhîd*'inden ve Ebû'l-Feth Ahmed b. Ali

²¹⁷ Koca, *Selefi Söylem*, s. 77.

²¹⁸ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Selman, (Ürdün: Dârü'l-Eseriyye, 1427/2006).

²¹⁹ Bkz. Zehebî, *Siyer*, XXII, 165-173.

²²⁰ Söz konusu kitabın tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdulkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle (Riyad: 1413/1993).

b. Burhân'ın *el-Vusul li'l-Usul* adlı eserlerinden de yararlanmışır.²²¹ Eserde ana konular genel olarak bab başlıkları altında ele alınırken, tâli konular fasıla başlıkları altında aktarılır. Mevzûnun biraz daha anlaşılması için mesele başlığı kullanılmış bazen de buna ihtiyaç duyulmaksızın direkt konuya geçilmiştir.

Müellif, metot olarak bir meselede önce kendi görüşünü ileri sürüyor. Sonrasında muhalif görüşleri belirtip hem muhaliflerin delillerini hem de kendi delillerini ortaya koyarak konu ve deliller üzerinde münakaşa yapıyor. Delilli ya da delilsiz olarak anlattığı bütün meselelerde genelde Hanbelî Mezhebinin savunuyor.

Yukarıda özelliklerini saymış olduğumuz bu güzide eser, hem geçmişte hem de günümüzde gereken ilgiyi görmüştür. Çünkü bu eser eskiden Hanbelî ilim meclislerinde ders kitabı olarak okutulduğu gibi günümüzde de Suudi Arabistan'daki bazı okul ve fakültelerin dinî eğitim veren bölümlerinde revaçtadır.²²²

Eserin I. cildinde fıkıh usûlüyle yeni karşılaşan okuyucuyu hazırlayıcı mahiyette fıkıh usûlüne ait kavramlar izah edilmiştir. Lafızların çeşitleri ve hüküm konuları ele alındıktan sonra iki önemli şer'i delil olan kitap ve sünnet üzerinde durulmuştur. II. ciltte rivâyet durumları ve dereceleri, icmâ, istishâb, şer'u men kablenâ, sahâbe sözleri, istihsân, istislah ve nass, zahir, mücmel gibi dile ait bahislerle birlikte beyan, emir, nehiy, husus, istisna, şart, mutlak-mukayyed konularını anlatmıştır. III. ciltte kıyas, kıyasın rükünleri, ictihad-müctehid, taklîd ve tercih bahisleri üzerinde durularak eser tamamlanmıştır.

2.4.9. Mecduddîn Ebû'l-Berekât Abdusselâm b. Abdullah'ın *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*'ı

Birçok Hanbelî âlimin desteğiyle tamamlanıp böylece günümüze kadar ulaşma imkânı elde eden *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*²²³ adlı bu kıymetli eseri ilk olarak İbn Teymiyye âilesinden Mecduddîn Ebû'l-Berekât Abdusselâm b. Abdullah (ö. 653/1255) tarafından kaleme alınmışsa da kendisi çalışmayı tamamlayamamıştır. Eksik kalan bu çalışmayı oğlu Şehâbettin Ebû'l-Mehâsin Abdulhalîm b. Abdüsselâm

²²¹ İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakaduddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*, nşr. Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, (Riyad: 1413/1993), (naşirin mukaddimesi).

²²² Koca, *Selefi Söylem*, s. 242.

²²³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Muhyeddin el-Hamid, (Kahire: 1384/1964).

(ö. 682/1283) tamamlamak istemiş ancak bir kısım eklemelerde bulunmakla yetinmiş dolayısıyla o da eseri tamamlama isteğini yerine getirememiştir. Torunu Şeyhülislâm Takıyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalîm (ö. 728/1328) ise yine birkaç ilave de bulunmaktan öte gidememiştir. Bu kadar çabanın üstüne eser yaklaşık yirmi yıl sonra öğrencilerinden Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülganî el-Harrânî (ö. 745/1344) tarafından tamamlanmıştır. O, bu telifi kemale erdirirken kendi zamanına kadar olan çalışmaları derlemiş ve müelliflerin görüşlerini bir diğerinden ayırt etme yöntemine başvurmuştur.²²⁴ Böylece eseri hem tamamlamış hem de esere kullanım kolaylığı sağlamıştır.

Eser, içerik olarak anlaşılır bir dille yazılmıştır. Ana konular mesâil başlığı altında; tâli konular fasıla başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıntıya girilip tarıılan konular ise, mesele başlığı altında okuyucuya sunulmuştur. Eserde emirler, nehiyler, umum, istisna, beyan, mücmel, muhkem, müteşâbih, nesh, haber bahsi, tercih, icmâ, kıyas, taklîd, istishâb ve ictihad gibi konular işlenmiştir.

Eserin muhtevasında yer alan “şeyhunâ”²²⁵ lafzından maksat Şeyhülislâm Takıyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalîm'dir. “Vâlidu şeyhunâ”²²⁶ ise; Şehâbettin Ebû'l-Mehâsin Abdulhalîm b. Abdüsselam'a karşılık gelir. İkisinin adı zikredilmediği yerler ise anlaşılacağı üzere Mecdüddin Ebû'l-Berekât Abdusselam b. Abdullah'a ait bölümlerdir.²²⁷

2.4.10. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb ez-Zürâî el-Hanbelî'nin *İ'lâmü'l-Muvakkûn*'i

Hanbelî Mezhebinin birçok alanda telifi bulunan âlimleri arasında yer alan,²²⁸ kısaca İbn Kayyım el-Cevziyye olarak da bilinen Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî'nin (ö. 751/1350) *İ'lâmü'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*²²⁹ adlı eseri, alanında ün yapmış eserler

²²⁴ Celal Kırca, “İbn Teymiyye Mecdüddin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 391; Koca, *Selefi Söylem*, s. 244.

²²⁵ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî Usulî'l-Fıkıh*, nşr. Muhammed Muhyeddin el-Hamid, (Byy. Matbaatü'l-Medeni, ts), s.7.

²²⁶ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s.5.

²²⁷ Koca, *Selefi Söylem*, s. 244-245.

²²⁸ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts), IX, 106-107.

²²⁹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Muhammed Abdusselam İbrahim, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991).

arasındadır. Çünkü bu eserde, Ebû Bekir el-Hallâl, Ebû Ya‘la el-Ferra ve Kelvezânî gibi önde gelen birçok Hanbelî âlimlerin birikiminden yararlanıldığı için eserin içeriği ve bilgi verme yönü oldukça zengindir. Bizim çalışma alanımızla ilgili de birçok bilgiler barındıran İ'lâmü'l-Muvakkîn anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır.

Müellif, I. ciltte mezheb imamının fetva hakkındaki görüşlerini, mukallid ile ilgili meseleleri ve kıyas ile ilgili bir kısım problemleri ele almıştır. II. ciltte, kıyasla ilgili hususlara devam edilerek ihlas bahsi, fetva verme usûlü, taklid kısımları, Cehmiyye ve Kaderiyye gibi fırkaların bazı ayet-hadislere yaklaşım tarzlarına ve ameli ehl-i medine olgusuna yer vermiştir. III. ciltte; örf, fetvanın değişmesi meselesi, evlenme-boşanma ile ilgili meseleleri, yeminle ilgili meseleleri, sedd-i zerâî gibi konuları işlemiştir. IV. ciltte, hile çeşitlerinden ve bazı fetvalardan bahsederek eseri tamamlamıştır.

2.4.11. Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin *Tahriru'l-Menkul'ü*

Hanbelî âlimlerinden olan, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin (ö. 885/1480) telif etmiş olduğu *Tahriru'l-Menkul fi Tehzibi 'İlmi'l-Usul* adlı çalışmasını Abdullah Haşim Abdullah ve Hişam Yüsrâ Arabi tahkik etmişler²³⁰ ve uzunca bir mukaddime ile birlikte neşretmişlerdir.

Bu eser üzerine Takıyyüddin İbnu'n-Neccâr'ın çalışmaları meşhurdur. Onu *Muhtasaru't-Tahrîr* veya daha bilindik ismiyle *Kevkebü'l-Münîr* adıyla ihtisar etmiştir. Sonrasında zikredilen Muhtasara “*el-Muhteberu'l-Mübtaker Şerhu'l-Muhtasar*” ya da “*Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*” adında şerh yazmıştır. Bu şerhi ise Muhammed Hâmid el-Fıkî neşretmiştir.²³¹

2.4.12. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr'i*

Yine yukarıda adını zikredilen Hanbelî âlimlerinden olan, Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî'nin²³² (ö. 885/1480) kaleme aldığı *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fi Usûli'l-Fıkıh*²³³ adlı bu eser, yukarıda zikredilen *Tahrîru'l-Menkul*'un şerhidir.²³⁴

²³⁰ Söz konusu eserin basım bilgisi şöyledir: (Cidde: 1432/2011).

²³¹ Söz konusu eserin basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1372/1953).

²³² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VII, 102-103.

²³³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Thk. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cibrin, İvad b. Muhammed el-Karnî ve Ahmed b. Muhammed es-Serrac, (Riyad: Mektebtü'r-Rüşd, 1421/2000).

2.4.13. Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî'nın *el-Medhâl'i*

Çağdaş Hanbelî müelliflerinden Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî'nın²³⁵ (1848/1927) telifi olan *el-Medhâl ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*²³⁶ adlı eser, içinde birçok konu barındırdığı için aslında doğrudan fıkıh usûlüyle alakalı olmayan bir çalışmadır. Buna rağmen fıkıh usûlüyle ilgili birçok kıymetli bilgiler içermesi hasebiyle biz burada zikretmeyi uygun bulduk. Fıkıh usûlüne dair ise; İmam Ahmed'in kullandığı fetva usûlü, mezhebin önde gelenlerinin takip etmiş oldukları metot, kitap, sünnet, icmâ, Hanbelî âlimleri ve eserlerinin tanıtılması gibi bilgiler barındırmaktadır. Bununla birlikte müellif, eserinde daha çok Ahmed b. Hanbel'in akâidle ilgili görüşlerini, Hanbelî Mezhebinin dayandığı esasların yanı sıra temel kaynakları hakkında da oldukça geniş bilgi aktarmaktadır.

2.5. Hanbelî Mezhebinde Kavâid Kitapları

Küllî kâideler, uzun zaman diliminde meydana gelen zengin fikhî birikimin gözettiği esas ilkeleri tanıtmak, diğer alanlardaki fer'î meselelere getirilen çeşitli çözümlere ortak açıklama getirmek gibi bir fonksiyona sahip olduğundan bu kavâid ilminin fikhın doktrin ve tedvîn bakımından gelişimini tamamlamasını takip eden dönemde ortaya çıkması kaçınılmazdır. Öte yandan müslümanlar arasında bunun gibi bir ilmin ortaya çıkabilmesi için fikhın oluşum aşamasında temel ilkelere dayanan hukuk anlayışının ürünü zengin bir malzemenin bulunmuş olması bir zorunluluktur. Bundan dolayı fikhın klasik gelişiminin peşisıra ortaya çıkan kavâid ilmini ve literatürünü besleyen kavâid anlayışını fikhın oluşum sürecinin ilk devirlerine kadar indirgemek mümkündür.²³⁷

Hanbelî Mezhebi telifatları arasında hukukun genel prensipleri sadedinde çok sayıda kavâid çalışmaları bulunmaktadır.²³⁸ Fakat burada belli başlı birkaç tanesi mevzûbahis edilecektir.

²³⁴ <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com> (son erişim: 28.05.2022)

²³⁵ Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, V, 283-284.

²³⁶ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, (Beyrut: 1401/1981).

²³⁷ Mustafa Baktır, “Kâide”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2001), XXIV, 206.

²³⁸ Geniş bilgi için bkz. Koca, *Selefi Söylem*, s. 247-250.

2.5.1. Takıyyuddin İbn Teymiyye'nin *el-Kavâidu'n-Nûrâniyye*'si

Hanbelî Mezhebinin gelişmesine ferdî olarak değil de soyca destek veren İbn Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî'nin²³⁹ (ö. 728/1328) bölgede Hanbelî Mezhebinin gelişimine önemli katkıları olmuştur. Takıyyuddin İbn Teymiyye'nin kaleme aldığı; *el-Kavâidu'n-Nûrâniyyetu'l-Fıkhiyye*²⁴⁰ adlı eserinde müellif, tahâret konusundan başlayarak diğer fıkıh konularını içine alacak şekilde bir sıralamaya uymuş ve konuların her birini ayrı başlıklar altında incelemiştir. İşlenen konularda hukûkî kurallar da verilmiştir. Hukûkî kuralların her birisi verildikten sonra fakihlerin ihtilaf ettikleri hususlar açıklanmıştır.

2.5.2. Ebü'l Fedâil Safiyyüddin Abdülmümin İbn Abdülhak el Bağdâdî el-Hanbelî'nin *Kavâidü'l Usûl ve Meâkîdü'l Fusûl*'ü

İbn Şemâil olarakta bilinen Hanbelî âlimi²⁴¹ Ebü'l Fedâil Safiyyüddin Abdülmümin İbn Abdülhak el Bağdâdî el-Hanbelî²⁴² (ö. 739/1339) diğer ilimlerle birlikte daha çok fıkıh ve fıkıh usûlü konularında eser vermiştir. Bunlar arasında *Kavâidü'l Usul ve Meâkîdül Fusûl (Muhtasaru Tahkiki'l Emel ve İlmiye'l-Usûl ve'l Cedel)*²⁴³ olarak da isimlendirilir. Eserde, usûl-i fıkıh kurallarının bilinmesi, fıkıh kurallarından nasıl istifâde edileceği, şer'i hükümlerle ilgili ıstılahlar, usûl-i fıkıhın delilleri, şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, istihsân, ıstıslah, kıyas, istidlal, delillerin tercihi, ictihad ve taklîd gibi konular üzerinde durulmuştur.

²³⁹ Ferhat Koca, “Takıyyüddin İbn Teymiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 391.

²⁴⁰ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Hamid el-Fıkî, (Kahire: 1970); (Riyad: 1400/1980, 1404/1983); nşr. Nâsır b. Abdullah el-Meymân-Ahmed Abdullah b. Humeyd, (Mekke: 1416/1996).

²⁴¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VI, 197-198.

²⁴² Hüseyin Gazi Topdemir, “İbn Abdülhak el-Bağdadî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XIX, 275.

²⁴³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Ebül Fedail Safiyyüddin Abdülmümin İbn Abdülhak el Bağdadî, *Kavâidü'l Usul ve Meâkîdül Fusul - Muhtasaru Tahkiki'l Emel ve İlmiye'l Usul vel Cedel*, thk. Enes b. Adil el-Yetemi ve Abdulaziz b. Adnan el-Aydan (Kuveyt: Rekaizu li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1349/2018). (Saîd el-Kâsımî'nin haşiyesiyle birlikte).

2.5.3. Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî'nin *el-Kavâid fi'l-Fıkhı'l-İslâm*'ı

Çağdaş Hanbelî âlimler arasında yer alan Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî'nin²⁴⁴ (ö. 795/1393) yazmış olduğu *el-Kavâid fi'l-Fıkhı'l-İslâm*²⁴⁵ adlı eser, sadece Hanbelî Mezhebini değil bütün olarak diğer İslâm hukuk kurallarını içermektedir. Bu eserin diğer ismi *Takrirü'l-Kavâid ve Tahrîru'l-Fevâid*'dir.²⁴⁶

2.5.4. Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Abbas b. Şeyban el-Ba'î'nin *el-Kavâid ve'l-Fevâidu'l-Usûliyye*'si

Asıl adı Ebü'l-Hasan Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Abbas b. Şeyban el-Ba'î (ö. 803/1401) olan bu Hanbelî âlim, İbnu'l-Lehhâm lakâbıyla da ma'ruftur.²⁴⁷ Müellif, *el-Kavâid ve'l-Fevâidu'l-Usûliyye*²⁴⁸ adındaki bu eserle Hanbelîler katında muteberdir. Müellif, Bu eserde fıkıh usulü kâidelerini ele almıştır.

2.5.5. Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî'nin *Kitâbu'l-Kavâidi'l-Kulliyye*'si

Birçok âlim yetiştiren ve V. (XI.) yüzyıldan itibaren Hanbelî Mezhebinin ilerlemesi için birçok faydalı katkılarda bulunan Benî Kudâme ailesine mensup olan²⁴⁹ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî (ö. 909/1503), *Kitâbu'l-Kavâidi'l-Kulliyye ve'd-Devâbitü'l-Fıkhîyye*²⁵⁰ adlı eseri telif etmiştir. Kaideleri ele alan eser klasik fıkıh kitaplarının metoduna uyularak yazılmış denilebilir. Eserde konular enine boyuna incelenmeksizin kısa ve öz bir şekilde ifade edilmiştir.

²⁴⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, V, 118.

²⁴⁵ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Emin, (Kahire: 1352/1933); nşr. Taha Abdurrauf Sa'd, (Kahire: 1392/1972); thk. Ali el-Müşeykîh, Abdulazîz b. Adnân el-İdân ve Enes b. Âdil el-Yetâmâ, (Kuveyt: Rekaizu Li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1440/2019); thk. Ebû Ubeyde Meşhur B. Hasen Alu Selman, (Suudi Arabistan: Dâru İbn Affan Li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1419/1998); (Mısır: Mektebetü Hancı, ts.).

²⁴⁶ Koca, *Selefi Söylem*, s. 248-249.

²⁴⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VII, 206.

²⁴⁸ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Hamid el-Fıki, (Beyrut: 1403/1983); nşr. Eymen Salih Şa'ban, (Kahire: 1415/1994).

²⁴⁹ Ferhat Koca, "*İbnu'l-Mibred*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2000), XXI, 126.

²⁵⁰ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Casim b. Süleyman el-Fuheyd ed-Devseri, (Beyrut: 1415/1994).

2.6. Hanbelî Mezhebinde İlm-i Hilâf Kitapları

İlm-i hilâf, pratik olarak fıkıh ve fıkıh usulüyle alakalı olduğu gibi teorik açıdan da cedel ve münazara ilimleriyle bağlantılıdır. Bundan ötürü hilâf ilmi çoğu kez cedel ve münazara ile karıştırılır ve birbirlerinin yerine kullanıldığına da rastlanılır. Aslında bunun sebebi, bir müellifin verdiği hilâf tanımının başka bir müellifin cedel tanımıyla aynı olmasından dolayıdır.²⁵¹ Günümüzde mukâyeseli islâm hukuku adı ile anılabilecek olan ilmi hilâf alanında Hanbelîlere ait hilâf türü çok sayıda eser mevcuttur. Mezhebin temel taşları olduğu anlaşılan birkaç eser ismini sadece zikrettikten sonra yine ilm-i hilâf eserlerinin yayınlanmış olanlarından birkaç tanesini biraz daha yakından tanıtmak için sırasıyla ele alacağız.

Hanbelî Mezhebinin temel hilâf kitabı olduğu anlaşılan birkaç eseri burada ismen zikredecek olursak, bunlardan en eskileri Ebû Bekir Ahmed b. Selman en-Neccâd'ın (ö. 348/960), *Kitâbu'l-Hilâf*²⁵² isimli telifidir. Daha sonra ise; yine mezhebin ilk âlimlerinden Gulâmü'l-Hallâl olarakta bilinen Ebû Bekir Abdulaziz b. Ca'fer b. Ahmed Ahmed el-Bağdâdî'nin (ö. 363/974), *Kitabu'l-Hilâf Ma'a's-Şâfiî*,²⁵³ Kelvezânî'nin; *el-İntisâr fi'l Mesâil'ili'l-Kibâr*²⁵⁴ adlı bu eserde önemli telifler arasındadır.

Bunları zikrettikten sonra şu söyleyebilir ki; bu türden çalışmalar mezhebin ilkleri tarafından kaleme alındığı ve bunların sayılarının çokça olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Şimdi bu alanla ilgili olarak neşredilmiş olan eserlerin önemlilerinden birkaç tanesi zikredilecektir.

2.6.1. Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî'nin *el-İfsâh 'an Me'âni's-Sihâh*'ı

Hanbelî Mezhebinin ileri gelenlerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın öğrencisi olan Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî'nin

²⁵¹ Şükrü Özen, “*Hilaf*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1998), XVII, 528.

²⁵² Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *Tabakatü'l-Fukaha*, nşr. İhsan Abbas, (Beyrut: 1401/1981), s. 172.

²⁵³ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 119-127.

²⁵⁴ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr, (Riyad:1413/1993).

²⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Koca, *Selefi Söylem*, s. 251-252.

(ö. 560/1165)²⁵⁶ telif etmiş olduğu *el-İfsâh an-Meânîs-Sihâh*²⁵⁷ adlı eser, iki cilt halinde yayınlanmıştır. İbn Hübeyre'nin vezirliği zamanında kaleme aldığı hilâfiyata ait telifte dört sünî mezheb imamının ittifak ve ihtilâf ettiği konular ele alınmıştır.²⁵⁸ Bu eserde de klasik fıkıh kitaplarının metoduna uyularak taharetten başlanıp fıkıh ile ilgili birçok konu ele alınmıştır.

2.6.2. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî'nin *et-Tahkîk fî Ehâdîsi'l-Hilâf*'ı

Birçok alanda eserler kaleme alan²⁵⁹ ünlü Hanbelî âlimi, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî²⁶⁰ (ö. 597/1200) *et-Tahkîk fî Ehâdîsi'l-Hilâf*²⁶¹ adlı bu eseri yazmıştır. Eserde konular 'mesele' başlıkları altında ele alınmıştır. Savunulan görüşler delillendirilirken önce İmam Ahmed'in sonrasında ise, mezhebin diğer önde gelen âlimlerinin görüşleri aktarılmıştır. Cevzî, hadisleri naklettikten sonra hadisin sahih ya da zayıf olduğunu kısa bir şekilde izah etmekten de geri kalmamıştır.

2.6.3. Cemâleddin Yûsuf b. Hasan b. Abdulhadi ed-Dımaşkî'nin *Mugnî Zevî'l-Efhâm*'ı

İbnü'l-Mibred lakabıyla meşhur olan bu Hanbelî âliminin²⁶² asıl adı Cemâleddin Yûsuf b. Hasan b. Abdulhadi ed-Dımaşkî'dir. (ö. 909/1503) *Mugnî Zevî'l-Efhâm* *ani'l-Kütübi'l-Kesire fî'l-Ahkâm alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*²⁶³ adlı bu eser de yine, yazılan hilâf türü eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Muhtasar olarak yazılan eser, diğer klasik kitaplardan farklı olarak girişte itikâdî konulardan fıkıh usûlü kaideleri, ahlakî kurallar, tasavvuf, mezheb

²⁵⁶ Zehebî, *Târîh*, XX, 426.

²⁵⁷ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed, (Beyrut: 1417/1996).

²⁵⁸ Mehmet Aykaç, "*İbn-i Hübeyre*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 83.

²⁵⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, V, 157.

²⁶⁰ Bkz. Zehebî, *Târîh*, XXI, 365-384.

²⁶¹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Mes'ad Abdülhamid Muhammed es-Sa'deni-Muhammed Fâris, (Beyrut: 1415/1994).

²⁶² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XIII, 289; Koca, "*İbnü'l-Mibred*", DİA, XXI, 126-128.

²⁶³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdullah b. Ömer b. Düheyş, (Cidde: 1388/1968); nşr. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Alü's-Şeyh (Byy. 1391/1971); nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksud, (Riyad: 1416/1995).

imamından rivâyetler ve o rivâyetlerin tercihi meseleleri gibi farklı birçok konuları kısaca ele alarak farklı bir yol tercih etmiştir.

2.7. Hanbelî Mezhebinde Cedel kitapları

İtikâdî ve fikrî mezheplerin şekillenip yaygınlaşmasından sonra, selef âlimlerinin dinî mevzûlarda tartışmayı istememelerine karşılık kelâm ve usûl-i fıkıh âlimleri tartışma kurallarını mevzûbahis muhtelif eserler kaleme almışlardır.²⁶⁴ Gerek fikhî bakımdan ve gerekse kelamî algılayışlarından dolayı islâm hukuk tarihinde diğer mezheplerle devamlı tartışma ve mücâdele içinde olan Hanbelî âlimleri, bu tartışmanın formülü niteliğinde usûl ve kaidelerini anlatan eserler kaleme almışlardır.²⁶⁵ Şimdi bu eserlerden birkaç tanesi burada zikredilecektir.

2.7.1. Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl'in *Kitâbu'l-Cedel 'alâ Tarikati'l-Fukahâ'sı*

Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî (ö. 513/1119) *Kitâbu'l-Cedel 'alâ tarikati'l-fukaha*²⁶⁶ adlı eserinin hemen başlangıcında ictihad ve cedel gibi bazı kavramları tanımlayarak başlamıştır. Müellif, şer'î delilleri ve delil çatışmalarında hangisinin tercih edileceği gibi konuları fasıl başlıkları altında inceleyip türünün ilklerine imza atmıştır.

Hanbelî âlimin yazmış olduğu bu eser, cedel alanında yazılan klasik bir örnektir. Eserin, konu ve sistem açısından diğer mezheb bilginlerinin yazmış olduğu cedel kitaplarından bir farkı bulunmamaktadır.²⁶⁷

2.7.2. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Abdulvâhid'in *Kitâbu İstihraci'l-Cidal mine'l-Kur'ân-i'l-Kerîm'i*

Nasihuddîn İbnu'l-Hanbelî²⁶⁸ adıyla meşhur olan Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Abdulvâhid'in (ö. 634/1236) yazmış olduğu *Kitâbu İstihraci'l-Cidal mine'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*²⁶⁹ adlı telifidir. Müellif, cedel konusunu Kur'ân'a başvurarak

²⁶⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1993), VII, 209.

²⁶⁵ Koca, *Selefi Söylem*, s. 256.

²⁶⁶ Bahsedilen eserin basım bilgisi şöyledir: Nşr. (Byy. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts).

²⁶⁷ Koca, *Selefi Söylem*, s. 256-257.

²⁶⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, V, 197.

²⁶⁹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Zahir el-Mâi, (Riyad: 1981).

ondan örnekler sunarak tanıtmıştır. Allah'ın varlığı gibi itikâdi konulara da değinerek çalışmayı tamamlamıştır.

2.7.3. Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî'nin *A'lemu'l-Cezel fi İlmi'l-Cedel*'i

Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî'nin (ö. 716/1316) kaleme almış olduğu *A'lemu'l-Cezel fi İlmi'l-Cedel*²⁷⁰ adlı bu çalışma Kur'an'da geçen münazara örneklerini belli bir sistem içinde anlatmıştır. Ayrıca zikredilen bu eser, cedel ilmi sahasında temel kitaplardan birisi olarak kabul edilmiştir.²⁷¹

Tûfî hakkında ehl-i sünnet akâidi ve Hanbelî Mezhebine mensubiyeti gibi hem inanç hem de mezheb yönü üzerinde bazı söylentiler olmuş ve nihayetinde Şîî eğilimli olmakla birlikte sonradan Sünnîliğe döndüğü zikredilmiştir. Bu ve benzeri tartışmalar her ne kadar belli zaman diliminde süre gelmişse de, İbn Receb gibi Hanbelî âlimleri bunu takıyye şeklinde değerlendirmiş ve onunda bir Hanbelî âlimi olduğu belirtilmiştir.²⁷²

2.8. Hanbelî Mezhebinde Biyografi Kitapları

Bu başlık altında aslında şahsî bilgiler veren monografi ile tarihi bilgiler ve müellifin dönemine kadar yaşamış âlimlerin bilgisini ihtivâ eden tabakat kitapları yer alır. Ancak burada ayrı başlıklar altında değil de tek bir başlık altında hem monografi hem de tabakat kitaplarını konuyu çokta uzatmadan önemlilerinden birkaç tanesini sunarak aktarmak daha uygun olacaktır.

Hanbelîlere ait en eski tabakat yazan müellif, mezhebin kurucu âlimlerinden olan Ebû Bekir el-Hallâl'dır. Eser, *Tabakatu Ashâbi İbn Hanbel*²⁷³ adını taşır. Her ne kadar Hanbelî tabakat alanında ilk olma özelliğine sahip olsa da eserin günümüze bazı parçaları ulaşmıştır. Ancak biraz daha derli toplu birkaç eser zikredilerek konuyu tamamlamak yerinde olacaktır.

²⁷⁰ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Wolfhart Heinrichs, Wiesbaden 1987, (bkz. Koca, *Selefi Söylem*, s. 257).

²⁷¹ Koca, *Selefi Söylem*, s. 257.

²⁷² Lejla Demiri, "Tu'fî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2012), XXXXI, 326.

²⁷³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Byy. Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye), nr. 106; vr. 28-52.

2.8.1. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî'nin *Tabakâtü'l-Hanâbile'si*

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ'nın (ö. 526/1132) *Tabakâtü'l-Hanâbile*²⁷⁴ adlı çalışması, 700 kûsûr Hanbelî âlimin anlatıldığı bir eserdir. Hanbelîler nezdinde en güvenilir kaynaklar arasındadır. Müellif, tabaka tabaka ayırdığı bilginleri kıdem sırasına göre anlatmış; birinci tabakada mezheb imamı Ahmed b. Hanbel, onun en yakın arkadaşları, derslerine katılanlar, ondan nakilde bulunanlar anlatılmıştır. İkinci tabaka da arkadaşlarının arkadaşları ikinci nesil olarak yer alır. Bu tertip üzere diğer kalan dört tabakadaki bilginler de anlatılarak kitap kemale erer. Eserde, birinci ve ikinci tabaka alfabetik sıraya göre tertip edilirken; diğer tabakalar ise ölüm tarihlerine göre anlatılır.

Tabakâtü'l-Hanâbile'yi ihtisar eden âlimler olmuştur. Bunlar arasında Muhammed b. Abdulkadir el-Câferi el-Nablusî (ö. 797/1394), *Muhtasaru Tabakâtü'l-Hanâbile*²⁷⁵ adıyla bu eseri kısaltmıştır.

Tabakâtü'l-Hanâbile üzerine birçok zeyl veya ihtisar şeklinde çalışma yapılmış olup; bunlar arasından birkaçını burada zikrecek olursak; İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakâti'l-Hanâbile*²⁷⁶ adlı bir zeyl yazmıştır. Bu eser de (500-750, 1106-1350) iki buçuk asırlık bir dönemi ihtivâ ettiği için azımsanmayacak kadar Hanbelî bilginin terceme-i hâlini içermesi açısından önemlidir.

Yûsuf b. Hasan b. Abdulhadi (İbnu'l-Mibred) *Zeylû İbn Abdulhadi 'alâ Tabakati İbn Receb*²⁷⁷ adıyla ona bir ekleme denecek şekilde ilave yazmıştır. Aynı müellifin *el-Cevheru'l-Münaddad fî Tabakati Müteahhiri Ashâb-ı Ahmed*²⁷⁸ adlı eseri yine İbn Receb'in *Zeyl* adlı çalışması üzerine ekleme yapılmış eserdir denilebilir.

²⁷⁴ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî, , (Kahire: Matbaâtü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts).

²⁷⁵ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Ahmed Ubeyd, (Dımaşk: 1350/1931).

²⁷⁶ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Muhammed Hamid el-Fıkî, (Kahire: 1952/1953); (Beyrut: Dârü'l-Marifeti li't-Tıbaati ve'n-Neşr, ts).

²⁷⁷ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Riyad: 1408/1988).

²⁷⁸ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdurrahman b. Süleyman Useymîn, (Kahire: 1406/1986).

2.8.2. Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî'nin *el-Maksadü'l-Erşed fî Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed'i*

Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşkî (ö. 884/1479) *el-Maksadü'l-Erşed*'i²⁷⁹ kaleme almıştır. Eser, Hanbelî âlimlerinin biyografisine dairdir. Tekrarlarıyla beraber toplam 1315 biyografinin yer aldığı eserde sayıları ona bile çıkmayan kadın âlimler ilgili harflerin künyesiyle aktarılmıştır. Meşhur olan âlimler ise kitabın sonunda ayrı bir bölümde tanıtılmıştır.

Mevzûbahis eserin kaynakları arasında Alemüddin el-Birzâlî, Zehebî, İbn Hacer, Takıyyüddin İbn Kâdî Şühbe ve İbn Habîb el-Halebî gibi âlimlerin çeşitli telifatları yer almaktadır.²⁸⁰

2.8.3. Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân Uleymî'nin *el-Menhecü'l-Ahmed fî Terâcimi Ashâbi'l-İmâm Ahmed'i*

Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî'nin (ö. 928/1522) kaleme almış olduğu eser bizim de çokça faydalandığımız bir çalışmadır. Zikredilen *Menhec*²⁸¹ adlı eser, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sine zeyil olarak kaleme alınmış olup, başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere kendi devrine kadar yetişmiş Hanbelî âlimleri hakkında bilgi vermektedir.²⁸² Kaynak olarak sadece İbn Receb el-Hanbelî'nin eseri ile kalmaz aynı zamanda; Ebû Ya'lâ'nın *Tabakâtü'l-Hanâbile*'si, Hatib el-Bağdâdî'nin *Tarih-u Bağdâd*'ı ve İbn Muflih'in *el-Maksadü'l-Erşed* adlı eserlerinden yararlanarak telif edilmiştir.²⁸³

Bu alanda çalışmalar artarak devam etmiş bunlardan birkaç tanesini yine burada detayına girmeden ismen zikretmek faydalı olacaktır. Mezheb âlimlerinden

²⁷⁹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: nşr. Abdurrahman b. Süleyman Useymîn, (Riyad: 1410/1990).

²⁸⁰ Kasım Kırbıyık, “*İbn Müflih*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XX, 217.

²⁸¹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Süleymaniye Ktp. Lâleli, nr. 2083; (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye), Târih, nr. 811; (Berlin: nr. 10.043); thk. Abdulkadir el-Arnaût, Mahmud el-Arnaût, (Beyrut: Dâru Sadr, 1997); ayrıca bkz. Koca, Selefî Söylem, s. 276.

²⁸² Abdulkerim Özaydın, “*Ebü'l-Yümn Uleymî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1994), X, 352-353.

²⁸³ Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed*, I, 20.

Ebû'l-Bekâ Ukberî'nin (616/1219) *Mezâhibu'l-Fukaha*,²⁸⁴ Ebû'l-Ferec Nasıhuddin Abdurrahmân b. Abdulvâhid'in (ö.634/1236) kendi döneminde yaşayan birçok âlimi kaleme aldığı *el-İstis'ad bi men Lakûtü min Sâlihi'l-'Ubbât fi'l-Bilad*²⁸⁵ adlı çalışmaları zikredilebilir. Ayrıca Muhammed b. Abdullah b. Humeyd'in (ö. 1295/1878) *es-Suhubu'l-Vâbile 'ala Daraihi'l-Hanâbile*,²⁸⁶ Abdurrahmân b. Abdüllatif Alü's-Şeyh'in *Ulemâu'd-Da've*²⁸⁷ adlı eserleri Hanbelî tabakat kitaplarının önde gelenleri arasında sayılabilir.

Yukarıda isimleri zikredilen telifatlarda mezheb imamı Ahmed b. Hanbel hakkında yer yer bilgiler aktarılmıştır. Bununla birlikte sadece onun hakkında kaleme alınmış eserlerde mevcuttur. Sadece onun hakkında yazılan birkaç tane biyografi eserini de zikretmek yerinde olacaktır. Bunlar arasında ilk eseri oğlu Sâlih'in kaleme aldığı *Sîretü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*²⁸⁸ adlı eserdir. Yine aileden Ahmed b. Hanbel'in talebesi ve amcaoğlu olan Hanbel b. İshak b. Hanbel'in (ö. 273/886) *Mihnetü İbn Hanbel*,²⁸⁹ el-Hallâl'ın (ö. 311/923) *Kitâbu Ahlâki'l-İmam Ahmed b. Hanbel'i*,²⁹⁰ sayılabilir. Ayrıca Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Cevzî'nin (ö. 597/1200) *Menâkıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*²⁹¹ adlı telif ki; kullanım kolaylığı ve ifade beyanındaki sadelik nedeniyle biz bu eserden oldukça istifade ettik. Takıyyüddin Abdülgani el-Makdisi el-Cemmâlî'nin (ö. 600/1203) *el-Mihne an İmâm-i Ehli's-Sünne ve Kâ'idihim ile'l-Cenne*,²⁹² Bedreddin Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir es-Sâdi'nin (ö. 900/1394) *el-Cevheru'l-Muhassal fi Menâkıbı Ahmed b. Hanbel*²⁹³ gibi birçok eser de zikredilebilir.

²⁸⁴ Araştırmalarımız sonucu bu kitaba ulaşamadığımız gibi Sehave'nin *ez-Zeyl* adlı eserinde sadece biyografi kitapları bölümünde rastlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: <https://www.dunyadinleri.com>. (son erişim: 23.06.2022).

²⁸⁵ İhsan Abbas, *Şezerât min Kutubi'n Mefkûdetin fi't-Târîh*, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), I, 177-205.

²⁸⁶ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd-Abdurrahman b. Süleyman Useymîn, (Beyrut: 1416/1996).

²⁸⁷ Söz konusu eserin basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1386/1966).

²⁸⁸ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Fuat b. Abdulmünim Ahmed, (Riyad: 1404/1983, 1415/1995).

²⁸⁹ Söz konusu eserin basım bilgisi şöyledir: (Kahire: ts).

²⁹⁰ İbn Ebî Ya'la, *Tabakatu'l-Hanâbile*, II, 12; Zehebi, *Siyer*, XI, 185.

²⁹¹ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1349/1931, 1399/1978) nşr. Muhammed Emin el-Hanci, (Beyrut: Mektebetü'l-Hanci, 1393/1973, 1977).

²⁹² Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: (Kahire: 1932); nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, *Mihnetü'l-İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, (Kahire: 1407/1987).

²⁹³ Söz konusu eserin tahkik ve basım bilgisi şöyledir: Nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî (Kahire: 1407/1987); nşr. Muhammed Zeynihum Muhammed azb, (Kahire: Mektebetü Garîb ts.).

Bunlarla birlikte İbn Teymiyye Muhammed b. Abdülvahhab gibi diğer önde gelen Hanbelî âlimler hakkında da geniş bilgi ihtivâ eden çokça eser yazılmıştır. Ancak burada bunları zikretmek konumuzu aşacağından zikretmeyi gerekli görmüyoruz.

2.8.4. Abdullah b. Abdurrahmân b. Sâlih Al-i Bessam'ın *Ulemâu Necd Hilâle Semaniye Kurun'u*

Abdullah b. Abdurrahmân b. Sâlih Al-i Bessam'ın (ö. 1423/2002) *Ulemâu Necd*²⁹⁴ adlı eseri de çağdaş tabakat çalışmaları arasındadır. Necd bölgesinde yetişmiş 300 küsur âlimin hayatını ele alan eser, doğrudan doğruya Hanbelî âlimler için telif edilmemiş olsa da eserde bahsi geçen âlimler vehhabî hareketinin başlamasından sonra yetişen ve bu hareketi kabullenen Hanbelî-Selefi kişilerden oluşmaktadır. Bundan dolayı bu eserinde müstakil bir Hanbelî tabakat kitabı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu eserin, son dönem Hanbelî âlimlerin hayatı hakkında temel kaynaklar arasında olduğu da söylenebilir.²⁹⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere Hanbelî Mezhebine ait olan bu eserler, daha çok Ahmed b. Hanbel'in ilk öğrencileri tarafından kaleme alınmıştır. Telif edilen bu eserlerin bazıları hakkında ise çok sayıda şerh çalışmaları yapılarak mezhebin görüşleri daha da aydınlatılmak istenmiştir.

Biz de bu eserlerin bazılarının ilgili kısımlarından konumuzla alakalı olarak yararlandık. Bu eserlerden faydalanırken ilk dönem Hanbelî kaynak metinlerinin çoğunda İmam Ahmed'in söz ve uygulamalarını daha çok nakletmekle yetindiklerini müşahade ettik. Bundan dolayı aşağıda da görüleceği üzere bazı konularda ilk dönem kaynaklarıyla birlikte sonraki dönemde ele alınmış bazı kaynaklara da müracaat etmek durumunda kaldık.

²⁹⁴ Bahsedilen eserin basım bilgisi şöyledir: (Mekketü'l-Mükerreme: 1398/1978).

²⁹⁵ Koca, *Selefi Söylem*, s. 277-278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HANBELÎ ÂLİMLERE GÖRE HADİS ÇEŞİTLERİ VE ZAYIF HADİSLE AMEL

Birçok hadis âlimi, hadisleri kendi arasında değerlendirmiş ve onu gruplara ayırmıştır. Hanbelî âlimler de aynı şekilde hadisleri kısımlara ayırmıştır. Bu meyanda hadis âlimlerinin yoğunlaştığı alanlardan birisi, hadisin hem râvisini hem de isnadını ilgilendiren olgulardır. Çünkü bu ikisi hadisin sahih ve sakim olarak gruplandırılmasında en önemli rolü oynamaktadır. Hadisin gruplandırılmasında oynanan diğer roller ise rivâyet işleminin tarihsel süreç içerisinde tasarruflara açıklığı, beşerî kusur ve beşerî faaliyetlerin tetkiki gibi hususlardır. Hadis âlimleri bu ve benzeri gerçekler üzerinde durarak bir hadis hakkında sahih, hasen ve zayıf gibi bir kısım grupta da bulunmuşlardır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hadislerin sıhhati hususunda hadis âlimleri, bir kısım taksimatta bulunmuştur. Hadisler hakkında bu gruplandırmayı yapan âlimler arasında müteşeddid davranan âlimler olduğu gibi mütesahil davrananlar da olmuştur. Bu ve benzeri durumlardan olsa gerek bazı hadis âlimleri, bir hadis hakkında sahih derken bir başka hadis âlimi aynı hadis için hasen ya da zayıf diyebilmektedir. Tabi ki bu uygulama inceliği bazen hadis âliminin bildirmesiyle ortaya çıkmış bazen de bu bilgi paylaşılmayarak kendisinde kalabilmiştir. Dolayısıyla muhtelif şekillerde ortaya çıkan bu tasarrufların hadis ile ilgili kullanım çerçevesi açısından bazı sonuçlar doğurduğu bir realitedir.²⁹⁶

---

²⁹⁶ Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), s. 102-103.

Hadis usûlû âlimlerinin çoğu mütekaddimûnun sıhhat açısından hadisleri sahih ve gayr-ı sahih (zayıf) şeklinde ikiye taksim ettiklerini bildirmektedir.²⁹⁷ Selefilîği benimseyen Tâhir el-Cezâirî (ö. 1852/1920)²⁹⁸ ise konuyla ilgili: “Sahih hadis, Hz. Peygamber’e nispeti konusunda sıhhati sabit olan hadistir. Gayr-ı sahih ise; Hz. Peygamber’e nispeti hususunda sıhhati sâbit olmayan hadistir” demektedir.

Mütekaddimûn ulemâsının çoğunluğu tarafından yapılan bu hadis gruplandırmasının yanı sıra hadisler için başka taksimatlar da yapılmıştır:

1-Sahihliği bilinen hadisler. Örneğin meşhur gibi karînelerle desteklenip ilim ifade eden hadisler,

2-Sahihliği bilinmeyen hadisler. Örneğin aklî ya da naklî delillerle kesinlikle uydurma olduğu sabit olan hadisler,

3-Sahih olup olmadığı anlaşılamayan hadisler. Örneğin zayıf ve buna benzer hadisler bu gruptandır.

Diğer bir hadis gruplandırması şöyledir:

1-Sıhhati üstün gelen hadisler,

2-Sahih olmadığı üstün gelen hadisler,

3-Sahih olup olmadığını tercih ettirecek bir karîne olmayan hadisler.

Diğer bir hadis taksimatı ise şöyledir:

1-Sıhhati anlaşılan veya sıhhati hususunda zannı gâlib oluşan hadisler,

2-Sahih olmadığı anlaşılan veya sıhhatinin olmadığına zannı gâlib hâsıl olan hadisler,

3-Sahih olup olmadığı hususunda zannı gâlibin oluşmadığı ve aklın iki şey arasında şüphede kaldığı hadislerdir.²⁹⁹

²⁹⁷ İbn Receb, Şerhu İlel, II, 575; Zebîdî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, (Ankara: Başbakanlık basımevi, 1982) (mukaddime) I, 200.

²⁹⁸ Abdullah Emin Çimen, “*Tâhir el-Cezâirî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2010), XXXIV, 395-398.

²⁹⁹ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü’l-Metbû’ati’l-İslâmiyye, 1416/1995), I, 354.

Öteden beri ikili taksimat yaygın bir şekilde kullanılagelmıştır. Bu taksimat sonraki dönemlerde sahih, hasen ve zayıf şeklinde üçlü gruplandırma olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak bu üçlü gruplamayı ilk önce hangi âlimin ne zaman kullandığı hususunda ihtilafa düşülmüştür. Bu taksimatın ilk kez Ali b. Medîni (ö. 234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî (ö. 279/892) ve Hattâbî (ö. 388/998) tarafından kullanıldığı şeklinde birçok görüş ileri sürülmüştür.³⁰⁰

Ahmed b. Hanbel'in hadîslerin illetleri konusundaki metodu hakkında doktora çalışması yapan Beşîr Ömer Ali, üçlü taksimi ilk kullananın Ahmed b. Hanbel olduğunu ileri sürmektedir.³⁰¹

Görüldüğü kadarıyla Hanbelî âlimlerden hadis usulü konularına yer veren âlimler de üçlü taksimata uyarak eserlerinde konuları incelemişlerdir. Bunlar arasında İbn Teymiyye'nin (ö. 728) *İlmu'l-Hadis* adlı eseri, İbnü'l-Mibred olarak bilinen Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî'nin (ö. 909/1503) *Bulğatü'l-Hasîs*'i zikredilebilir. Çağdaş teliflerden Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dımaşkî'nin (ö. 1866-1914) *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadis* isimli eseri de zikredilebilir.

Konuya hazırlık mahiyetinde yukarıda bahsi geçen bu malumatı sunduktan sonra konunun asıl mevzularına giriş yapılabilir. Kanaatimizce konuya girişte direkt zayıf hadisi anlatmaktansa sahih ve hasen hadisler hakkında biraz mâlumat vermek daha uygun olacaktır.

3.1. Sıhhat Açısından Hadisler

3.1.1. Sahih Hadis

Sahih hadisin ıstılah manası şöyledir: Âdil ve zâbıt olan râvilerin muttasıl bir senet kullanarak şâz ve mualllel olmayarak rivâyet ettikleri hadise sahih hadis denir.³⁰² Sahih hadisin şartlarını maddeler halinde sayacak olursak;

³⁰⁰ Bkz. Veysel Özdemir, "Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstilahının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -/45 (2013): 68-103.

³⁰¹ Beşîr Ali Ömer, *Menhecü'l İmam Ahmed fî İ'lel-i'l Ehâdîs*, (Riyad: Vakfu'l İslâmi'l-Hayrî, 1425/2005), I, 293.

³⁰² Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, Ebû Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezuri, *Ulumu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1406/1986), s. 11-12; Talat Koçyiğit, *Hadis usulü*, (Ankara: TDV yay. 2014), s.32-37; İsmail Lutfi Çakan, *Hadis Usulü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay.

a. İsnadı muttasıl olarak rivâyette bulunulmalı, b. hadisi rivâyet eden bütün râviler âdil ve zâbit olmalı, c. râvilerin bütünü öğrendiğini tam öğrenen (tâmmü’z-zabt) kimseler olmalı, d. hadis şâz olmaktan münezze olmalı, e. hadis illetten arî olmalı³⁰³ şeklindeki bu şartları sağlamalıdır.

Hanbelî âlim İbnü’l-Mibred’in (ö. 909/1503) *Bulğatü’l-Hasîs* adlı eserinde yukarıda zikredilen sahih hadisin şartlarından olan, hadisin isnadı muttasıl olarak rivâyet edilmesi ve hadisi rivâyet eden bütün râvilerinin âdil olması şartlarında ittifak olduğunu, ancak diğer şartlarda ihtilafa düşüldüğünü ifade etmektedir. Buna rağmen diğer üç şartı da kendisi zikretmektedir.³⁰⁴ Dolayısıyla İbnü’l-Mibred, sahih hadisin beş şartını zikrettiği gibi ihtilafa da işaret etmektedir.

Sahih hadis iki kısma ayrılır: bunlardan ilki olan sahîh li-zâtihî: Nakledilen hadisin râvisi adâlet ve zabt bakımından en üst mertebede olması bununla birlikte diğer şartların da hâiz olmasıyla bu hadis sahîh li-zâtihî diye anılır. Bir diğeri olan Sahîh li-gayrihî ise: Râvisinin hâfıza ile ilgili bir kusuru sebebiyle hasen derecesine düşen bir hadis, başka bir isnadla da rivâyet edildiği için sahih derecesine yükselmiş oluyor. İşte bu tür hadis sahîh li-gayrihî şeklinde zikrediliyor.³⁰⁵

Kâsimî (ö. 1866/1914),³⁰⁶ sahih hadis için, “Senedi muttasıl olan adil ve zabıtın kendisi gibi zabıt kimseden naklettiği şâz ve muallel olmayan hadistir”³⁰⁷ demektedir.

Kâsimî de sahih hadisi iki kısma ayırarak şöyle demektedir: sahîh li-zâtihî için yukarıda verdiği tanımı kastederek, bu kısmın hadisin kabul şartlarını en üst derecede barındırması nedeniyle buna sahîh li-zâtihî denir. Sahîh li-gayrihî ise, dışsal sebeplerle sahih olan hadistir. Çünkü kendisi hasen hadis gibi kabul niteliklerini üst

---

2019), s. 105-110; Mahmut Tahhan, *Yeni Hadis Usulü*, çev. Cemal Ağırman, (İstanbul: Rağbet yay. ts.), s. 42-51.

³⁰³ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 202-203; Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, (Ankara: A.Ü.B.E, 1980), s. 383-384.

³⁰⁴ Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî (İbnü’l-Mibred), *Bulğatü’l-Hasîs ilâ İlmi’l-Hadis*, thk: Salâh b. Âyid eş-Şellâhî (Beyrut: Dâr-ü İbn Hazm, 1416/1995), s. 15-16.

³⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-Hadis*, s. 11-29; Talat Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 36-37.

³⁰⁶ Ali Turgut, “*Cemaleddin el-Kâsimî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1993), VII, 311.

³⁰⁷ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımeşkî, *Kavâ’idü’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahi’l-Hadis*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa (Byy. Müessesetü’r-Risale, 1425/2004), s. 112.

derecede kapsamamaktadır. Bu hadis başka yollardan rivâyet edildiğinde desteklenmesi sebebiyle hasen derecesinden sahih derecesine yükselir.³⁰⁸

Ayrıca “Bir hadis âlimlerin kabul etmesiyle desteklendiğinde de sahih kabul edilir. Allah’ın kitabından bir ayete uygun olması veya şariat usullerine uygun olması durumları da böyledir”³⁰⁹ diyerek hadisin sahîh li-gayrihî derecesine çıkarabileceğini belirtmektedir.

Hanbelî âlimi Ukberî (ö. 616/1219), müsned haberle sahih haberi aynı olarak görmektedir. Onun tarifi şöyledir: “Müsned, senedi kopuk olmaksızın Hz. Peygamber’e ulaşan haberdır. Bu haber aynı zamanda sahihtir. Bu tarif için eklemede bulunan kitabın muhakkiki; Bedir b. Nâsır b. Meşrû, Ukberî’nin sahih hadis tariflerinden sadece bir tanesini zikrettiğini; buna mukabil İbn Kesîr’in iki tane daha tarifinin olduğunu ancak bunlar içinden sadece bu tarifi zikrettiğini belirtir.”³¹⁰

Hadislerin sahîh li-zâtihî ve sahîh li-gayrihî şeklinde ayrıma tabi tutulması, sahih hadislerin de kendi aralarında mertebelere ayrıldığını gösterir. Dolayısıyla sahîh li-zâtihî ile sahîh li-gayrihî derecesindeki sahih hadisin kategori olarak farklı değeri olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi “Hadisçilere göre bu beş şartı kendisinde cem eden hadisin sahih olduğuna hükmedilir. Eğer bazı hadislerin sıhhati üzerinde hadisçiler arasında bir görüş ayrılığı meydana gelmişse, bu ayrılık beş şartın o hadislerde var olup olmadığı hususunda ortaya çıkan görüş ayrılığı dolayısıyladır. Zira bazı hadisçilerin tâ’dîl ettikleri bir râvi, diğer bazıları tarafından cerhedilmiş ise, râvi üzerinde hâsıl olan bu görüş ayrılığı, onun tarafından rivâyet edilen hadisin sıhhati üzerinde de ortaya çıkar. Râviyi tâ’dîl edenler hadisin sahih olduğuna hükmederken, cerhedenler, onun sıhhati üzerinde tereddüd gösterirler.”³¹¹

3.1.2. Hasen Hadis

Hanbelî Mezhebi âlimleri de diğer âlimler gibi hadislerin ilk defa ne zaman sahih, hasen ve zayıf şeklinde taksim edildiğini tartışmışlar ve konuyla ilgili muhtelif

³⁰⁸ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 112-113.

³⁰⁹ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 112-113.

³¹⁰ Ukberî, Ebû Ali Hasan b. Şihabuddin Hasan, *Risale el-Ukberî fî Usul-i Fıkıh*, thk. Bedir b. Nâsır b. Meşrû es-Sebîğî, (Kuveyt: 1438/2017), s.67.

³¹¹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 384.

görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Receb el-Hanbelî'nin ifade ettiğine göre muhaddislerin sahih, hasen ve zayıf şeklinde taksîm ettiği hadis ıstılahları İmam Ahmed döneminde bilinmiyordu.³¹² Onun döneminde sadece sahih ve zayıf şeklinde gruplama vardı ve bir üçüncü gruplama yoktu. Zayıf ise; amel edilmesine bir engel teşkil etmeyen ve terkedilmesi gereken zayıf şeklinde iki kısımdı. O zamanlar zayıf hadis çeşitleri çok değildi. Hadisleri ilk defa sahih, hasen ve zayıf şeklinde kısımlandıran kişi Tirmizî'dir.³¹³ Erken dönem muhaddislerinden bazılarının hasen karşılığında yer verdikleri hafif dereceli zayıf hadis kategorisi de Tirmizî'nin terminolojisinde hasen diye kaydedilmiştir.³¹⁴

Hasenin tanımını ilk yapan Tirmizî'dir. (ö. 279/892) Ona göre hasen; “senesinde yalancılıkla itham edilmiş biri bulunmamakla beraber şaz olmayan ve kendi gibi başka kaynaklardan da rivâyet olunan hadîstir.”³¹⁵

Diğer tarif ise Hattâbî'ye (ö. 388/998) aittir. O, hasen hadisi şöyle tarif eder: “Kaynağı bilinen, râvileri meşhur olan, haberlerin çoğunu teşkil eden, âlimlerin çoğunun kabul edip, fakihlerin de genelini amel ettiği hadîstir.”³¹⁶

Hanbelî âlim İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200): “İçinde zayıflık bulunan, sahih olmaya yakın ve muhtemel hadistir. Buna itimad etmek ve bununla amel etmek uygundur” şeklinde hasen hadisi tanımlamıştır.³¹⁷

İbn Teymiyye ise, İmam Ahmed'in sahih ya da hasen hadis ile değil de zayıf hadis ile ihticâc ettiğini nakleden kimsenin hata yapmış olacağını onun asrında bu

³¹² Genel âlimlerin bu kanatte olmasıyla birlikte “hasen” tabirini imâm Ahmed b. Hanbel ve imâm Buhari gibi âlimlerin kullandığını kaynaklar aktarmaktadır. Fakat bu kullanımı sadece lügat olarak mı yoksa ıstılah olarak mı kullandıkları derin araştırma gereken bir husustur. ‘قد تقدم أن الترمذي حسن’ (bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 566) diğer rivayet ise, ‘كما ذكره الترمذي عنه في كتاب العلل أنه قال في حديث “البحر هو الطهور ماؤه”، ‘ هذا حديث حسن (bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 574).

³¹³ Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, *Usulü Mezhebi'l-İmam Ahmed*, (Byy. Müessesetü'r-Risale, 1410/1990), s. 295.

³¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XVIII, 23, 25.

³¹⁵ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Câmi'u'l-Kebîr*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1416/1992), VI, 251; Tirmizî, *el-İlelü's-Sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts), s. 758; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhü't-Tefsîr ve't-Tezkira*, thk. Abdüllatif Hemim, Mahir Yasin Fahl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), I, 152.

³¹⁶ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm, *Me'âlimü's-Sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, (Haleb: 1351/1932), I, 6.

³¹⁷ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, (Medine: el-Mektebe es-Selafiyye, 1386/1966).

taksimâtın sadece sahih ve zayıf olarak bilindiğini ve hasen tabirinin ilk defa Ebû İsa et-Tirmizî tarafından bir üçüncü taksimat olarak sunulduğunu³¹⁸ belirtir.

Yine İbn Teymiyye konuyla alakalı olarak *Minhâcü's-Sünne* adlı eserinde şöyle demektedir: “Bizim görüşümüz olan; zayıf hadis re’yden hayırlıdır. Sözüne gelince bu sözümüzden murâd metrûk olan zayıf değildir. Bilakis bizim kastettiğimiz zayıf hadis, Tirmizî’nin ‘hasen’ ya da ‘sahih’ dediği Amr b. Şuayb’ın babasından onun da dedesinden rivâyet ettiği hadisler ve İbrahim el-Heceri³¹⁹ gibilerinin hadisleridir”³²⁰ diyerek konuyu izah etmek istemiştir.

Yine İbn Receb, başka bir görüşünde şöyle demektedir: “Hasen” tabirini Tirmizî’den önce Ahmed b. Hanbel kullanmıştır. Nitekim o dönemde ilk dönem âlimlerinden çoğu hadis taksimini belirtmek için sahih ve zayıf tabirini veya münker-mevzu‘ ve batıl tabirleriyle ifade etmişlerdir. ‘Hasen’ tabirini ilk kullanan İmam Tirmizî olarak aktarılsa da, İbn Receb’in zikrettiği üzere ‘hasen-sahih’ tabirini daha önceden İmam Buhârî’nin ‘deniz ve denizin suyundakiler temizdir’ hadisi için kullandığı ve bunu İmam Tirmizî’nin Kitabı’l ‘İlel adlı eserinde zikrettiğini; aynı şekilde bu “hasen” tabirini Tirmizî’nin meşhur ettiğini ifade etmiştir.³²¹

Bu konuda Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* adlı eserini tahkik eden Şuayb el-Arnaût (1928-2016) da hasen tabirinin İmam Ahmed zamanında bilindiğini hatta onun Ahmed b. Hanbel tarafından zabtı biraz zayıf olan ravi için ıstılahi manasında kullanıldığını belirtmektedir.³²²

Salahattin Polat bu hususta kelime ve ıstılah açısından konuya yaklaşarak şöyle demektedir: “Bundan anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel’in kastettiği zayıf,

³¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, I, 251.

³¹⁹ İbrahim b. Müslim el-abdi olarak meşhur olan bu ravinin künyesi Ebû İshak’tır. Zayıf ravidir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, hadisleri ‘ref ederdi’ diyor. “معلومات عن الراوي”, (Erişim Tarihi 26.04.2022), <http://hadith.islam-db.com>.

³²⁰ Takuyyüddîn Ebû’l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, (Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslami, 1406/1986), IV, 341.

³²¹ İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 574-575.

³²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid vd., (Byy. Müessesetü'r-Risale, 1421/ 2001), I, 80.

ıstılâhî zayıftır. Sakim burada, zayıf manasına gelmeseydi sahihin sahih olmayandan ayırımından söz edilmezdi.”³²³

Yukarıda zikredilenleri destekler mahiyette olarak, hasen terimi II. (VIII.) yüzyılda sözlük anlamında kullanılırken III. (IX.) yüzyılda Tirmizî tarafından terimsel şekle bürünüp öyle kullanılmıştır. Bu yüzyılda, aralarında Tirmizî’nin hocalarının da bulunduğu bazı muhaddisler tarafından isnad ve metinle ilgili olarak zikredilen hasen kelimesinin sözlük veya terim anlamında kullanıldığı hususunda iki görüş ileri sürülmektedir. Bir kısım âlimler, hasen tabirinin gerek isnadın gerekse metnin bir vasfı gibi çokça zikredilmesinden hareketle onun Tirmizî’den önce de terim anlamında kullanıldığını, Tirmizî’nin ise bunu el-Câmi‘u’s-Sahîh adlı eserinde en çok zikreden ve tarifini ilk defa yapan kimse olduğunu söylemişlerdir.³²⁴

İbnü’l-Mibred ise hasen hadisi; “Mahreci (ilk nakledeni) bilinen, râvileri meşhur olan, âlimlerin kabul edip, fakihlerin amel ettiği ancak sahih derecesine ulaşamayan hadistir” şeklinde tarif etmektedir.³²⁵

İbnü’l-Mibred, konuyla ilgili tanımını yaptıktan sonra bazı tanımlara da itiraz etmektedir. Bu meyanda bir kısım âlimin sahih hadis ile hasen hadis arasında fark gözetmediğine karşı çıkmış ve kendisi hasen hadisi sahih kabilinden saymasına rağmen sahih mertebesinden daha düşük olduğunu savunmuştur.³²⁶

Selef inanca sahip ve kısaca İbn Seyyidünnâs (ö. 734/1334) olarak bilinen âlimin *en-Nefhu’s-Şezî fî Şerhi Câmi‘i’t-Tirmizî* adlı eserinde de bütün sahihlerin hasen olduğu fakat bütün hasenlerin sahih olmadığı ifade edilerek hasen hadis hakkında bir fikir sunulmuştur.³²⁷

Hasen hadis iki kısma ayrılır:

³²³ Salahaddin Polat, “Zayıf Hadislerle Amel” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1983): 89.

³²⁴ Geniş bilgi için bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 573-576; Mücteba Uğur, “Hasen”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1997), XVI, 374.

³²⁵ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s.16.

³²⁶ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s.16-17.

³²⁷ Ebü’l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya‘merî, *en-Nefhu’s-Şezî fî Şerhi Câmi‘i’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Mabel Abdülkerim, (Riyad: Dârü’l-âsime, 1409/1988), I, 290.

1. Hasen li-zâtihi; hasen hadis, mütâbi³²⁸ tarafından desteklenirse sahîh li-zâtihi mertebesine yükselir.

2. Hasen li-gayrihi ise; ithâmu bi'l-kizb olmadığı gibi çok hata yapacak kadar dalgın da olmayan ve bununla birlikte ehliyeti apaçık anlaşılmayan (mestûr)³²⁹ bir râvisi bulunan zayıf hadistir.³³⁰

İbnü'l-Mibred, yukarıda İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) zikredilen kısımlandırmasını ele alarak şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Bu hususta bizim ifade ettiğimiz tarif daha doğrudur. Çünkü Tirmizî çoğu yerde sahih-hasen demiştir. Bazıları bunu içinden çıkılmaz bir durum olarak bulmuştur. Onlar (İbnü's-Salâh), hasen hadiste ravilerin sika olmasını şart koşmamışlardır. Bilakis onlara göre hadis yalanla itham olunmadığı zaman hasen sayılmıştır. Sika olmaması şartı sika veya mestur olmasından daha genel bir ifadedir. Mestur da en sahih görüşe göre makbul değildir”³³¹ diyerek kendi kanaatini savunmuştur.

Hasen hadisin hükmü ve konumuyla ilgili olarak Tâhir el-Cezâirî ise bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Onun belirttiğine göre, mütekaddimûn âlimleri hadisleri sadece sahih ve zayıf olarak taksim etmişlerdir. Hasen hadisi sahih hadise dâhil edip delil olarak almışlardır. Âlimlerin çoğu tarafından hasen hadis kabul görmüş ve fukahânın geneli hasen hadisi kullanmışlardır.³³²

Mezhebin ilk âlimlerinden İshak b. Mansur el-Kevsec'in çalışmasında şahıs bazında da olsa bazen zayıf râviyi zikredip onun ferd kaldığı rivâyetinin zayıf olduğu onunla ihticâc olunmayacağı; şayet mütâbi'i olursa bu zayıfın hasen derecesine çıkacağı yönünde bilgiler yer almaktadır.³³³

Âlimlerin çoğu hasen hadisin dinî konularda delil olduğu görüşündedir. Bu açıdan değerlendirme yapan bazı âlimler, onun sahih hadisle aynı olup ayrı bir hadis

³²⁸ Mütâbaat ya da mütâbi': Ferd veya garîb olduğu sanılan bir hadisin başka isnatlarla nakledildiğinin ortaya çıkması anlamında hadis terimidir. Detaylı bilgi için bkz: Salahattin Polat, “*Mütâbaat*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2006), XXXII, 180.

³²⁹ İki veya daha fazla güvenilir râvisi bulunduğu halde adâlet bakımından durumu bilinmeyen râvi hakkında kullanılan bir terimdir. Detaylı bilgi için bkz: (E. Aşıkutlu, “*Mestur*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2004), XXIX, 337.

³³⁰ Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, 30-40; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, (İstanbul: MÜİFAV, 2019), s. 110-113.

³³¹ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s.17.

³³² Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar*, I, 354-355.

³³³ İshak b. Mansûr, *Mesâilü İmam Ahmed*, VIII, 4209 (dördüncü dipnot), VIII, 4224 (birinci dipnot), VIII, 4231 (üçüncü dipnot).

çeşidi sayılmayacağını söylemişlerdir. Tariklerin çoğalması ile hasen hadisin sahih hadis seviyesine ulaşacağı görüşü de genel kabul görmüştür.³³⁴

Mezhebin ileri gelen âlimlerinin ifade ettiklerinden anlaşılanlara göre genel kanaat hasen tabirinin ilk dönemlerde bilinmediği ya da kullanılmadığı şeklinde olmakla beraber bu tabirin Tirmizî tarafından meşhur edilmesidir denilebilir. Yukarıda bahsedilen hususlardan da anlaşılabileceği üzere hasen hadis üzerinde âlimler çokça uğraş vermişlerdir. Öncelikle bir şeyin tanımı ve kullanılması olgularının farklı şeyler olduğunu unutmamak gerekir. Aynı hususlar hasen hadisin tanımı ile kullanılması işlemleri için de geçerlidir. Dolayısıyla hasen hadisi ilk defa tanımlayan ve meşhur eden âlimin Tirmizî olduğu bilinmekle beraber bazı âlimlerin ifade ettikleri de göz önüne alındığında daha önceleri bunun İmam Ahmed gibi âlimler tarafından tanımlanmaksızın kullanıldığı da anlaşılabılır.

3.1.3. Zayıf Hadis

İbnü's-Salâh ve ona tabi olan birçok âlim zayıf hadis; sahih veya hasen hadisler için lazım olan şartlardan en az birini taşımayan, dolayısıyla hasen derecesine ulaşamayan rivâyetlere zayıf hadis³³⁵ denileceğini belirtmektedir.

Bu şartlardan birden fazlası noksan olursa, zayıflık daha da şiddetli olur. Böylece zayıf hadisin dereceleri de farklılık arz eder. Bu nedenle zayıf hadis çeşidi kimi âlime göre kırk dokuz³³⁶ iken kimi âlime göre beş yüz on³³⁷ kadar farklı rakamlarla ifade edilmiştir.

Önceleri Hanbelî olan Münzirî'nin (ö. 656/1258)³³⁸ et-Terğîb ve't-Terhîb adlı eserinde zayıf hadis tanımlaması İbnü's-Salâh'a benzer bir şekildedir. O bu konuda

³³⁴ Uğur, "Hasen", DİA, XVI, 374.

³³⁵ Geniş bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 41-42; Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *en-Nuket Ale Kitabi İbnü's-Salâh li İbn-i Hacer*, thk. Rebî' b. Hâdi Umeyr el-Medhali, (Medine: İmadetü'l-Bahsü'l-İlmiyyü bi'l-Camiati'l-İslamiyye, 1404/1984), I, 491; Celaleddin es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Ebü Kuteybe Nazır Muhammed Fariyabi, (Byy. Dâru Tayyib, ts), s. 195; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 270-272; Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 62-84; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, s.113-126; Demir, Özafşar, "Zayıf", DİA, XXXIV, 157.

³³⁶ Nevevî, Ebü Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri, *İrşâdü Tulâbi'l-Hakâik İla Marifeti Süneni Hayri'l-Hakaik Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, thk. Abdulbari Fethullah es-Selefi, (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-İman, 1408/1987), I, 153.

³³⁷ Nureddin İtr, *Menhecu'n-Nakd fi Ulumi'l-Hadis*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), s. 287.

³³⁸ Önceleri Hanbelî Mezhebine mensupken sonraları ders aldığı hocalarının tesiri ile başka mezhebe geçmiştir. Mehmet Yaşar Kandemir, "Münzirî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yay. 2006), XXXII, 35.

şöyle demektedir: “Zayıf hadis, sahih veya hasenin niteliklerini barındırmayan hadistir. Şâz ve mevzu isimlerini alması ihtimal dâhilindedir”³³⁹ şeklinde zayıfın durumunu aktarmaktadır. Bu tanımda ayrıca zayıf hadisin şâz ve mevzu gibi bir ihtimaline de dikkat çekmektedir.

İbnü’l-Mibred, zayıf hadis: “Sahih ve hasen hadisin derecesine ulaşamayan hadistir”³⁴⁰ diyerek zayıf hadisi sahih ve hasen hadisin şartlarına haiz olmayan ve dolayısıyla bu ikisinin derecesine de ulaşamayan hadisleri zayıf hadisler arasında zikretmiştir.

Kâsimî, zayıf hadis hususunda şunları söyler: Zayıf hadisi muhaddisler iki kısma ayırmışlar, bunlardan bir kısmı amel edilebilecek zayıf hadis ki; bu, Tirmizî’nin ıstılahındaki hasen hadise benzer. Diğer bir kısmı ise; terkedilmesi mecburî olan zayıf hadis ki, zâten bu tamamen değersiz olan hadistir.³⁴¹

Burada İmam Tirmizî’nin Kitâbu’z-Zekât’ta zikrettiği Hâkim b. Cübeyr’in³⁴² nakli olan sadaka (zekât) hadisini, İbn Abbas’ın mevlası İkrime ve Abdullah b. Muhammed b. Akîl gibi bazı râviler hakkında bilgi aktarılacaktır. Sonrasında bu rivâyetlerde İmam Ahmed’in yaklaşımını uygulama olarak örnek verip üstünde konuşulacaktır. Bu bahis mezhebin önde gelen âlimlerinden olan İbn Receb el-Hanbelî’nin İmam Tirmizî’nin *el-İlel* adlı eseri üzerine yazmış olduğu *Şerhu’l-İlel* adlı eserinden özet olarak aktarılacak tamamlanacaktır.

Öncelikle Hâkim b. Cübeyr el-Esedî el-Kûfî, çok az rivâyette bulunmuş ve hadisleri arasında münker rivâyeti olan bir zat olduğu ve onun hakkında yine Yahya b. Saîd’e Cübeyr hakkında sorulduğu ve cevap olarak Şu‘be’nin onu sadaka hadisi rivâyetinden dolayı terk ettiği bildiriyor.

İbn Receb, âlimlerin bu rivâyetleri terk etme nedenlerini İmam Tirmizî’den nakille şu maddelerde toplamıştır:

a. Râvinin yalancı olup olmamasından dolayı terk

³³⁹ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terğîb ve’t-Terhîb*, nşr. Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Mısır: 1388/1968), I, 7.

³⁴⁰ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s.17.

³⁴¹ Cemaleddin el-Kâsimî, *Kavâ’dü’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahi’l-Hadîs*, nşr. Muhammed Behcet el-Baytar, (Dimeşk: Matbaatü İbn Zeydün, 1353/1925), s. 83.

³⁴² Bilgi için bkz: İshak b. Mansûr b. Behram, *Mesâilü İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye*, (Medine: Bilimsel Araştırma Dekanlığı, 1425/2002), III, 1044 (birinci dipnot).

Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/ 713), Kasım b. Muhammed (ö. 107/725), Atâ b. Ebu Rebâh (ö. 114/ 732), Ali b. Abdullah b. Abbas (ö. 118/736), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve diğer bazıları İkrime'yi yalancılıkla itham etmişlerdir. Ancak İmam Ahmed gibi bazı ileri gelen âlimler ise ta'dîl etmiş; İmam Ahmed, bununla da kalmayıp onun hadisleriyle ihticâc olunacağını ifade etmiştir.

Bununla birlikte bir grup bu ithama karşı çıkmış ve Eyyûb (ö. 131/749) o, yalancı değil ben onu itham da etmiyorum demiş; yine saduk olduğuna şahitlik edenler hafız olduğuna kanaat getirenlerde olmuş ve hatta bu kişiyi Buhârî meşhur sahih adlı kitabına almıştır. Türünden değerlendirme yapanlar da olmuştur.

b. Râvinin rivâyetinde vehminin çokluğu ve azlığı sebebiyle terk

Abdullah b. Muhammed b. Akîl adlı râvi hakkında Tirmizî, *Sahih* adlı kitabının başında Buhârî'den (ö. 256/870) nakilde bulunarak Ahmed, İshak ve Humeydi'nin onun hadisi ile ihticâc ettiklerini ve Tirmizî'nin de onun hadislerini sahih kabul ettiğini belirtmiştir.

c. Hatasının çokluğu ve azlığı sebebiyle terk

İbn Hibbân (ö. 354/965), Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) gulat-ı şıadan olduğunu ve rivâyetleri hakkında ise çokça vehim olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in ondan razı olmadığını belirtmiştir. Buna rağmen İbn Hibbân onun sadaka hadisini tahrir ederek bu hadisin başka bilinen tarikinin olmadığını sadece ondan rivâyet edildiğini ve ayrıca Şu'be, İbn Mehdi ve bir diğer rivâyette Yahya onun rivâyetini terk etmiş demiştir. Yine Cûzcânî (ö. 259/873), onun yalancı olduğunu belirtmiştir.

Tirmizî, onun bu hadisini zekât kitabına almış ve hasen olduğunu söylemiştir. İmam Ahmed, Cübeyr'in sadaka rivâyeti hakkında hasen olduğunu ve onunla ihticâc ettiğini ve bir keresinde Cübeyr b. Hâkim hakkında zayıf râvi olduğunu ve hadisinin de muzdarib olduğunu belirtmiştir.

Burada konuyla alakalı yukarıda ifade ettiklerimize rağmen İmam Ahmed'in uygulamaları hususunda şunları ifade etmeliyiz ki; İmam Ahmed Cübeyr'in sadaka hadisi ile ilgili hasen ve zayıf-muzdarib tabirlerini kullanmıştır. Bu kullanımlarına

rağmen bu hadisi delil olarak kullanmıştır. Bu rivâyeti de Süfyan'ın rivâyetiyle desteklemiştir.³⁴³

Diğer bir örnek ise İmam Ahmed, Atâ b. Ebû Rebah, Câbir b. Abdillâh kanalıyla rivâyet ettiği “bir kimse, gaib olsa da şâyet yolu bir ise, Hz. Peygamber'in şefaatine daha layıktır” hadisidir.³⁴⁴

Zayıf hadislerle ilgili olarak şunu ifade etmek gerekir ki; tenkide uğramış bir râvinin hadislerinin mutlak manada zayıf addedileceği kanaati doğru değildir. Hadisçiler zayıf râvilerin rivâyetlerini belli başlı şartlara dayanarak rivâyet etmenin sahih hadisler elde etmenin yolunu denemişlerdir. Bu uğurda birçok metot geliştirmişlerdir. Bunun neticesinde zayıf gibi görünen rivâyetler aslında birer sahih rivâyet olarak hadis edebiyatındaki konumuna yerleşmiştir. Böylece Hz. Peygamber'e nisbet edilen çoğu hadis aidiyetine sadık kalmıştır. Zikredilen bu hususlardan da anlaşılacağı üzere genelde hadis usûlü özelde ise zayıf hadis ilk etapta red ve imha edilmekten ziyade kabul ve tedavülde kalması yollarına başvurulmuştur.³⁴⁵

Hadis zayıf olsa da bu hadislerle ihticâc edilip edilmeme konuları âlimler arasında fikir teatisi niteliğindedir. Bu açıdan zayıf hadis ile aşırı zayıf hadise âlimler farklı yaklaşmıştır. Tabii ki aşırı zayıf hadis zayıf hadisin çeşidinden ziyade onun zayıflığının derecesini anlatan bir tabir olarak mütala edilebilir bir kavramdır. Bunun içindir ki zayıf hadislerle doğrudan bağıntılıdır. Bundan dolayı rivâyetlerin zayıflıklarının derecelerinin belirtilmeye başlanmasına ve nihayet “çok zayıf” olmanın hadislerle has sıfatmış gibi kullanımına sebep olan muhtemel nedenlerini idrak için; zayıf hadislerin ahkâm konularında istimaline benzer muhtelif gelişmelerin bütününe göz önünde bulundurulması lazımdır.³⁴⁶

Hadis usulcülerini, hadisin sahih veya hasen olma şartlarından birine veya birkaçına malik olmamasını göz önüne alarak zayıf hadisi alt gruplara ayırıp her biri

³⁴³ Bilgi için bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 560-566.

³⁴⁴ Bilgi için bkz. İbn Receb, *Şerhu İlel*, II, 560-566.

³⁴⁵ Ayşe Esra Şahyar, “Zayıf Hadis Rivayeti” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005) s. 145.

³⁴⁶ Fatma Betül Altıntaş, “Aşırı/Çok Zayıf Hadis: Tarihsel Bir Kavram Analizi”, *Diyanet İlmi Dergi* 55/4 (2019): 1051-1052.

için farklı terimler belirlemişlerdir. Meselâ: Hattâbî zayıf hadisleri en zayıfından başlamak üzere mevzû, maktûb ve meçhul diye sıralamıştır.³⁴⁷

Zayıf hadis çeşitlerinden 15 tanesi özel terimlerle ifade edilmiştir. Bunlar mürsel, munkatı‘, mu‘dal, muallak, müdelles, muallel, şâz, münker, mevzû, metruk, müdrec, maktûb, muztarib, musahhaf ve muharreftir.³⁴⁸ Şimdi bunların bir kısmının sırasıyla açıklanarak Hanbelî âlimlerin konuyla ilgili görüş ve değerlendirmelerinin neler olduğu hususlarına biraz daha yakından bakılmalıdır.

Hadis âlimleri hadisleri birçok sebepten dolayı belli bir kategoriye ayırmışlardır. Bu taksimatta etkili olan faktörler muhaddisler arasında farklılık arz etse de çoğu defa benzer durumlar etrafında karar kılmışlardır. Bu kulvârda denilebilir ki hadiste zayıflık genelde iki etkenden kaynaklanır. Sayılabilecek iki sebep arasında ise birincisi; senette kopukluk bulunması sebebiyle zayıf hadistir. İkicisi ise; râvide cerhi gerektiren bir hâlin bulunması sebebiyle zayıf hadistir.

3.1.3.1. Senetteki İnkıtâ Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri

3.1.3.1.1. Mürsel Hadis

“Sözlükte ‘göndermek, salıvermek, bırakmak’ anlamındaki irsâl masdarından türeyen mürsel kelimesi terim olarak ‘tâbiinden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak naklettiği hadis’ mânasına gelir. Usul âlimleri ve fıkıhçıların kullanımına göre ‘munkatı‘, mu‘dal, müdelles ve muallak gibi senedinin herhangi bir yerinden bir veya birden çok râvisi düşen hadis’ demektir. Sahâbenin doğrudan Resûl-i Ekrem’den değil de başka bir sahâbîden duyduğu, ancak Resûlullah’tan işitmiş gibi naklettiği hadise sahâbe mürseli denilmiştir. Bir râvinin, çağdaşı olmakla beraber görüştüğü bilinmeyen bir kişiden yaptığı rivâyete el-mürselü’l-hafî denilmiş, mürsel hadis rivâyet eden râvi için mürsil; bu şekilde rivâyette bulunma eylemi için ise ‘irsâl’ terimi kullanılmıştır.”³⁴⁹

Mürsel hadis; sahâbe neslinden bir topluluğa yetişen ve onlarla beraberliği olan büyük ve yaşlı tâbiinin ‘Rasulullah şu şekilde buyurdu’ diyerek rivâyet ettiği

³⁴⁷ Hattâbî, *Me‘âlimü’s-Sünen*, I,6.

³⁴⁸ A. Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 270.

³⁴⁹ Selahaddin Polat, “*Mürsel*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV yay. 2006), XXXII: 52.

hadistir. Bu konuda şöhret bulmuş görüş ise büyük, küçük veya yaşlı tâbiîn'ler arasında bir ayırım yapılmamasıdır.³⁵⁰

İbnü'l-Mibred'in tanımı şöyledir: "Sahih olan görüşe göre tabiîn büyüklerinden veya küçüklerinden olması fark etmeksizin onların, Hz. Peygamber'den aktardıkları hadise mürsel hadis denileceği"³⁵¹ şeklinde tarif yaparak mürsel hadis hususunda tabiîn büyükleri ile küçükleri arasında fark gözetmediğini ifade etmektedir. Devamında hükmü ile ilgili iki görüş olduğunu da eklemekte fakat bu görüşlerin neler olduğunu açıklamamaktadır.

Diğer bir tanıma göre ise; bir nevi Hz. Peygamber'e yakın bir dönemde yaşamış olmaları hasebiyle sahâbenin çoğunluğunu gören ve onlarla sohbette bulunan tâbiînlerin, hadis dinledikleri sahâbeyi atlayıp direkt olarak Hz. Peygamber'e isnat ederek 'Rasûlullah şöyle buyurdu' şeklinde aktardıkları hadislerdir.³⁵²

Görüldüğü gibi mürsel hadisin tanımında birden çok görüş mevcuttur. Görüşlerin genel olarak yoğunlaştığı merkez ise sahâbenin atlanması ve böylece tabiîn tabakası tarafından doğrudan Peygamber'den aktarım yapılmış zannını uyandırıyor olmasıdır.

Konuyla ilgili Hanbelî fukahânın görüşlerine geçmeden önce diğer fukahâdan birkaçının mürsel tarifine bakacak olursak; Şâfiî Mezhebinin önde gelen fakihlerinden el-Cüveynî'nin (ö.478/1086) tarifi biraz daha farklıdır. O, şöyle tarif ediyor: Tâbiîn, 'Rasulullah şöyle dedi' diyerek Hz. Peygamber'den rivâyet eden sahâbîyi zikretmeksizin hadisi Rasulullah'a isnad eder. Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde râvilerin birbirlerinden hadis rivâyet etmeleri de bunun gibidir. Mürselin diğer bir şekli de şudur: Herhangi bir dönemde yaşayan bir râvinin görüştüğü bir kimse olmadığı halde 'falan kimse şöyle dedi' diyerek, kendisine haber verenin adını zikretmeden rivâyet ettiği hadisler de mürsel dâhilindedir. Bir râvinin 'bana bir kimse Rasulullah'tan haber anlattı' veya 'adını anmaksızın falan râviden haber verdi' diyerek hadis rivâyet etmesi mürsel sayılmaktadır. Aynı şekilde bir râvinin 'bana adalet sahibi ve güvenilir bir adam falandan veya Rasulullah'tan haber verdi'

³⁵⁰ Ukberî, *Risale*, s. 67; İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 51; Nevevî, *İrşâdü'l-Hakâik*, s. 167.

³⁵¹ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 20-21.

³⁵² Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 291.

şeklindeki sahâbî râvisi atlanarak veya aradaki râviyi atlayarak rivâyette bulunulması mürsel kabilindendir.³⁵³

Tezin konusu zayıf hadisin ne olduğundan ziyade Hanbelî âlimlerinin zayıf hadise bakış açısı, onu delil olarak kullanıp kullanmamalarındaki kriterler olduğu için mürsel hadisin Hanbelîler de nasıl ele alındığına değinilecektir. Dolayısıyla zayıf hadisin çeşitlerinden olan mürsel hadis hakkında Hanbelî usulcüler nasıl bir tanımda bulunmuş ve mürseli nasıl değerlendirmiş gibi konulara da değinilecektir.

Ebû Ya‘lâ, (ö. 458/1066) mürsel hadisin tarifini şu şekilde yapar: “Mürsel hadis; râvinin senedin ortasında bir kişiyi terk etmesidir. Meselâ tâbiînin Hz. Peygamber’den rivâyet etmesi veya tebeü’t-tâbiînin bir sahâbî vasıtasıyla Hz. Peygamber’den rivâyet etmesidir”³⁵⁴ demektedir.

İmam Ahmed’den nakledilen haberlere göre o, mürsel hadisin delil olması hususunda farklı görüşler belirtmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Mûtezîle de mürsel hadisin delil olduğu kanaatindedir.³⁵⁵ Rastlayabildiğimiz kadarıyla Şâfiî mezhebi içerisinde de Saîd b. Müseyyeb’in mürsellerinin delil olarak kullanılmasına ılımlı yaklaşıldığı yönündedir.³⁵⁶

İbn Akîl (ö. 513/1119), mürseli şöyle tarif eder: Hz. Peygamber’le karşılaşmayan birisinin “Rasulullah şöyle dedi diyerek” hadis rivâyet etmesidir. Meselâ, tâbiîn’in sahâbîyi atlayarak Hz. Peygamber’den rivâyet etmesi böyledir. Yine aynı şekilde ‘bir râvinin sika olan birisi bana rivâyet etti’ veya ‘âdil olan birisi bana falandan rivâyet etti’ şeklindeki rivâyetlerde İbn Akîl’e göre irsal kabilindendir.³⁵⁷

Ebû Ya‘lâ’nın önde gelen öğrencilerinden Ebû’l-Hattâb Kelvezânî (ö. 510/1116) de mürsel ile ilgili olarak, “Herhangi bir zât, Zeyd vasıtası ile Amr’dan bir

³⁵³ İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhan fî Usulî’l-Fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Avide (Beyrut: 1418/1997), I, 242-243.

³⁵⁴ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 906.

³⁵⁵ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 909; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 130-131; Ebû’l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed, *el-Vadıh fî Usulî’l-Fıkh*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin Turki (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1420/1999), IV, 322; İbnü’n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ali el-Futuhi, *Şerhul-Kevkebi’l-Münir*, thk. Muhammed ez-Zuhayli ve Nezihe Hammad (Riyad: Mektebetü’l-Abikan, 1418/1997), II, 576-577.

³⁵⁶ Sehavi, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman, *Fethü’l-Muğis Şerhu Elfiyeti’l-Hadis li’l-İrâkî*, thk. Ali Muhammed Ali (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003), I, 184.

³⁵⁷ İbn Akîl, *el-Vadıh*, IV, 421.

hadis duyar ancak bu hadisi rivâyet edeceği zaman Zeyd'i atlayarak 'Amr şöyle dedi' diyerek rivâyet eder. Veyâhut 'sikâ olan birisi bana rivâyet etti' gibi ifadelerle hadisi rivâyet eder"³⁵⁸ diyerek konuyla ilgili geniş bir tanım yapar.

İbnu'n-Neccâr el-Fütûhî (ö. 972/1564) ise, kendisinden daha önceki bilgilerin de mürsel hadisi nasıl tarif ettiklerini aktararak şöyle bir tarifte bulunur: "Mürsel, her tabakada, sahâbî olmayan kişilerin 'Hz. Peygamber şöyle dedi' şeklindeki sözleridir. Bu kanaat aynı zamanda bizim ashâbımızın görüşüdür"³⁵⁹ diyerek aktardığı tanımı desteklemek ister.

Abdullah b. Ahmed'in anlattığına göre; İmam Ahmed, Süneyd'i³⁶⁰ Haccac b. Muhammed'den³⁶¹ İbn Cüreyc'in el-Câmi' adlı kitabından dinlerken gördüğünü belirtir. Yahya b. Saîd > Zührî > Safven b. Selîm şeklindeki senet için Süneyd'in Haccac'a bu senedi 1. İbn Cüreyc > Zührî; 2. İbn Cüreyc > Yahya b. Saîd; 3. İbn Cüreyc > Safven b. Selim diye aktar dediğini işitti. Bunun üzerine senette bazı tasarruflar yaptığını gören babam Ahmed, İbn Cüreyc'in bu yaptığını tasvip etmediği gibi Süneyd'nin dedikleri tasarrufu yapınca Haccac'ı da yermiştir. İmam Ahmed devamında İbn Cüreyc'den mürsel olarak nakledilen bu hadislerin bazıı uydurmadır ve İbn Cüreyc filan kişiden tahdis ettim, haber aldım şeklindeki sözleri görüşmediği halde bir kimseden alamaz³⁶² demiştir.

Hallâl'ın (ö. 311/923) anlattığına göre Mühennâ, Ahmed b. Hanbel'e, A'meş'in mürsel hadislerini niçin kerih gördüğünü sormuştur. Cevap olarak da; kimden rivâyet ettiğine dikkat etmezdi şeklinde karşılık almış ve hatta sebep olarak Gıyas b. İbrâhîm, Yezid er-Rakkâşî ve İsmâîl b. Müslim gibi zayıf ve terkedilmiş râvilerden rivâyette bulunmasını dile getirmiştir.³⁶³

İmam Ahmed, yukarıda ifade ettiğimiz iki nakilde de görüldüğü üzere o, şahıs eksenli bir değerlendirme yapmıştır. Öncelikle İbn Cüreyc ile ilgili olarak

³⁵⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 130.

³⁵⁹ İbnu'n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 569.

³⁶⁰ Asıl adı: Süneyd el-Misîsî el-Muhtesib'tir. bkz. Halid er-Ribat ve Seyyid İzzet Âd, *Câmiu'l-Ulûm el-İmam Ahmed* (Mısır: Dârü'l-Felah li'l-Bahsi'l-İlmî, 1430/2009), XVII, 265 no: 1164; Ömer, *Menhecü'l İmam*, II, 666.

³⁶¹ İbn Cüreyc'in talebelerinden birisi de Haccâc b. Muhammed el-Missîsî'dir. bkz. İsmail Cerrahoğlu, "*İbn Cüreyc*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999), XIX, 404.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rîfetü'r-Ricâl* (rivayetü Abdillâh), II, 551, n. 3610.

³⁶³ Detaylı bilgi için bkz: Ömer, *Menhecü'l İmam*, II, 669.

“hadis alanında güvenilir kişiliğine işaret etmekle birlikte ‘bana söylediğine göre’, şeyh adı zikretmeksizin ‘filân dedi ki’, ‘bana ulaştığına göre’ vb. ifadelerle yaptığı rivâyetlerin uydurma olduğunu, şeyh adı zikrederek ‘ahberanî (bana haber verildiğine göre), semi‘tü’ (işittim) gibi ifadelerle yaptığı rivâyetlere ise güvenilebileceğini belirtmiştir.”³⁶⁴ Tabiri caizse muhaddisin göz görerek yaptığı hatayı da onaylamamış ve muttasıl sened varken mürsel senedi tercih etmek istememiş denilebilir.

Hallâl’in aktardığı mürsel ile ilgili diğer rivâyete gelince; bu rivâyet içinde İmam Ahmed hoşnutsuzluğunu belirtmiş ve râvinin rivâyetine dikkat etmesini ve râvilerin güvenilirliği hususunda ince eleyip sık dokumak gerektiğini belirtmek istemiştir.

Bizim konumuzla ilgili şunu belirtmeliyiz ki; mürsel haberle ilgili Hanbelî usulcüler nezdinde iki farklı rivâyet olduğu anlaşılmakta ve bu rivâyetlerden birisinde İmam Ahmed’in mürsel haberi hüccet kabul etmediği belirtilmektedir. Hemen akabinde İbn-i Abdi’l-Berr’den nakille, bu durumla ilgili olarak bahsi geçen görüşün ehl-i hadîsin görüşü olduğu ifadesi aktarılmaktadır.³⁶⁵

Mezheb âlimlerinden aktarılan, mürsel hadisin hüccet olmasıyla ilgili rivâyetten birisi şudur: Mürsel hadis delildir ve onunla amel edilmesi de gereklidir.³⁶⁶ Önemine binaen orijinal şekliyle aktarmayı uygun bulduğumuz Ahmed b. Hanbel’den gelen şu rivâyete dayanarak mürsel hadis hakkında bu kanaate varılmaktadır. (إذا قال الرجل من التابعين: حدثني رجل من أصحاب النبي ولم يسمه، فالحديث صحيح) “Tâbiînden bir kimse; ‘bana Rasulullah’ın ashâbından birisi şöyle buyurdu’ deyip sahâbenin adını da zikretmese, bu hadis sahihtir.”³⁶⁷ Yine hemen bahsin devamında Ebû Ya‘la, şöyle bir haber anlatır: İmam Ahmed’in, bir kimsenin müsnedi yazıp munkatı’yı bırakmasına şaşkınlığını ifade ettiğini belirtir. O kimseye; ‘belki de munkatı’nın isnâdı daha kuvvetli olabilir’ dediğini buna mukâbil müsned haberin

³⁶⁴ Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, DİA, XIX, 405.

³⁶⁵ İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 577.

³⁶⁶ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 906; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 130-131; İbn Akîl, *el-Vadîh*, IV, 421; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 255; İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 576.

³⁶⁷ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 906.

muttasıl olsa bile zayıf olabileceğini ve böylece munkatı‘ haberin isnadı ondan daha kuvvetli olabileceğini belirtir.³⁶⁸

İbn Cevzî ise; yalanın kötülüğü ile ilgili hadisleri zikrettikten sonra hadisleri değerlendirerek o hadislerin mürsel olduklarını ifade etmekte ve sonra İmam Ahmed’in mürsel hadislerle ihticâc ettiğini beyan etmektedir.³⁶⁹

İmam Ahmed, konuyla ilgili bir başka rivâyette; mürsel olarak rivâyet edilen haberler arasında tercihte bulunmuş ve isnadın önemine vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili rivâyet şöyledir: “Hz. Peygamber’den güvenilir kişilerce aktarılan mürsel hadisin mi yoksa yine güvenilir kişilerce sahâbeden aktarılan muttasıl rivâyetin mi kendisi için daha sevimli olduğu sorulduğunda; İmam Ahmed, sahâbeden aktarılan muttasıl haberin kendisinin daha çok hoşuna gittiğini belirtmiştir.”³⁷⁰

Mühennâ’nın aktardığına göre kendisi Ahmed b. Hanbel’e; Vekî > A’mes > Sâlim > Sevban kanalıyla aktarılan (استقيموا لقریش ما استقاموا لكم) “Kureyşliler doğru yolda oldukları sürece onlara itaat edin” hadisini sormuş; bu soruya mukabil Ahmed b. Hanbel: “Sâlim,³⁷¹ Sevban’a mülâki olmamış ve dolayısıyla bu rivâyet sahih değildir”³⁷² demiştir.

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Hanbel’den gelen mürsel hadislerin delil olup olmaması ile ilgili rivâyetleri sunarken onların delil olacağı yönünde kanaat belirtirken bu görüşüne de Kur’ân ayetlerinden deliller sunar. Delil olarak getirdiği ayet şöyledir: وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (“Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”³⁷³

³⁶⁸ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 907.

³⁶⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekir, *İ‘lâmu’l-Muvakkûn an Rabbi’l-Âlemîn*, yay. Muhammed Abdusselam İbrahim (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411/1991), I, 93.

³⁷⁰ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 909; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 250.

³⁷¹ Bu ravinin ismi: Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’dır. Hallâl, *es-Sünne*, I, 127, no: 82.

³⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVII, 72, no: 22388, (71. Sayfadan itibaren devam eden 1. Dipnotun devamında)

³⁷³ Tevbe: 122 (Meal: Diyanet Kur’an Yolu).

Ebû Ya‘lâ bu ayeti delil getirdikten sonra delilini şöyle destekler; Allah, mürsel haberle veya müsned haberle uyaran kimse arasında ayırım yapmamıştır.³⁷⁴

Ebû Ya‘lâ’ya göre, mürsel hadisin delil olmasının bir diğer sebebi ise, tâbiinde olan irsal etme alışkanlığıdır. Ebû Ya‘lâ, bununla ilgili olarak şunları nakleder: “Â’mes’den aktarıldığına göre, o şöyle demiştir: İbrahîm’e şöyle dedim: bana hadis rivâyet ettiğin zaman onu isnatlı olarak rivâyet et. Bunun üzerine O, bana: Eğer ben sana ‘falan bana Abdullah’tan rivâyet etti’ desem, bilmiş ol ki, bu hadisi bana o rivâyet etmiştir. Eğer ‘Abdullah dedi ki’ dersem, bilmiş ol ki, bu hadisi Abdullah’tan bana bir topluluk rivâyet etmiştir.” Aynı durumun yani, hadisleri irsâl etmenin el-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Saîd b. el-Müseyyeb ve eş-Şâ‘bî’den rivâyet edildiğini ifade eden Ebû Ya‘lâ, bu durumun onların bilinen bir âdeti olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte eğer onlara göre mürsel haber makbul olmamış olsaydı onların bu fiilleri ile Hz. Peygamber’in sünnetlerini zâyî etmiş olacaklarını ve bunun da câiz olmadığını sözlerine ekler.³⁷⁵

Yine Ebû Ya‘lâ, mürsel hadisin delil olması ve mürsel hadisle amel etmeyle ilgili olarak ayrıca şunları da aktarır; “Sahâbî mürseli makbuldür. Sahâbî ve tâbiîn “Bana Rasulullah’ın ashâbından bazısı, onun şu şekilde buyurduğunu rivâyet etti” dediğinde bunun müsned konumunda olduğu sâbit olmuştur. Aynı şekilde bir tâbiîn de ‘Rasulullah şöyle buyurdu’ dediği zaman, bunda yukarıdaki gibi, yani müsned konumunda olması gerekir. Esrem (ö. 261/874-75 [?]) şöyle demiştir. ‘Ahmed b. Hanbel’e şöyle denildi; Tâbiînden birisi “bana Rasululla’ın ashâbından birisi rivâyet etti” dediğinde bu hadis sahih midir? Ahmed, bu soruya ‘evet sahihtir’ şeklinde cevap verdi.³⁷⁶

Ebû Ya‘lâ, savunduğu bu hususla ilgili olarak ‘eğer bir kimse sahâbenin adâleti bilinen bir gerçektir. Çünkü Allah onları ta’dîl ve tezkiye etmiştir. İmanları hususunda Allah haber vermiş, onlar Allah’tan Allah da onlardan razı olmuş ve onlar cennettedir diye Allah buyurmuştur. Dolayısıyla Allah sahâbe hakkında böyle ayân beyân hükümler verdiği için sahâbe mürseli geçerlidir ancak tâbiînin mürseli makbul değildir’ şeklinde bir husus akla getirirse bu itiraza şöyle denilir diyerek tâbiîn’in

³⁷⁴ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 910.

³⁷⁵ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 910-911; İbn Akîl, *el-Vadîh*, IV, 423-424.

³⁷⁶ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 913.

mürselini savunma hususunda bir hadis aktarıp şöyle savunmuştur. ‘Hz. Peygamber sahâbe hakkında onların adaletli ve faziletli kimseler olduklarına şehadet ettiği gibi, tâbiîne de şehâdet ederek şöyle buyurmuştur: (ثم الذين يلونهم، ثم الذين) خير الناس قرني، ثم الذين يلونهم، ثم يجيء Nesillerin en hayırlısı benim gönderildiğim zamanda yaşayan nesildir. Sonra onları takip eden, sonra da onları takip edenlerdir.³⁷⁷ Bir haberin kabul edilmesi için bu haberi adâleti kesin olan bir kimsenin rivâyet etmesi şart değildir. Haberi kabul edilecek kişinin zâhiren adâletli olması yeterlidir. Bu husus tâbiîn ve onlardan sonra gelenler için de söz konusudur.³⁷⁸

Ebû Ya‘lâ, muhalif görüşte olanın tekrar şu şekilde bir delil ileri sürebileceğini söyler: Râvinin şahsının bilinmemesi, onun sıfatının bilinmemesinden daha çok meydana gelen bir durumdur. Bundan dolayı şahsı bilinmeyen bir kişinin hem kendi hem de sıfatı meçhuldür. Eğer râvinin şahsı biliniyor da sıfatı bilinmiyorsa; meselâ bir râvinin ‘bana falan rivâyet etti’ ama onun sika mı olduğunu yoksa sika olmadığını bilmiyorum derse, bu râvinin haberinin kabul olmayacağı sabit olmuştur. ‘Böyle bir haber kabul olmayınca, râvisi hiç zikredilmeyen haberin kabul edilmemesi daha da açıktır’ şeklinde bir itirâz gelirse; ona da Ebû Ya‘lâ şöyle cevap verir: Biz bu hususta râvinin sıfatının bilinmediğini kabul etmiyoruz. Çünkü âdil olan bir râvinin birisinden haber rivâyet etmesi, açıkladığımız üzere o kişi için tâ’dildir.³⁷⁹ Böyle birisinin fasık birisinden rivâyette bulunması onun için câiz değildir.³⁸⁰

Ahmed b. Hanbel, bazı tâbiîn’lerin mürsel hadis rivâyetleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuş ve konuyla ilgili şöyle demiştir: ‘Saîd b. el-Müseyyeb’in (ö. 94/713), mürsellersi, en sahih mürsellerdir. İbrahim en-Nehâî’nin (ö. 96/714), mürsellerinde ise bir beis yoktur. Mürseller içerisinde Hasan el-Basrî’nin ve Atâ b. Ebî Rabah’ın (ö. 114/732) mürsellerinden daha zayıfı yoktur. Çünkü bu ikisi

³⁷⁷ Buhari, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh, *el-Camiu’s-Sahih*, thk. Mustafa Dîb El-Bugâ (Dîmeşk: Dâru İbn-i Kesir, 1413/1993), “Fedailu Ashabi’n-Nebi”, III, 1335; bn. 1, hn. 3451; Müslim, Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Matbaatü İsa el-Babî el-Halebi), (Kahire: 1374/ 1955), “Fadlû’s- sahâbe”, IV, 1962, bn. 52, hn. 210.

³⁷⁸ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 913.

³⁷⁹ Bkz. Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 911-912.

³⁸⁰ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 916-917.

herkesten hadis alıyorlardı.³⁸¹ Bütün bu değerlendirmelerinin yanında o, Zührî'nin (ö. 124/742) mürseline olumsuz bakan Yahyâ b. Saîd'e (ö. 198/813) öfkelenmiştir.³⁸²

Yine İmam Ahmed, Abdurahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) herhangi bir kimseden rivâyette bulunmasıyla ilgili olarak onun rivâyetinin hüccet olduğunu bildirir. Aynı şekilde Mâlik b. Enes'in tanınmayan herhangi bir kimseden rivâyette bulunmasıyla ilgili olarak onun rivâyetinde hüccet olduğunu bildirir.³⁸³

Ahmed b. Hanbel'den konuyla ilgili her ne kadar iki farklı görüş aktarılsa da, Ebû Ya'lâ, mürsel hadislerin hüccet olduğu yönündeki rivâyeti tercih etmekte ve onu gerek Kur'an'dan gerekse hadisten birçok delil ile desteklemektedir.

İbnu'n-Neccâr'ın aktardığı bilgiye göre: Ebû'l-Velîd el-Bacî (ö. 474/1081), mürselin delil olmasını inkâr etme zamanı olarak h.II. asırdan sonra ortaya çıkan bir bid'at olduğunu söylediğini ifade eder.³⁸⁴

3.1.3.1.1.1. Hanbelî Mezhebinin Sahâbe Sonrası Mürsellerine Yaklaşımı

Hanbelî usulcüler, mürsel hadisler konusunda herhangi bir zaman sınırlandırması yapmaksızın sahâbe döneminden sonraki zaman içinde mürsel rivâyetlerin olabileceğini kabul ederler.³⁸⁵ Ebû Ya'lâ, zaman sınırlandırmasının olmamasını İmam Ahmed'den aktarılan "munkatı", muttasıldan daha kuvvetli bir isnada sahip olabilir.³⁸⁶ rivâyetine dayandırır.

Mezhebin kendi içinde bu konuda tam bir ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü İbn Teymiyye bu hususta Ebû Ya'lâ'yı tenkit ederek: "Çağımızdaki kimselerin mürseli de diğerleri gibi makbûldür şeklindeki görüş, İmam Ahmed'in görüşü değildir. Net bir şekilde söylüyoruz ki, İmam Ahmed, kendi dönemindeki âlimlerin mürselleri ile ihticâc etmediği gibi onlardan bu hususta isnad soruyordu"³⁸⁷ demektedir.

³⁸¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 907; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye*, tsh. Ebû Abdillâh es-Surakî, (Haydarabat: Cemiyetü Dari'l-Marifî'l-Osmaniyye, 1357/1938), s. 386; İbn Akîl, *el-Vadih*, IV, 421, 435.

³⁸² Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 386.

³⁸³ İbnu'n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 435.

³⁸⁴ İbnu'n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 577.

³⁸⁵ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 143; İbn Akîl, *el-Vadih*, IV, 431.

³⁸⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 917.

³⁸⁷ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 251.

Her ne kadar iki farklı husus söz konusu olsa da Hanbelî âlimlerinin mürsel hadise iltifat ettikleri hatta çoğu Hanbelî âlimin onu hüccet olarak ileri sürdüğü bir gerçektir. İbn Teymiyye gibi bazı âlimler de bu hususta mezhebin çoğunluğundan ayrı düşmektedir. Mezheb içerisinde bu gibi farklı düşünme ve anlama mezhebe zenginlik katan hususlar arasında değerlendirilebilir. Yukarıda bahsi geçen iki âlimden birisinin görüşü seçilecek olsa; İbn Teymiyye'nin görüşü tercih edilebilir. Şayet diğer türlü yani sonraki dönemin mürselleri de kabul edilecek olursa o zaman ilmî açıdan çıkmaza düşmek söz konusu olabilir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in, sahâbeden sonraki hayırlı tabaka arasına tabîin'i ve peşi sıra gelen tabakayı katması hadisi³⁸⁸ zikredilmiş olsa da İbn Teymiyye'nin görüşü münasip duruyor. Çünkü Hz. Peygamber'in, nesillerin hayırlılarından kastının Ebû Yâ'la'nın maksatı ile ne kadar bağlantılı olduğunu bilmek mümkün değildir.

Birçok nedenden ötürü hadislerde irsale başvurulmuştur. Râvinin âdil olduğuna dâir kesin kanaat birkaç sebepten sadece birisidir. Bununla birlikte mürsel hadisi şâibe altında bırakan birçok irsal sebebi vardır. Bu mevzu sikanın irsalinin tâ'dil sayılmasını güçleştirmektedir. Bununla birlikte bazı mürsillerin kişiliğine ve rivâyet ilmindeki mevkîne duyulan itimatın da onların mürsel rivâyetlerini kabul edilebilir bir mertebeye çıkarılacağını kabul etmek durumundayız.³⁸⁹

Ebû Ya'la, konuyla alakalı olarak diğer mezheblerin görüşlerini sunuyor: İsa b. Ebân (ö. 221/836), 'Bizim dönemimizde yaşayanlardan hadis irsal eden kimse, eğer ilim ehlinin kendilerinden bilgi aldığı imamlardan ise, bu kimsenin müsned olan rivâyeti kabul edildiği gibi mürsel rivâyeti de kabul edilir. Ama bu kimse insanların kendisinden mürsel değil de sadece müsned rivâyette bulunduğu bir şahıs ise, böyle bir kimsenin mürsel rivâyeti hakkında tevakkûf edilir'³⁹⁰ demektedir.

Zikredilen bu husustan anlaşılan göre o dönemde de irsal işlemine başvurulmaktadır. Fakat mürsel rivâyette bulunan her bir âlimin rivâyeti kabul görmemektedir. Dönemin ilmî şahsiyetlerinin irsal yapan kimseler hakkındaki kanaatleri etkili olmaktadır. Zira irsal eden kimse, eğer ilim ehlinin kendilerinden bilgi aldığı imamlardan ise, bu kişinin mürsel rivâyeti de müsned rivâyet gibi

³⁸⁸ Ebû Ya'la, *el-Udde*, III, 913.

³⁸⁹ Selahaddin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara: Tdv. Yay. Emel matbaacılık, s. 106.

³⁹⁰ Ebû Ya'la, *el-Udde*, III, 918; İbn Akîl, *el-Vadîh*, IV, 432.

değerlendirilmektedir. Mürsel haber aktaran kimse, insanların kendisinden sadece müsned rivâyette bulunduğu birisi olması durumunda bu rivâyet doğrudan kabul edilmediği gibi bunun çözüm arayışlarına girilerek teâruzun giderilmesine başvurulmaktadır.

Ebû Ya‘lâ, ilk devirlerde yaşayanlarla sonraki devirlerde yaşayanların mürsellerinin delil olması arasında hiçbir fark olmadığı kanaatini şöyle delillendirmeye çalışır: “Eğer hadis irsal eden kişi sikâ ise görünürdeki durumuna göre onun kendisinden hadis irsal ettiği kimse âdil demektir. Bu durum her bir devirde yaşamış kimseler için de böyledir. Bir başka yönden hadis aktaran kimsenin eğer adâleti sâbit olmuşsa bu takdirde böyle bir kimse, haberinin kabulü konusunda birinci asırda yaşamış olan âdil bir kimse gibidir. Bu kimse mürsel rivâyette bulunduğu takdirde de böyle olması gerekir. Yani ilk asırlarda yaşamış âdil kimseler gibi onun da mürselinin kabul edilmesi gerekir”³⁹¹ diyerek delilini ileri sürmektedir.

İbn Akîl, mürsel haberle ilgili olarak hocası Ebû Ya‘lâ gibi düşünerek şöyle demektedir: “Ahmed b. Hanbel’in sözlerinin zahirinden anlaşıldığı üzere, şayet mürsel haber sabitse asrımızın mürseli ile ondan öncekilerin mürseli arasında hiçbir fark yoktur ve hüccettir”³⁹² görüşünü ileri sürmektedir.

Yine Kelvezânî’nin belirttiğine göre, bir hadis bir râviden isnadlı şekilde diğer râviden de mürsel olarak rivâyet olunsa, bu halde her iki rivâyet de kabul edilir. Çünkü hadisi isnatlı olarak rivâyet edenin adaleti, onun bu haberi kabul etmeyi gerektirir. Diğer râvinin bu haberi irsal etmesi, haberin isnadına zarar vermez. Çünkü iki râviden birisi, bu haberi müsned olarak diğeri de mürsel olarak işitmiş olabilir veya da her ikisi de müsned olarak işitmiş, ancak haberi irsal eden kişi haberin râvisini unutmuş ya da râvinin sikâ olduğunu bildiği için mürsel şekilde rivâyet etmiş olabilir. Bu sayılan nedenlerden dolayı bu haber kabul edilir.³⁹³

Kelvezânî’nin bu konuda biraz daha ileri giderek şöyle dediğini belirtelim ki: “Râvi bir haberi herhangi bir zaman diliminde müsned olarak, diğer zaman diliminde ise mürsel olarak rivâyet etse, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı bu durum onun haberinin kabulüne engel değildir. Yine râvi haberi bir keresinde müsned olarak

³⁹¹ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 919.

³⁹² İbn Akîl, *el-Vadîh*, IV, 431.

³⁹³ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 144-145.

rivâyet etse, başka sefer ise bu haberi kendisine vakfetse yani haberin kaynağını zikretmeden âdetâ haberin kaynağı kendisiymiş gibi gösterse; bu durumda haberin kabulüne engel olmaz. Çünkü haber râvinin katında sahih olduktan sonra bazen bu haberle fetva verir bazen bu haberi Hz. Peygamber'den rivâyet eder.”³⁹⁴

Görüldüğü gibi Kelvezânî, hocası Ebû Ya‘lâ'nın yolunu takip ederken hadis usulüne ters bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu tarz bir yaklaşım tartışmaya açıktır. Zira kişinin bir haberi bazen müsned bazen mürsel şekilde aktarması karışıklığa sebep olabilir. Râvi haberinin mürsel mi yoksa müsned mi olduğunu sadece kendisi bilmektedir. Bu durumun ortaya çıkması, nakledilen haberin açıklanması ile bilinebilir bir durumdur. İlk etapta Kelvezânî'nin ifade ettiği husus gayet mantıklı ve makuldür. Fakat biraz düşünürse bu haberin künhüne vakıf olan sadece râvinin kendisidir. Eğer râvi, bir kısım nedenden dolayı bu faaliyeti yapacağını açıklasa bir problem olmayacaktır. Daha açık ifade edilecek olursa, nakledilen hadisi bir zaman diliminde müsned başka bir zaman mürsel ve hatta bazen kendine hamletse bile isnadını belirttiği için herhangi bir sorun ortaya çıkmayacaktır. Çünkü isnat sistemi hadis için olmazsa olmaz bir unsurdur. Şayet isnada gerek yok şeklinde bir algı oluşursa iyi ya da kötü niyet sonucu birçok hadisin Hz. Peygamber'e dayandırılmasından korkulur. Ama İslâm âlimlerinin büyük gayretleri neticesinde bu korku yaşanmamıştır.

Sahâbe sonrası mürsel haberlerin hüccet olmasıyla ilgili olarak Hanbelî Mezhebi içinde tam bir ittifaktan bahsedilmediği gibi; Hanbelî âlimlerin genel ifadelerinden anlaşılan kanaate göre, sahâbe mürseli ile sonraki dönem mürseli şeklinde bir ayrımın olmadığı ve mürsel haberin hüccetliği hususuna ılımlı yaklaşıldığıdır.

3.1.3.1.2. Muallak Hadis

Senedin baş tarafından bir yahut bir birini takip ederek daha çok râvisi hazf edilen ve en son hazfedilen râvinin şeyhine isnad olunan hadislere muallak hadis denilmiştir. Müellifin kitabında bahsettiği bir hadisin senedinden ya kendi şeyhini ya

---

³⁹⁴ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 144-145.

da kendi şeyhiyle birlikte sırasıyla birkaç şeyhi ve hatta bütün senedi hazfederek hadisi, zikrettiği ilk kaynağa isnat etmesi de böyledir.³⁹⁵

Hadis ilminde bu terimi ilk kullanan kişinin İmam Ahmed döneminden yaklaşık bir buçuk asır sonraları vefat etmiş olan Dârekutnî (ö. 385/995) olduğu bildirilmektedir. Muallak hadis, hadisin senedinin baş tarafından bir veya arka arkaya birkaç râvisinin yahut isnattaki bütün râvilerinin zikredilmeyip; (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم) “Rasulullah şöyle buyurdu” diye doğrudan Hz. Peygamber’e veya bir sahâbî yahut bir tâbiye isnat edilen hadise denildiği; ayrıca hadisi bu şekilde rivâyet etmeye ta’lik adı verildiği belirtilmektedir.³⁹⁶

Eğer bir hadis rivâyetinde bütün sened hazf olunmuş şekilde nakil gerçekleşmişse o zaman da muallak hadis nalkedilmiş olur. Örneğin bir merfu hadiste (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم), “Rasulullah şöyle buyurdu” bir mevkuf hadiste (قال ابن عباس) “İbn Abbas şöyle dedi” bir hadisi maktû da örneğin: (قال عطاء) “Atâ şöyle dedi” denilmesi gibi³⁹⁷ durumlarda da muallak hadis nakledilmiş demektir.

Ebû Ya’lâ, konuyla ilgili “Zeyd’i gördüm ya da Amr’a vurum sözünde olduğu gibi yalan veya doğruya müdâhil olan söze haber denileceğini belirtir. Bu haberin bizzat kendisinden yalan veya doğru haber olduğu bilinemez. Onun doğru veya yalan haber olduğu haberin kendisinden başka bir delil ile anlaşılır”³⁹⁸ demektedir.

Esasında Ebû Ya’lâ’, zikri geçen yukarıdaki cümlelerden anlaşılacağı üzere nakledilen haberin doğru veya yalan olma ihtimâline dikkat çekerek doğruluğu için bir kısım delillere ihtiyaç olduğunu ifade eder. Aslında bu ifadeleri ile yukarıda zikrettiğimiz mürsel hadis hususundaki kanaati bir biriyle mukayese edildiğinde çatışır durumda olduğu anlaşılabilir. Fakat önceki sayfalarda da temas ettiğimiz üzere Hanbelî Mezhebinde mürsel haberin zayıf hadis arasında ayrı bir değerinin olduğunu belirtmek gerekir.

³⁹⁵ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-Hadis*, 68-69; Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 66; Ahmed Yücel, *Hadis Usulü*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y, 2013), s.175.

³⁹⁶ A. Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 158; Abdullah Aydın, “Muallak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2020), XXX, 308.

³⁹⁷ A. Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 157.

³⁹⁸ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, III, 839.

3.1.3.1.3. Munkatı‘ Hadis

Munkatı‘ ibâresi, ekseriyetle senedi muttasıl olmayan hadisleri tarif için kullanılmıştır. Senetteki kopukluk veya râvinin düşmesi, isnadın başında, ortasında veya sonunda olsun, o isnad munkatı‘dır. Bu açıdan sahâbîsi düşerek mürsel addedilen yahut musannıfın tasarrufu ile isnadın başından hazfedilerek muallak addedilen munkatı‘ arasında lügat bakımından bir fark yoktur.³⁹⁹

Munkatı‘ hadis ile mu‘dal hadisin yakınlığı meselesi de izah edilmesi gereken bir konudur. Bunların arasında ince nüanslar mevcuttur. mu‘dal hadis, munkatı‘ hadis olarakta isimlendirilir. Bunun için şöyle denilmesi mümkündür ki; her mu‘dal hadis munkatı‘ hadis olarak isimlendirilirken, her munkatı‘ hadis mu‘dal hadis olarak isimlendirilmez.⁴⁰⁰

Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin (ö. 405/1014) de belirttiğine göre, ıstılâh manası bakımından munkatı‘ ve mürsel birbirinden çok ayrı bir şeydir. Munkatı‘, isnatta tâbiîne varmadan önceki bir râvinin, kendisinden hadis aktardığı şahsı dinlemediği halde ondan nakilde bulunmasıdır.⁴⁰¹

Ahmed b. Hanbel döneminde zayıf hadis çeşitlerindeki isimlendirmeler müteahhirûn dönemi kadar çok sayıda değildi. “Mütekaddimîn dönemi muhaddislerinin seneddeki inkıtâdan kaynaklanan mürsel, mu‘dal ve muallak gibi rivâyet türlerini munkatı‘ kelimesiyle ifade ettikleri anlaşılmaktadır.”⁴⁰²

Bununla birlikte İmam Ahmed’in *Müsned* adlı eserini tahkik eden âlimlerin belirttiğine göre İmam Ahmed munkatı‘ hadis kullanmıştır.⁴⁰³ Bu doğrultuda, Hz. Peygamber’in (الصلوات الخمس، والجمعة إلى الجمعة، كفارات لما بينهن ما اجتنبت الكبائر) “Büyük günahlardan kaçınıldığı müddetçe beş vakit namaz ve iki cuma, aralarında işlenen günahlara keffaret olur”⁴⁰⁴ hadisini zikretmiştir. Muhakkik bu hadisin hükmü ile

³⁹⁹ Bkz. İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-Hadis*, s.53; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 149; Subhi Salih b. İbrahim el-Lübnani, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı yay. 1981), 139-140; Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 75.

⁴⁰⁰ Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, *Câmi’u’l-Tahsil fî Ahkâmi’l-Merâsil*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi (Bağdat: 1397/1978), s.32.

⁴⁰¹ Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadis*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l İlmiyye, 1397/1977), s. 27.

⁴⁰² Mehmet Efendioğlu, “*Munkatı’*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 2006), XXXII, 12.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 429; VIII, 398, no: 4781, (398. Sayfa 1. Dipnot).

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 333 no: 8715.

ilgili birçok bilgi aktarmaktadır. Bunlardan birisi de hadisin senedinin munkatı‘ olarak aktarılmasıdır. Fakat bu munkatı‘ hadis burada gerçekleşmemiştir. Çünkü burada isnad kopukluğu veya râviden işitmeme söz konusu değildir. Aynı hadisi İbn Râhûye (ö. 238/853) Ebû Müslim Horasânî (ö. 137/755) aracılığıyla Ebû Hüreyre’den (ö. 58/678) tahrîc eder. İşte bundan dolayı yani Horasânî’nin Ebû Hüreyre’den işitmesinin mümkün olmadığını ifade ederek muhakkik bunun munkatı‘ olduğunu ifade etmektedir.

Şihab b. el- Hasen b. Ukberî el-Hanbelî, *Risaletü’l-Ukberî* adlı eserinde munkatı‘ ve maktû hadis hakkında çok yakın bir tanımlamada bulunmuş ve bunu kitabın muhakkiki dipnotta belirtmiştir. Muhakkik, munkatı‘ hadisi: “Senedinden bir râvi düşen hadis olarak nitelemektedir.”⁴⁰⁵

İbnü’l-Mibred munkatı‘ hadisi şöyle tarif eder: sahabî dışında bir râvisinin düştüğü hadise munkatı‘ hadis denilir. Onun belirttiğine göre bazıları sahabîden önce râvisi düşen hadisi de munkatı‘ hadis olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁶

Kâsımî ise şöyle tanımda bulunur: İsnattan düşen râvi sahabî veya bir başkası olması fark etmeksizin senedi muttasıl olmayan hadise munkatı‘ hadis denir.⁴⁰⁷

Meymuni’nin aktardığına göre; İmam Ahmed, müsned olanı yazıp da munkatı‘ olanı bırakan kimseye hayret ettiğini ve onun belki de munkatı‘ isnad açısından daha kuvvetlidir. Bazen muttasıl senedler zayıf olabilir. Böyle olunca da munkatı‘ müsnedden daha kuvvetli olur.⁴⁰⁸

Ahmed b. Hanbel’in munkatı‘ hadise bakış açısını bir nebze olsun ortaya koyduğu bu nakil aslında munkatı‘ ile müsned arasında çok bir önemin olmadığını ortaya koyan bir yaklaşım olmasa gerektir. Fakat belki de munkatı‘ hadisler arasında müsned derecesinde hadisler bulunabileceğini ifade etmek istemiş olabilir.

İmam Ahmed’in senedle ilgili yukarıdaki tespiti hiç şüphesiz hadisin sıhhati noktasında bir rivâyetle ilgili nasıl davranılacağını, munkatı‘ bir hadis ile karşılaşınca zayıftır ve herhangi bir değeri yoktur hükmünü vermeden önce onun isnad zincirinin

⁴⁰⁵ Ukberî, *Risale*, s. 68, 115.

⁴⁰⁶ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s.20.

⁴⁰⁷ Kâsımî, *Kavâ’idü’t-Tahdîs*, s. 205.

⁴⁰⁸ er-Ribat ve İd, *Câmiu’l-Ulûm*, V, 94-95; Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, III, 907, 918; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li-Ahlâkı’r-Râvî ve Adâbi’s-Sâmi*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü’l-Ma’rif, ts) II, 191; İbn Akîl, *el-Vadîh*, IV, 421.

incelemesi gerektiğine işaret edebilir. Aynı şekilde bu munkatı‘ hadisin daha başka tariklerine göz atmalı, aynı hadis muttasıl senetle aktarılmışsa; muttasıl senedin râvileri ile munkatı‘ senedin râvileri karşılaştırılmalı ve böylece İmam Ahmed’in dikkatleri çekmek istediği, hadisin sıhhati meselesindeki emeli gerçekleştirilmelidir.

Aslında rivâyetin sağlamlığı ya da sakimliği râvinin bildirmesiyle ortaya çıkan bir husus olmakla birlikte; hadis kültürüne ve daha çok muhaddislerin metotlarına aşinalık gibi, bir kısım tecrübe de rivâyeti ele veren unsurlar arasındadır. Karşılaştığımız her naklin ne amaçla zikredilmiş olduğuna muttali olmamız elbette mümkün değildir. Yukarıda zikri geçen ve İmam Ahmed’e ait olduğu bildirilen “bazen munkatı‘ muttasıldan daha kuvvetli olabilir” sözünü sarf etmesi onun ve dolayısıyla Hanbelî Mezhebinin İnkıtânın delil olabilmesiyle ilgili kastının; râvinin mürsel olarak yapılan rivâyetlerinin sikadan aktarılmasını adet haline getirmesiyle mümkün kılabileceğini⁴⁰⁹ ifade edebilir.

Buradan hareketle şunu da söylememiz mümkün olabilir; hadisler İmam Ahmed döneminde ayrıntılı şekilde kategorize edilmemişti dolayısıyla munkatı‘ ya da mu‘dal şeklinde bir belirlemenin o dönemlerde tamamen yerleşmemesi hatta birinin bir diğeri yerine kullanılması gibi faaliyetler, bu İnkıtâ ile meydana gelen zayıflıklar üzerinde daha da ayrıntılı durulması gerektiğine işaret edebilir. Bunun neticesinde İmam Ahmed’in ifade ettiği munkatı‘ isnad, muttasıl isnaddan daha sağlam hale gelerek âlimler arasında daha da kıymet bulabilir.

Herhangi bir hadisin munkatı‘ olarak kabul edilmesi için isnaddan yalnız bir râvinin düşmüş olması gerektiğini unutmamak gerekir. Buna ilâve olarak iki veya daha fazla râvi düşerse bunların peş peşe olmamaları gerekir. Çünkü bu şekilde bir durum meydana gelirse ıstılah olarak munkatı‘ olmaktan çıkar.⁴¹⁰

Subhi Sâlih (ö. 1926/1986), konuyla alakalı olarak Bağdâdî’den (ö. 463/1071) nakilde bulunarak⁴¹¹ yukarıdaki tarife biraz daha muhalif olarak: “Munkatı‘ hadis, mürsel gibidir. Yalnız munkatı‘ sözü tâbiîn’in haricinde birinin sahâbeden rivâyet ettiği hadis hakkında kullanılmaktadır. Meselâ Malik b. Enes’in Abdullah b. Ömer’den veya Süfyânü’s-Sevrî’nin Câbir b. Abdillâh’tan veyâhut Şû’be b. el-

⁴⁰⁹ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 251.

⁴¹⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 287.

⁴¹¹ Rivayet için bkz. Bağdâdî, *el-Kıfaye*, s. 21.

Haccâc'ın Enes b. Mâlik'ten olan rivâyetleri böyledir”⁴¹² diyerek yukarıda bahsettiğimiz munkatı' tarifiyle her zaman aynı olmadığını, munkatı' hadislerde çoğu zaman bulunan vasma göre daha özel bir ıstılah olduğunu ifade etmektedir.⁴¹³

Hanbelî Mezhebi âlimleri râvinin, şeyhinden semasının olmamasından ve rivâyette bulunduğu şeyhle mülakatı olmadığından dolayı bazı rivâyetleri munkatı' hadisler olarak kabul etmişlerdir.⁴¹⁴

Gerek bir şeyhten semanın olmaması gerek isnaddan bir râvinin düşmesi durumları veyahut başka sebeplerden dolayı bir hadisin isnadında kopukluk meydana gelmesi o hadisin munkatı' olarak zikredilme sebepleri arasında ifade edilebilir. Bu hadislerin isnadının kopuk olması, munkatı' hadisin tamamen değersiz olduğunu belirtmez. Bilakis bazen munkatı' haber de müsned haber kadar güvenilir olabilir.

3.1.3.1.4. Mu'dal Hadis

İsnadında arka arkaya iki ve daha fazla râvisi düşmüş olan hadisler mu'dal hadis denilmiştir. Bir hadisin mu'dal olması için râvilerin peş peşe düşmesi şarttır. Şayet arka arkaya râvi düşmemişse o zaman mu'dal hadis değil de munkatı' hadis olur. mu'dal hadis aynı zamanda munkatı' hadis olarak da isimlendirilir.⁴¹⁵ Bunun için her mu'dal hadis munkatı' hadis olarak isimlendirilirken, her munkatı' hadis mu'dal hadis olarak isimlendirilmez.⁴¹⁶

İbnü'l-Mibred mu'dal hadisi şöyle tanımlar: “Birden fazla râvisi düşen hadise mu'dal hadis dediği gibi munkatı' ile mu'dal hadisin ikisi de aynıdır”⁴¹⁷ şeklinde kısaca açıklamıştır. Böylece munkatı' hadis ile mu'dal hadis arasında fark gözetmemiştir.

Buna mukabil Kâsımî ise, isnaddan iki ya da daha fazla râvinin düştüğü hadise mu'dal hadis denir. Mesela Mâlik'in (ö. 179/795) kâle rasûlullâh (peygamber

⁴¹² Salih, *Hadis İlimleri*, s. 141.

⁴¹³ Salih, *Hadis İlimleri*, s. 141.

⁴¹⁴ İshak b. Mansûr, *Mesâilü İmam Ahmed*, VIII, 4174. (üçüncü dipnot), VIII, 4186. (ikinci dipnot), VIII, 4188. (dördüncü dipnot), IX, 4745. (ikinci dipnot).

⁴¹⁵ Ukberî, *Risale* s.68; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I, 241.

⁴¹⁶ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, s. 74.

⁴¹⁷ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s.21.

şöyle buyurdu...) veyahut Şâfiî'nin (ö. 204/820) kâle rasûlullâh (peygamber şöyle buyurdu...) demeleri gibi örnekler bu tür hadislere dâhil olurlar.⁴¹⁸

Abdülkâdir b. Muhammed el-Makrîzî'nin (ö. 845/1442)⁴¹⁹ 'Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-Du'afâ' adlı eserinden konumuzla alakalı aktarım yapmak istiyoruz. Biz, zayıf râvilerle ilgili kaleme alınan bu eserde, Gâlib el-Kattan ve Gıyâs b. İbrahim adlı iki zayıf râvinin durumu ve âlimlerin bu iki zayıf râvi ile ilgili neler ifade ettiklerini aktarmak istiyoruz. Müellif, zayıf râvileri ele aldığı eserinde; mu'dal hadis nakleden Gâlib el-Kattan hakkında, bazı bilgiler aktarır. İbn Main'in zikredilen bu râviyi tanımadığını; İbn Adi'nin ise Gâlib el-Kattan hakkında hadislerinin bazısının münker olduğunu ve Gâlib el-Kattan'ın: A'meş > Ebi Vail > Abdullah tarikiyle devam eden " (شهد الله) "şehidallah" mu'dal hadisini Gâlib el-Kattan'ın rivâyet ettiğini belirtir. Müellif yine, Gıyâs b. İbrahim Ebû Abdurrahmân el-Kufi hakkında âlimlerin görüşünü bildirmiştir. Gıyâs b. İbrahim hakkında görüş bildirenlerden birisi de İmam Ahmed'dir. İmam Ahmed'e göre Gıyâs b. İbrahim metruku'l-hadis, yani insanlar bu râvinin rivâyetlerini terkettir demiş, bu râvi hakkında İmam Ahmed ile aynı kanaatte olan diğer âlim ise Buhârî'dir.⁴²⁰

Yukarıda ifade edilen iki zayıf râvi üzerinden diğer zayıf râviler hakkında kesin bir kanaat belirtmek mümkün olmamakla birlikte; bu ve benzeri zayıf râvi kıyaslamalarından bazı neticelere ulaşılabilir. Bu neticeler arasında, iki farklı zayıf râvi hakkında âlimler aynı şeyleri söylememişlerdir. Gâlib el-Kattan'ın zayıflık noktalarına işaret edilirken, Gıyâs b. İbrahim'in rivâyetlerinin terk ettirilmesi gibi ağır bir durum söz konusudur.

Bazı âlimler, isnadın hemen başında arka arkaya râvi düşmesinin mu'dal değil de muallak olduğuna dikkat çekmişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, senedin başında arka arkaya râvisi düşen hadisin hem muallak ve hemde mu'dal olduğunu belirtmiştir. Râvi düşmesi bakımından yine mu'dal ile munkatı' arasında benzerlik

⁴¹⁸ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 206.

⁴¹⁹ Eymen Fuad Seyyid, "Makrîzî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV yay. 2003), XXVII, 448.

⁴²⁰ Makrîzî, Abdülkâdir b. Muhammed, *Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-Du'afâ*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1410/1994), s. 619-620.

mevcuttur. Ancak munkatı‘ hadiste düşen râviler senedin muhtelif yerlerinde meydana gelirken mu‘dal hadiste râvî düşmesi bir biri ardınca gerçekleşmektedir.⁴²¹

Mu‘dal hadisin en belirleyici özellikleri arasında isnadının kopukluğundan ziyade bu kopukluğun peş peşe olması yer almaktadır. Dolayısıyla bu peş peşe isnad düşmesi bu hadis grubunun şartıdır. Bu halde olan bir rivâyet bazen terkedilmesi gereken uydurma isnatlara sahipken bazen de sadece isnaddaki kopukluk işaret edilerek yetinilmiştir.

3.1.3.1.5. Müdelles Hadis

Tedlîs: Satışa çıkarılan bir maldaki veya başka bir şeydeki ayıbı gizlemektir. Bu kelime aldatmak manasınadır. Şu halde bu kelimenin aslı, ‘karanlık’ manasına gelen (‘دلس’-deles)’dir. Bir kimse başka birisine bir şeyi örtüp gizlediği zaman, o şeyi o kimse için karanlıkta bırakıp mâhiyetini anlamasına engel olmaktadır.⁴²²

İstilah manası ise; hadis nakleden bir râvinin hadis işitmediği kimseden, hadis işittiğini zannettirecek şekilde rivâyet etmesine tedlîs denir. Örnek olarak Zührî’nin (ö. 124/742) çağdaşı olan bir kimse ondan hadis işitmez, ancak başka bir kimse aracılığıyla Zührî’den hadis nakleder velâkin bu kimse Zührî’den vâsıtasız olarak hadisi işittiği zannını uyandırır bir lafızla hadisi aktarır. Bu işlemde de: ‘Zührî rivâyet etti’ veya ‘Zührî dedi ki’ diye bir lafız kullanır. Kullandığı bu ifâdeleri duyan herkes, onun vâsıtasız olarak Zührî’den hadis işittiğine inanır. Yine bir kimse meşhûr birinden hadis işitir, fakat hadisi rivâyet ederken meşhur ismini değil de başka bir ismini kullanarak rivâyet eder. Mesela hadisi aldığı kişinin kimliğinin tanınmaması için; hadis aldığı kimse künyesi ile meşhûrsa ismi ile rivâyette bulunur; ismi ile meşhûrsa künyesi ile rivâyette bulunur.⁴²³

Hanbelî Mezhebi tedlîsi üçe ayırır şöyle ki:

a. Tedlîsü’l-İsnâd: Râvinin şeyhlerinden birini isnattan düşürmesi yolu ile asırdaş olduğu ya da karşılaştığı, fakat bu kimseden hadis işitmediği veya da ondan naklettiği hadisten başka hadisler işittiği senedi kullanarak daha yukarıda olan râviden hadisi işitmesi olmuş izlenimi vererek naklettiği hadise denir.

⁴²¹ Ahmed Yücel, *Hadis Usulü*, s.177.

⁴²² Bilgi için bkz. es-Sehavi, *Fethü’l-Muğis*, I, 221-243; İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 441.

⁴²³ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 955-956; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 124.

b. Tedlîsü's-Şüyûh: Müdellisin kendisinden hadis işittiği şeyhini isime künyeye, kabileye veya köye nispeti açısında bilinmeyen bir vasıfla vasfetmesidir.

c. Tedlîsü't-Tesviye: "Sika şeyhten rivâyet edildikten sonra zayıf senede düşüp tekrar sika rivâyet ile aktarılan hadis de müdellisin, senette yer alan zayıf râviyi düşürmesidir. Böylece kendisinden işittiği sika râvinin ikinci sikadan naklettiğini hissettirerek muhtemel lafızla aktardığı hadise denir" dedikten sonra bu çeşidin tedlîsin en tehlikelisi olduğunu bildirir.⁴²⁴

Kâsımî ise, kişinin kendi şeyhi sika iken, hadisi güzel göstermesi için zayıf veya küçük olması nedeniyle şeyhinin şeyhini veya daha üst diğer raviyi düşürdüğü hadise müdelles hadis denileceğini ifade eder.⁴²⁵

Âlimler, tedlîs hakkında çok şiddetli sözler sarf etmişler, bunlardan birkaçı şöyledir; İmam Şâfiî, Şûbe b. Haccâc'ın şöyle dediğini anlatıyor: "Tedlîs yalanın kardeşidir." Yine Gunder Şû'be'nin: "Hadiste tedlîs, zînâdan daha şiddetli bir kötülüktür. Bana göre tedlîs yapmaktansa gökten düşmek daha sevimlidir." Aynı şekilde Ebû Üsâme'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "Allah tedlîs yapanların evlerini mahvetsin. Benim gözümde onlar ancak yalancılarıdır"⁴²⁶ şeklinde rivâyette bulunmuşlardır. Bununla birlikte İbn Uyeyne gibi bâzı âlimler tedlîse sıcak bakmaktadır.⁴²⁷

Hadis alanında ileri gelen âlimlerin sarf etmiş olduğu böyle önemli uyarıları veyâhut aşağılayıcı ithamlarını zayıf hadisin diğer türleri içinde duymak neredeyse olanaksızdır. Çünkü gerçekten tedlîste bâzı illetler barınıyor ki, onlara muttalî olmak sadece müdellis tarafından biliniyorken; müdellisin vâkıf olduğu aynı müdelles haberi aktaracak olan râvi ise, o illetlerden gâfil kalıyor. Böylece belki de ciddi manada ağır kusur barındıran bir müdelles hadis kendisinden daha sahih bir hadisin yerini alabiliyor.

İmam Ahmed de tedlîse sıcak bakmaz aksine birçok rivâyette tedlîs hakkındaki olumsuz kanaatini belirtir. Ebû Ya'lâ, İmam Ahmed'in şöyle dediğini aktarır: "Ben tedlîsi mekrûh görüyorum tedlîsin en hafif yanı onda insanlara süslü

⁴²⁴ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s.22-23.

⁴²⁵ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 216.

⁴²⁶ Bağdâdî, *el-Kifaye*, s. 355-356.

⁴²⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, I, 263.

görünme ve olduğundan farklı görünme vardır” bir diğer rivâyette, “Bir şeyi olduğundan fazla gösterme vardır” başka bir rivâyette ise, şöyle dediğini aktarır: “Tedlîs benim hoşuma gitmez. Çünkü o bir yönü ile zan ve töhmettir.” Ondan gelen diğer rivâyette ise, “tedlîs ayıptır” demek suretiyle hadiste tedlîse olabildiğince karşı olduğunu ortaya koyar.⁴²⁸ Netice de Ebû Ya‘lâ da tedlîsin mekruh olduğunu söyler.

Ebû Ya‘lâ, “Tedlîs, mekruhtur. Tedlîs yapan bir râvi, işitmemiş olduğu bir hadisi işitmiş izlenimi vermektedir. Bunu da hadiste tevâzû kerih gördüğü için yapmaktadır. Hadiste tevâzû kerih gören bir kimse, kötü bir şey yapmış demektir. İmam Ahmed’in ‘insanlara süslü görünmek’ sözünden kastı budur”⁴²⁹ diyerek Ahmed b. Hanbel’in sözüne de açıklık getirmiş olmaktadır.

İbn Cevzî de konuyla ilgili olarak: “Bir râvinin isim, künye ve neseplerde değişiklik yaparak ortada olan bir kusuru izale etmek maksadıyla yapılan tedlîsin, hoş olmadığını hatta çok ağır bir hareket olduğunu”⁴³⁰ belirterek tedlîs olayının vehametini ortaya koymak istemiştir.

Buraya kadar anlatılan tedlîs anlayışı genellikle onun zararlı ya da dinleyeni yanıltmaya yönelik bir kısım hoş olmayan durumları içermesi ile ilgili hususlardır. Çünkü hadisin daha kusursuz görünmesi için bazı yollara başvurularak yapılan bu işlemler âlimler tarafından haklı olarak hoş karşılanmamıştır. Ancak tedlîsi zararlı ve zararsız olarak ifade eden âlimler de mevcuttur.

İbn’n-Neccâr, tedlîsi zararlı olan ve zararlı olmayan şeklinde ikiye ayırır. Haberin kabulüne engel olan zararlı tedlîsin, tedlîsü’l-metn olduğunu belirtir.⁴³¹ Her ne kadar tedlîs hakkında bu şekilde bir yumuşatmada bulunulsa da âlimlerin bu konuda yukarıda zikrettiğimiz görüşleri de göz önüne getirilince İbnu’n-Neccâr’ın, tedlîs hakkında bu şekilde bir kanıya varması oldukça uç bir karar olduğu söylenebilir.

İbn Neccâr’a göre tedlîs, iki türlü gerçekleşir bunlardan birisi hadisin senesinde diğeri ise hadisin metninde meydana gelir. Metinde meydana gelen

⁴²⁸ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 957.

⁴²⁹ Ebû Ya‘lâ, *el-Udde*, III, 957.

⁴³⁰ İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman, *el-Mevzûât*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l İlmiyye, 1415/1995), I, 26.

⁴³¹ İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 441.

tedlîsten maksadının hadis usulcülerinin müdrec dediği kısmı kastettiğini ifade etmektedir. Rivâyette bulunan bir râvi rivâyetinin baş, orta veya sonuna hadisten olduğunu hissettirecek şekilde kendi cümlesinden bir şey ekler. Bu şekilde yapan râviye müdrîc denir. İbn Neccar’a göre; hadisin metninde bilerek tedlîs yapan kimse haram bir fiil işlemiş ve aynı zamanda da cerh edilmeye müstehak olmuş demektir. Çünkü bu şekilde yapılan işlem başkalarını aldatmaya yöneliktir. Bununla birlikte bir sahâbî veya başka bir kimse kasıt olunmaksızın böyle bir fiil işlerse bu harama girmez.⁴³²

İbn Neccar, metne ekleme yapıldığında bunun müdrece dâhil olacağını ve bunun da bilerek yapılmasının haram olduğunu ifade eder. Fakat sahâbî veya başka bir kimse kasıt olunmaksızın yapılan tedlîsin haram olmayacağını da belirtmektedir. Bundan belki de hadis harici sözler kastedilmektedir. Çünkü hadisler genel itibarıyla sahâbe tarafından aktarılmaktadır. Bununla birlikte mürsel, mevkuf ve maktû gibi hadisler de göz önünde bulundurulmalı ama neticede sahâbe olmadan hadis olgusu olmayacaktır. Düşünüldüğü zaman her hâlükârda yine ortaya bir tedlîs olgusu çıkıyor. Dolayısıyla tedlîsin olduğu yerde peşisıra da birçok illet meydana gelecektir. Onun için İbn Neccâr’ın kastettiği tedlîs, hadis mevzûları dışında gerçekleşen tedlîstir denilebilir.

Rastladığımız kadarıyla râvilerin hadisi işitmediği bir kimseden işitmiş izlenimi vermesi nedeniyle tedlîse düştüğü ve müdellis kabul edildiği aktarılmıştır.⁴³³ Hanbelî usulcülerin genel kanaatine göre, tedlîs yapmak haberlerin kabul edilmesine engel olmamakla birlikte mekruhtur.⁴³⁴

Ebû Ya’lâ, İmam Ahmed’den gelen şu rivâyete dayanarak onun haberleri kabul etme hususunda bir sakınca görmediğini bildirir: İmam Ahmed’e, Şu’be; ‘tedlîs yalandır derdi’ denilince o, ‘hayır tedlîs yapmış olan bir zümreden biz hadis rivâyet etmekteyiz’ şeklinde cevap vermiştir.⁴³⁵

Ebû Ya’lâ aynı şekilde ashâbü’l-hadîsten bir grubun görüşünün yanlışlığını ifade etmek üzere onlardan bazılarının şöyle dediğine kitabında yer verir: “Ashâbü’l-

⁴³² İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 441.

⁴³³ İshak b. Mansûr, *Mesâilü İmam Ahmed*, VIII, 4215. (6. dipnot).

⁴³⁴ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, III, 954, 957; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 124; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 276.

⁴³⁵ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, III, 957; İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 451.

hadîs'ten bir zümre müdellisin haberinin kabul edilmeyeceği görüşündedir. Çünkü tedlîs yapan bir kimse hadis işitmediği kimseden hadis nakletmektedir. Örneğin bir râvi 'bana falan kişi rivâyet etti' der. Ancak ondan hadis işitmemiştir. Bu kimsenin durumu, Zührî'den hadis işitmediği halde 'Zührî dedi ki' diyen kişinin haline benzer"⁴³⁶ demektedir.

Ebû Ya'lâ bu görüşün hata olduğunu ifade etmek açısından şöyle der: "Tedlîs yapan kişi aktardığı haberde yalan söylemiş değildir. Bunun aksine onun sözü doğrudur, fakat müdelles haber de bir zanna yol açmaktadır. Mesela hadis işitmediği bir kişiden hadis aktararak, ondan hadis işittiği düşüncesini uyandırmaktadır. Aktardığı hadiste böyle bir şey uyandıranın haberi reddedilmez."⁴³⁷

Kelvezânî ise muhaddislerin yukarıda zikrettiğimiz kanaatleri hakkında şöyle der: "Aktardığı hadisi Zührî'den işitmediği halde 'Zührî dedi ki' diye hadis aktaran bir râvi, eğer bu söz konusu hadisi Zührî rivâyet etmişse yalan söylemiş olmaz. Bu şekildeki rivâyette râvi 'Zührî dedi ki' der ise, râvi yalan söylememiştir. Buna mukâbil bir râvi bir muhaddisin hiç rivâyet etmediği bir hadisi 'Zührî bana rivâyette bulundu' derse, o zaman yalan söylemiş olur."⁴³⁸

Genel manada şunu söylemek mümkündür ki; Hanbelî âlimler nezdinde tedlîs olgusu net bir şekilde ifade edilerek kapatılmamıştır. Yani tedlîs yapmanın mekruh olduğu, buna mukâbil haberlerin kabul edilmesine bir engel teşkil etmemesi demek; tedlîs olgusuna net bir şekilde nokta konulmaması ve gerektiğinde tedlîs işlemine yeltenmeye kapı aralamaktır denilebilir. Dolayısıyla konumuzla alakalı olarak burada şunu belirtmek gerekir ki müdelles hadis rivâyeti gibi son derece ciddi bir konuda bu kadar mütesâhil davranıldıktan sonra zayıf hadisin delil olması ve zayıf hadisle amel gibi hususlarda çok da sıkı davranılmayacağının kestirilmesi çokta zor olmasa gerektir.

Bu konuda Ali Toksarı, âdeta bu mühim meseleyi noktalar bir şekilde şöyle demektedir: "Biz de tedlîs hakkında sıhhatli bir yargıya varmak ve müdellisin sıkâ

⁴³⁶ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 958; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 124; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 277.

⁴³⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 958.

⁴³⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 124-125.

veya mecrûh olduğunu söyleyebilmek için, böyle bir yola tevessül eden kişinin amacına bakmanın daha uygun olacağı inancındayız.”⁴³⁹

3.1.3.2. Râvisindeki Kusur Bakımından Zayıf Hadis

3.1.3.2.1. Mualllel Hadis

İlk devirlerden itibaren muhaddisler hadislerin sahih bir şekilde aktarılması için birtakım kurallar koymuşsa da bazen istemeyerek de olsa, hatalar yapılmış ve bazı hadisler, bir kısmı kolayca fark edilen, bir kısmı da ancak derin araştırmalar sonucu ortaya çıkan kusurlar (illetler) taşımıştır.⁴⁴⁰ “Görünürde sahih olmakla birlikte, bu sıhhatı yok edebilecek gizli bir illet barındıran hadislere mualllel ya da ma‘lul denir.”⁴⁴¹

Bazıları mualllel hadise ma‘lul de demektedir. Fakat bu ma‘lul ifadesi çoğunluk tarafından kabul edilmemiştir. Kendisinde illet bulunan hadise mualllel hadis denir. Bazen bu illet senette olabilir. İlet bazen gizli olduğu gibi bazen de açıkça gelebilir. Hükmü ise, metnin sıhhatine zarar verdiği gibi bazen de zarar vermez.⁴⁴²

Bir başka tanıma göre: “Zahiren sağlam olmasına rağmen kusurları araştırılınca illetlerinin farkına varılan hadistir.”⁴⁴³

İleti tanıma yöntemleri Kâsımî’ye göre şöyledir: “Hadisin bütün tarikleri toplanıp incelendikten sonra râvinin tek kalması, ondan daha zabıt veya hafız râvinin ona muhalefet etmesi veya kalabalık bir topluluğun ona (râvi) muhalefet etmesiyle illet bilinir. Bunlara ek olan delillerle münekkî, muttasıl mürsel olarak merfuyu mevkuf olarak ya da iki hadisi bir hadis ile rivâyet edildiğinin farkına varır. Ayrıca sika râviyi zayıf râvi ile değiştirmek gibi yanlış yapanın yanlışının farkına varır.”⁴⁴⁴

⁴³⁹ Ali Toksarı, “Müdelles Hadis ve sahâbeye Tedlîs İsnadı”, *EÜİFD*, 6/5 (1998): 230.

⁴⁴⁰ Mehmet Efendioğlu, “*Mualllel*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2020), XXX, 310.

⁴⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma‘rifetü'r-Ricâl*, (rivayetü Abdillâh, mukaddime bölümü), I, 31; Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 90; Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, s. 294; Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 176; Çakan, *Hadis Usulü*, s. 121.

⁴⁴² İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 26.

⁴⁴³ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 209.

⁴⁴⁴ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 210-211.

Hükmü ve çeşitleri: illet senette veya metinde meydana gelir. Senette olan illet metne zarar verdiği gibi vermeye de bilir. Hükmü ise, muallal hadis zayıf ve merdud hadis çeşitlerindendir.⁴⁴⁵

İlk dönem muhaddis ve münekkidlerinin gayretlerinden de anlaşılacağı üzere hadisin sıhhati için, güvenilir olduğu ve müdellis olmadığı anlaşılan râvilerce muttasıl isnad ile aktarılması gerekmektedir. İmam Ahmed, zikredilen bu vasıfların bir hadiste bulunmasına rağmen bazı rivâyetlerde râvilerin güvenilir olmakla beraber gerçek bir sema' meydana gelmemesinden dolayı senedin kopuk olduğuna vurgu yaparak bunları eserinde hadis illetleri olarak ele almıştır.⁴⁴⁶

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel* adlı eserinde birçok râvi hakkında, rivâyetlerinde hadisi işitme olgusunun gerçekleşmemesinden ötürü rivâyetlerini illetli kabul etmiştir. Bunlara örnek olarak: İbn Şübrüme, Abdullah b. Şeddad'dan⁴⁴⁷ Yunus b. Ubeyd Nafi'den⁴⁴⁸ İkrime b. Halid, İbn Abbas'dan⁴⁴⁹ Hâkim, Alkame'den⁴⁵⁰ Hüseyim, Musa el-Cüheni'den⁴⁵¹ Raşid b. Sa'd, Sevban'dan herhangi bir hadis işitmemiş diyerek rivâyetlerini illetli kabul etmiştir.⁴⁵²

İmam Ahmed, yukarıda zikredilenlerle de kalmayarak Hüseyim (ö. 183/799)⁴⁵³ ve benzeri bazı râvilerin hadisleri yazdığını, Hüseyim'in, bizzat kendisinin hadis öğrenirken sadece hadis semasında bulunmayarak, yazılı olan şeylerden de faydalandığını ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Böylece İmam Ahmed, belki de birçok muhaddisin farkında olmadığı illete vakıf olmaktadır.

Bu illetler arasında bazen değerlendirmelerde de bulunarak bazı râvilerin hangi hadislerinin kendisine hoş gelmediğini ve râvinin, rivâyet ettiği şeyten işiterek aldığı hadislerin hangileri olduğunu da ifade etmiştir. Yine bu mevzuda örnek olması için İmam Ahmed'in değerlendirmesini aktaralım; Hüseyim'in

⁴⁴⁵ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 210-211.

⁴⁴⁶ Abdullah Çelik, "Ahmed b. Hanbel ve Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical'inin İlel İlmindeki Yeri", *dergiabant*, 5/9 (2017): s. 100.

⁴⁴⁷ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), I, 376, no: 723.

⁴⁴⁸ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), I, 387, no: 762.

⁴⁴⁹ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), I, 403, no: 833.

⁴⁵⁰ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 163, no: 1879.

⁴⁵¹ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 276, no: 2238.

⁴⁵² İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), III, 129, no: 4552.

⁴⁵³ bkz: Mustafa Ertürk, "*Hüseyim b. Beşir*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1999) XIX, 64.

⁴⁵⁴ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 144, no: 1813.

Muhammed b. Cühâde'den olan rivâyetinde “namazda, yaşlının ve hastanın durumunu” anlatan rivâyetten başka bir semasının olmadığını⁴⁵⁵ bildirmektedir.

Hadis alanında tetkiki en zor olanlar muallal türüdür. Sahih ve aynı zamanda illetten ârî gibi görünen bir hadisin illeti sikâ râvinin ya o rivâyette teferrüdü veya başka sikâ olanlara muhalefeti ile anlaşılabilir. Buna ek olarak bir de hadis mürsel mi mevsul mü olduğu, mevkuf mu merfu mu olduğu şeklindeki birçok sorularla elde edilen karînelerden yola çıkarak bazen hadis hakkında muallil de zannı galip olur. Böylece hadisin sıhhatinin olmadığı hükmünü veririr. Bazen de zannı galip oluşmayacak derece bir kanaat oluşur o zaman tereddüde düşer de hadisin sıhhati hakkında hükmetmez. Bazen de öyle zaman olur ki; davasını ispat için ikâme-i hüccete yarar lafızları bile tedârikten âciz olur da yine hadisi ya reddeder veya tevakkuf eder.⁴⁵⁶

Bazı âlimler bu alanla ilgili verimli eserler kaleme almış⁴⁵⁷ olsa da, bu alanda kalem oynatmak gerçekten güçtür. Çünkü sıradan âlimlerin hemen fark edemeyeceği aksine bu alanda uzmanlaşmış ve hadisin gizli kusurunu bilen bazı âlimler bu alanla ilgili söz sahibidir.

Birçok âlim ile birlikte Hanbelî âlimlerin de büyük gayreti sayesinde muallal hadis hususunda oldukça sıkı davranılmıştır. Bu sayede hadisler gerektiği gibi isimlendirilmiştir. Çünkü böyle sıkı davranılmayıp da mütesahil bir şekilde yaklaşmış olsalardı hadislerin isnad ve metin olarak birçok açıdan tehlike ile karşı karşıya kalacağı malumdur.

3.1.3.2.2. Muzdarib Hadis

Birden fazla rivâyeti bulunduğu halde bu rivâyetler birbirine müsâvî olduğu için birini bir diğerine tercih etme imkânı olmayan, bir râvinin iki veya daha fazla rivâyet ettiği veyahut iki veya daha fazla râvinin rivâyet ettiği hadislere muzdarib hadis denir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 279, no: 2249.

⁴⁵⁶ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 176-177.

⁴⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medini, Abdurrahman b. Mehdi, Yakub b. Şeybe, Buhari, Ebû Hatim-i Razi, Ebû Zûr'at Er-Razi ve Darekutni gibi âlimler bu alanda söz söyleyebilmiş nadir âlimlerdendir. (Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 177).

⁴⁵⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, s. 93; Çakan, *Hadis Usulü*, s. 124.

İbn Mibred, yukarıda zikredilen hususu muzdarib hadisin şartı olarak kabulemiş ve muzdarib hadisi şöyle tarif etmiştir: “Hadis râvisinin bir seferinde başka vecihle diğer bir zamanda ise daha değişik vecihle rivâyet ederek ihtilafa düştüğü hadistir”⁴⁵⁹ demiş ve muzdarib hadisi biraz daha farklı tanımlamıştır.

Hanbelî âlimler, muzdarib hadisi tanımladıkları gibi bazı aydınlatıcı bilgiler de sunmuşlardır. Bu meyanda hadisin muzdarib olmasının bazen metinde bazen senette bazen de her ikisinde meydana gelebileceğini ifade etmişlerdir. Muzdarib hadisin bazen birden çok ravisinin her birisi farklı rivâyet ederek ihtilafa düşebilir⁴⁶⁰ olduklarını da aktarmaktadırlar.

Bir hadisin muzdarib olma şartı ve hükmüne gelince ise, muzdariblik şartı: Rivâyet edilen hadisten birinin diğerine tercih edilememesidir. Muzdarib hadisin hükmü ise: râvilerinde sahih ve hasen hadisin şartı olan zapt unsurunun olmadığını hissettirdiği için hadisin zayıflığını gerektirir. Ayrıca tercih edilen hadise göre hüküm verilir.⁴⁶¹ Tercih edilme sebepleri arasında şunlar zikredilebilir: 1. Rivâyet vecihlerinden birinin râvi sayısının çok olması, 2. Râvinin hıfzının iyi olması sebebiyle, 3. Başka bir özellik sebebiyle tercihte bulunmaktır. Şayet hadiste tercih sebeplerinin birisi meydana gelmişse hadis muzdariblikten çıkarak tercih edilen hadise dönüşür.⁴⁶²

Muzdarib hadisi Kâsımî şöyle tarif eder: Bir hadisin bir birine yakın farklı şekiller de rivâyet edilmesidir. Bu rivâyet unsuru bir tek râvi ya da birden çok râvi tarafından meydana gelebilir.⁴⁶³

Konuyla ilgili olarak Kâsımî şunları da zikreder: Bazen sika bir râvinin ismi, babasının ismi ve nisbesinde ihtilaf olduğu için sahihlik ve muzdariblik bir arada bulunabilir. Bu ihtilaf muzdarib olarak isimlendirilmesine rağmen hadisin sıhhatine zarar vermediği için hadisin hükmü sahih olur. Nitekim sahihayn da bu şekilde rivâyet olunan birçok hadis mevcuttur.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 26.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 26; Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 213-214.

⁴⁶¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 1029-1030.

⁴⁶² İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 26; Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 213.

⁴⁶³ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 213.

⁴⁶⁴ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 214.

Bu tarifi biraz daha genişletecek olursak; râvinin birisi hocasından bir hadis nakleder, başka bir sefer yine aynı hadisi aynı hocadan rivâyet ederken hadisin isnadında yahut metninde bir kısım değişiklikler yapar. Bu değişikliklerden dolayı iki rivâyet arasında, bazen açıkça bir muhâlefet olur ve hadis imamı bu iki rivâyetten doğru olanını tercih etmeye çalışsada bu tercihi yapamaz. Bundan dolayı mevzûbahis hadisin muzdarib hadis olduğuna hükmedilir.⁴⁶⁵ İmam Ahmed'in el-İlel adlı eserinde konuyla ilgili birçok hadis mevcuttur.⁴⁶⁶

İmam Ahmed'in *Müsned* adlı eserinde hem İmam Ahmed'in muzdaribü'l hadis lafzı ile ilgili değerlendirmesini hem de muzdarib hadise örnek vermek istiyoruz. İmam Ahmed'in müsnedinde yer alan; (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " من (قرض بيت شعر بعد العشاء الآخرة، لم تقبل له صلاة تلك الليلة " Kim ki yatsı namazından sonra bir beyit şiir okursa, o geceki namazı kabul olmaz"⁴⁶⁷ hadisi hakkında, İbnu'l-Cevzî, mevzû hükmü vermiş ve buna sebep ise; hadisin senedinde geçen iki râviye işaret etmiştir.⁴⁶⁸ Zikri geçen râvilerden ilki Kazaa b. Suveyd el-Bâhilî'dir. Cerh-ta'dîl sahasında uzmanlaşan birçok muhaddis, bu râvinin zayıf olduğuna hükmetmiştir İmam Ahmed, onun hakkında "Muzdaribu'l-Hadis" ifadesini kullanmış, aynı şekilde Ebû Hâtim ve Nesâî'de zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁹ Tenkid edilen diğer râvi ise Âsım b. Mahled'tir. Bu râvi için araştırma yapıldığında İlgili kitaplarda onun meçhul olduğu görülecektir.⁴⁷⁰

Diğer hadis ise; (... اللهم إني أعوذ بك من الخبث والخبائث) "Allahım pislikten ve pis olan şeylerden sana sığınırım"⁴⁷¹ hadisini 'Kavâ'idü't-Tahdîs' muhakkiki muzdarib hadis olarak ifade etmektedir.⁴⁷²

Muzdarib hadis üzerinde düşünülüp anlaşılması ve iki rivâyetten hangisinin daha sağlam olduğu gibi hususları ayırt etmeye çalışma amelesi biraz düşünülünce aslında muzdarib hadisin de muallel hadis gibi zor bir mesele olduğunu hissettirecektir.

⁴⁶⁵ Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 139.

⁴⁶⁶ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 136, no: 298, 299; I, 344, no: 634.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 356, no: 17134.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, I, 261.

⁴⁶⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed, *Mizânu'l-İ'tidâl*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1963), III, 389-390.

⁴⁷⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, III, 357.

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 13, no:11947.

⁴⁷² Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 214 (1.dipnot).

Hanbelî âlimlere göre bir hadisin muzdarib hadisler arasında zikredilme şartı rivâyet edilen hadisin birinin diğerine tercih edilememesidir. Ayrıca muzdarib hadisler arasında tercih edebilmek de mümkün fakat bir kısım tercih şartlarını sağlaması gerekmektedir. İzdırab sadece bir ravinin rivâyetleri arasında olmamaktadır. Önemli husustan birisi de sahihlik ve muzdariblik gibi bir halin bir arada bulunması durumudur. Çünkü bazen sika bir râvi üzerinde bazı ihtilaflar meydana gelebilmektedir.

3.1.3.2.3. Münker Hadis

İbnü's-Salâh, Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdicî'den (ö. 301/913) naklen şöyle bir tarifte bulunur: “Münker hadis, râvinin rivâyetinde tek başına kaldığı hadis olup metni sadece onun mervîyyâtıyla bilinir; bilinen bu metin ne onun rivâyet ettiği vecihten ne de başka bir vecihten mâruftur”⁴⁷³ açıklamasını aktarmaktadır. Sonrasında ise, münker hadis ile şâz hadis arasında ayırım yapmaksızın birbirinin müterâdifi olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁴

Süyûtî “*Elfiyye*” adlı eserinde buna karşı çıkarak şöyle söyler: “Münker, sikâ râviye muhâlif olarak rivâyet edilen hadistir. Münkerin mukâbili mâruftur. Münker ile şâz'ın müterâdifliğini ifâde edenler, hakîkatten ayrılmış olurlar.”⁴⁷⁵

Ahmed Yücel konuyla ilgili şöyle diyor: “Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî, Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdâî⁴⁷⁶ ve diğer bazı âlimlerin, metni bir râvinin rivâyetinden başka bir isnaddan bilinmeyen hadisleri “münker” olarak niteledikleri kaynaklarda zikredilmektedir. Buna göre sikâ da olsa râvinin rivâyetinde tek kaldığı hadis de münker olarak nitelenebilmektedir.”⁴⁷⁷

Bir rivâyette, Abdullah'ın babasıyla ilgili şöyle bir ifadesi nakledilir: Babam Ahmed b. Hanbel'e Süfyan b. Uyeyne > Zuhri > Urve > Aîşe (r.a) tarikiyle gelen; (وما نفعني مال أحد قط ما نفعني مال أبي بكر) “Ebû Bekir'in malı gibi hiçbir mal bana fayda vermedi”⁴⁷⁸ hadisini sordum dedi. Babam, “Bu sened münkerdir” dedi ve şöyle

⁴⁷³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 80.

⁴⁷⁴ Bkz. A. Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, I, 123.

⁴⁷⁵ Subkî, *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, II, 37-41.

⁴⁷⁶ Berdici olarak anıldığı gibi bazende Berdai olarak anılır.

⁴⁷⁷ Ahmed Yücel, *Hadis Usulü*, s.185.

⁴⁷⁸ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevra, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., (Mısır: 1395/1975, V, 609, no: 3661.

açıkladı: “Bir adam Süfyan’a kendisine bunu kimin rivâyet ettiğini sordu. Süfyan: Vâil dedi. Hâlbuki Vâil, Zührî’den hadis işitmemiştir. Vâil ancak kendi oğlundan hadis rivâyet etmiştir” cevabını vererek rivâyetin bu senedle münker olduğunu asıl doğru senedin ise Abdurrazzak > Ma’mer > Zührî > Saîd b. Müseyyib tarikiyle gelen sened olduğunu bildirmiştir.⁴⁷⁹

Diğer bir rivâyette ise; İmam Ahmed şöyle dedi: (حَجَامًا كُلُّ النَّاسِ أَكْفَاءُ إِلَّا حَانَكًا أَوْ) ‘Dokumacı ve Hacamât yapan hariç bütün insanlar bir birine denktir’⁴⁸⁰ manasındaki hadis hususunda İmam Ahmed’e şöyle denildi: ‘Dokumacı ve hacamât yapan hariç bütün insanlar bir birine denktir’ üzere olan hadisi mi kabul ediyorsun? Halbu ki, sen bu hadisi zayıf olarak addediyorsun. Bu söze cevap olarak Ahmed: ‘Ben bu hadisin isnadını zayıf kabul ediyorum, fakat amel bu zikredilen hadise göredir’⁴⁸¹ dedi.

İbn Hibbân’ın Kitâbü’l-Mecrûhîn adlı eserinde de (العرب بعضهم لبعض أكفاء رجل) benzer bir varyantı geçen bu hadis hakkında İmam Ahmed şöyle demektedir: Bu hadisin râvilerinden İmran b. Ebi’l-Fadl’ın rivâyetleri hakkında olumlu açıklamalarda bulunmamakla beraber onun hakkında rivâyetlerinin ancak şaşırarak yazılabileceğini diğer türlü onun rivâyetinin yazılmasını helal kabul etmediğini belirtiyor. İbn Adî (ö. 365/976) ve İbn Abdülber (ö. 463/1071) ise: “Bu hadisin isnadı yoktur ve bu hadis münkerdir mevzudur”⁴⁸² demektedirler.

Yukarıda zikredilen örneklerle ilgili denilebilir ki İmam Ahmed, kendisine sorulması üzere bazı hadislerin kendisine aktarılan isnadının münker olduğunu ve münker olma sebebini de hadis işitmeme olarak zikretmiş ve hadisin doğru isnadını ilgili kimselere aktarmıştır. Bazen de bir hadis zikretmiş bunun üstüne “Sen bu zayıf saydığın hadisi kabul mü ediyorsun” şeklinde geri dönüt almış ve ben zikredilen bu hadisi zayıf kabul ediyorum ama amel bu hadise göredir” diye cevap vermiştir. Diğer yandan İbn Adî ve İbn Abdülber gibi âlimlerin münker olarak kabul ettiği rivâyet hakkında da hadislerinin bir dalgınlık vs. gibi şaşırma sonucu yazılabileceğini diğer türlü yani bilerek yazılmasının helal olmayacağını belirtmektedir.

⁴⁷⁹ İbn Hanbel, *el-İlel*, (rivayetü Abdillâh), II, 345, no: 2532.

⁴⁸⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Kitabu’l-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayid (Haleb: Dârü’l-Vağ’y, 1392/1972), II, 124.

⁴⁸¹ er-Ribat ve İd., *Câmiu’l-Ulûm*, V, 96.

⁴⁸² er-Ribat ve İd., *Câmiu’l-Ulûm*, V, 96 (birinci dipnot).

İbnü'l-Mibred münker hadisi şöyle tanımlamaktadır: “Bir hadis de râvinin ne rivâyet ettiği vecihle ne de başka bir vecihle metni başkasından bilinmeyen ve o rivâyette tek kaldığı hadistir.”⁴⁸³

Kâsımî şöyle tanımlar: “Münker hadis râvinin rivâyetinde tek kalması ve râvinin zabt ehli olmamasıdır.”⁴⁸⁴

Herhangi bir zayıf râvinin sikâ olan râvi veya râvilerle muhâlif rivâyet ettiği münker hadis zayıf kabul edilmektedir. Kendisine muhâlif olarak rivâyet olunan güvenilir râvinin rivâyeti ise mâruf olarak isimlendirilmekte ve sahih kabul edilmektedir.⁴⁸⁵

Münker hadis ile ilgili bazı âlimler râvinin rivâyetinde tek kaldığı hadis derken bazısı da bu tanıma karşı olarak münkeri, sika râviye muhalif rivâyet olunan hadis olarak tarif etmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi Hanbelî âlimlerden İbnü'l-Mibred ve Kâsımî de İbnü's-Salâh'ın tanımını benimseyerek münker hadisi, râvinin rivâyetinde tek kaldığı hadis olarak tanımlamışlardır.

3.1.3.2.4. Şâz Hadis

Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) şâz hadisi şöyle tarif etmektedir: “Güvenilir râvilerden birinin mervîyyatında tek kaldığı hadistir ve bu hadisin mütâbi‘ de yoktur.”⁴⁸⁶

Ebü Ya‘lâ el-Halîlî ise: (ö. 446/1055), “Sadece bir tane isnadından başka isnadı olmayan ve râvisi ister güvenilir olsun isterse de olmasın bu isnad ile tek kalan hadise şâz hadis denir”⁴⁸⁷ demektedir.

İbnü's-Salâh, bu tarifleri verdikten sonra şâz hadislerle ilgili olarak, metruktur kabul edilemez, sikâ değildir tevakkuf edilir ve ihticâc olunmaz değerlendirmesini yapmakta ve devamında Hâkim ile Halîlî'nin bu tanımlamalarına katılmadığını ifâde ettikten sonra şâz hadisi şöyle tanımlamıştır: “Râvinin mervîyyâtında ferd kaldığı hadise bakılır. Şayet söz konusu hadis, rivâyet eden râviden hıfz ve zabt bakımından daha üstün bir başka râvinin rivâyetine muhalif ise, o zaman mervîyyâtı ile ferd kalan

⁴⁸³ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 23.

⁴⁸⁴ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 208.

⁴⁸⁵ Ahmed Yücel, *Hadis Usulü*, s.186.

⁴⁸⁶ Hâkim, *Marifet Ulûmi'l-Hadîs*, s. 119; İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 77.

⁴⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 77.

râvinin hadisi merdûd şâzdır. Ama muhâlefet yoksa o zaman râvi için bir kadh sebebi olmaz. Ancak mervîyyatında ferd kalan kişi zayıf güvenilmeyen bir kişi ise, o zaman tek kalması onun için kadh sebebidir.”⁴⁸⁸

Şaz hadis tanımında ilk etapta mütekaddimûn ile müteahhirûn âlimleri arasında tanım birliği olmadığı, hatta zıtlık var olduğu anlaşılabilir. Ancak ilk dönem âlimleri de aslında yukarıda aktardığımız tanıma benzer bir tanım sarfetmiştir. Bunu İmam Şâfiî’nin tarifinde de görmekteyiz. İbnü’s-Salâh’ın Yûnus b. Abdûla’lâ’dan (ö. 264/878) naklen bildirdiğine göre Şâfiî, şöyle tanımlamıştır: “Şâz, güvenilir olan bir râvinin nakledip de diğer başkalarının nakletmediği hadis demek değil, ancak güvenilir râvinin diğerlerinin naklettiği hadise muhalif olarak naklettiği hadistir.”⁴⁸⁹

Tarıftan anlaşılan o ki, güvenilir bir râvi nakilde bulunuyor ancak diğer râviler de bu rivâyette güvenilir râviye muhâlif nakillerde bulunuyorlar. Yani güvenilir râviye diğer râvi cenâhı baskın geldiği için güvenilir râviye göre daha râcih oluyorlar. Bundan mütevellid güvenilir râvinin rivâyeti zayıf rivâyetler arasında yerini alıyor.

Abdullah b. Ahmed, babasından hac ibadetinin bozulmasıyla ilgili sorular sorunca babası ona haccın iptal olmasını anlatır.⁴⁹⁰ Daha sonra babasına Bilal b. Haris el-Mûzenî’nin (ö. 60/680)⁴⁹¹ naklettiği haccı iptal eden hadis hakkında sorunca İmam Ahmed, “Bu kişiyi tanımıyoruz. Bu hadisi de ancak Derâverdî (ö. 187/803) rivâyet etmiştir bana Derâverdî’nin naklettiği hadis daha sevimli gelmektedir”⁴⁹² demiştir.

Bilal b. Haris hadisinin yukarıda geçen rivâyetini ve hac ile ilgili bazı nakillerini İbn Teymiyye (ö.728) *Şerhu’l-Umde el-Fıkh* adlı eserde ele alarak değerlendirme yapar. Değerlendirmesinde, Ahmed b. Hanbel’in Bilal b. Haris’i zayıf

⁴⁸⁸ İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-Hadis*, s. 79.

⁴⁸⁹ Hâkim, *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadis*, s. 119; İbnü’s-Salâh, *Ulumu’l-Hadis*, 76.

⁴⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Mesâilu’l-İmam Ahmed b. Hanbel Rivayetü İbnihi Abdillâh*, thk. Züheyr eş-Şaviş (Beyrut: Mektebetü’l-İslami, 1401/1981), s. 203, no: 707.

⁴⁹¹ Sahâbîdir. Hz. Peygamber kendisine su yatağını (Akiku’l-Medîne) iktâ etti atlarla develerin yaylağı olan Müzeyne kabilesinin sınırları içindeki Nakî’ adlı otlağı korumakla görevlendirdi. Buralarda yetişen deve ve atlar şavaşlarda kullanılmıştır. Rivayetleri Ahmed b. Hanbel’in el-Müsned’i ile İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın sahihlerinde ve bazı sünen kitaplarında yer almıştır. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, “*Bilal b. Haris el-Mûzenî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV yay. 1992) VI, 153.

⁴⁹² Ahmed b. Hanbel, *Mesâilu Ahmed*, (rivayetü Abdillâh), s. 204, no:708.

kabul ettiğini, hadisinin şâz hadis arasında olduğunu ve şâz haberin de bünyesinde birçok ihtilafı barındıracağını ifade eder.⁴⁹³

Hanbelî âlimlerinden İbnü'l-Mibred şâz hadisi şöyle ifade eder: “Sikanın, insanlara (râvilerin çoğuna) muhalefet ederek rivâyet ettiği hadise Şâz hadis denilir.”⁴⁹⁴

Kâsımî ise, İmam Şafî’den nakille şöyle tarifte bulunur: “Şâz hadis güvenilir râvinin kendisinden daha güvenilir olan râvinin rivâyetine muhalif olarak zikrettiği hadistir. Başkasının rivâyet etmediğini rivâyet etmek değildir. Ayrıca, sanıldığı gibi rivâyette tek kalmak rivâyeti Şâz yapmaz.”⁴⁹⁵

Şâz hadis ilk dönem âlimleri ile müteahhirûn dönemi âlimleri arasında teknik açıdan tartışılmış ve ilk dönem âlimleri şâz hadis için güvenilir râvinin diğer başkalarına muhalif olarak naklettiği hadis demiştir. Şâz hadis için sonraki âlimlerden bazıları merviyatında tek kalınmayı şâz kabul etmiştir. Bu tanımlara sonraki bazı âlimler ise, ferd kalan hadisin durumuna bakılıp karar verilmesini tavsiye etmektedir. Konu biraz daha açılacak olursa; şayet söz konusu hadis, rivâyet eden râviden hıfz ve zabt bakımından daha üstün bir başka râvinin rivâyetine muhalif ise, işte o zaman ferd kalan râvinin hadisi merdûd şâz olur. Bunula birlikte, ferd kalan râvi zayıf ve güvenilmeyen bir kişi ise, o zaman tek kalması onun için kadh sebebi olacağı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır.

İbn Mibred ve Kâsımî de İbnü's-Salâh'ın tanımını benimsemiş ve şâz hadisi, güvenilir râvinin kendisinden daha güvenilir olan râvinin rivâyetine muhalif olarak zikrettiği hadis olarak kabul etmişlerdir. Böylece Hâkim en-Nisâbûrî ve Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin ifade etmiş oldukları tanımları kabul etmemişlerdir.

3.1.3.2.5. Maklûb Hadis

İbn Mibred maklûb hadisi şöyle tarif eder: “Bir râvi ile meşhur olan hadisin, hadis farklı olup da rağbet görsün diye hadisteki meşhur olan râvinin kendi

⁴⁹³ Takuyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkıh*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440/2019, V, 350-351.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 23.

⁴⁹⁵ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 207.

tabakasından başka bir râvi ile değiştirildiği hadistir. Bir senedin başka bir metin üzerine eklenmesi ve metnin senede bitştirilmesi de maktûb hadistendir.”⁴⁹⁶,

İbn Mibred ayrıca önemli bir noktaya da dikkat çekerek der ki: “Şayet zayıf isnatlı bir hadise rastlanırsa hadisin isnadı belirtilerek bu hadis zayıf denilmelidir. Mutlak manada hadisin bütününü amaçlayarak zayıf olduğu kastedilmemelidir.”⁴⁹⁷

Hükmü: Daha çok bilinçli yapılıp yapılmamasına bağlıdır. Hadisin maktûb hadis olması için bu maktûb olma işleminin ya hata ile ya da biliçli bir şekilde meydana gelmesi gerekmektedir. Şayet hata ile olursa zaptının ve hıfzının azlığından ötürü zayıflık derecesine götürür ve buna bağlı olarak hadise de zayıf hükmü verilir. Şayet biliçli olarak farklı görünme ve başkasında olmayan rivâyetin kendisinde olduğunu gösterme amacıyla olursa adaletini zedeler ve yalancılardan sayılır. Maktûb işlemi bir imtihan amacıyla yapılırsa ihtiyaç durumunda yapılabileceğine olanak tanımışlar fakat ihtiyaç ortadan kalkınca bu işlemin bitirilmesini de şart koşmuşlardır.⁴⁹⁸

Subhi es-Sâlih (ö. 1926/1986) maktûb hadisi şöyle tarif etmiştir: “Râvilerden birinin metindeki bir lafzı veya isnaddaki bir şahsın ismini yahut nesebini alt-üst etmesiyle, te’hir edilmesi gerekeni takdîm veya takdim edilmesi gerekeni te’hir etmesi ile veyâhut bir şeyin diğerinin yerine konması suretiyle rivâyet edilen hadise maktûb denir.”⁴⁹⁹

Hadis râvilerinin adlarında, senedlerde ve metinlerde bir kısım kelime ve ibâreler değiştirilerek nakil edilen hadislerle maktûb hadisler denir. Buradan anlaşıldığına göre maktûb kelime manasına uygun olarak, ıstılahta değiştirmek veya takdîm ve te’hirle değişikliğe uğramış hadis demektir.⁵⁰⁰

Hanbelî âlimler, maktûb hadisin tanımıyla ilgili olarak nakledilen bir rivâyetin olduğundan farklı gösterilmesi işlemine odaklanmışlardır denilebilir. Çünkü hadisi, maktûb olarak rivayet etme amacında olan bir râvinin, naklettiği

⁴⁹⁶ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s. 27; Kâsımî, *Kavâ’idü’t-Tahdîs*, s. 214-215.

⁴⁹⁷ İbnü’l-Mibred, *Bulğatü’l-Hasîs*, s. 27.

⁴⁹⁸ Kâsımî, *Kavâ’idü’t-Tahdîs*, s. 215-216.

⁴⁹⁹ Salih, *Hadis İlimleri*, s. 160-161.

⁵⁰⁰ Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 133.

hadisten maksadının râğbet görsün diye isnadda bir kısım işlemler yapmış olmalarına dikkat çekmişlerdir.

Hanbelî âlimler, hükmü hususunda ise, odaklandıkları asıl konu hadisi mablûb hale getirirken râvinin bilinçli ve bilinçsiz hareket etmesine yoğunlaşmışlardır. Şayet hadis hata ile mablûb hale gelmiş ise, râvinin zabtının ve hıfzının azlığından dolayı hadis zayıf kabul edilir. Bu işlem râvi tarafından bilinçli yapılır da bundan, başkalarında olmayan hadis bende var izlenimi uyandırma gayreti güdülürse bu gibi haller râvinin adaletini yıpratarak onun yalancı sayılma nedenidir. Diğer yandan, ihtiyaç ortadan kalkıp bu işleme son verildiği sürece de hadisi imtihan için mablûb hale getirmede bir sakınca görmemişlerdir.

3.1.3.2.6. Müdrec Hadis

Hadise ait olmayan bir sözün, hadise bitişik olarak zikredilmesine idrâc, bu şekilde yani senedinde veya metninde bir fazlalık olan hadise de müdrec hadis denir. Sahâbî veya sonraki râvi, naklettiği bir hadisin sonuna bir kelim ekler ya da bir açıklamada bulunur. Sonraki râvi bu eklemenin hadisten olduğunu sanarak söyleyenine atıfta bulunmaksızın merviyatta bulunur. Bu hâli bilmeyenlerde metnin tamamının Hz. Peygamber'e ait olduğunu zanneder.⁵⁰¹

İmam Ahmed'den idracıla ilgili olarak şöyle bir nakil mevcuttur; o, Vekî'nin hadiste devamlı 'şöyle şöyle' şeklinde bir izahatta bulunduğunu, yine Zührî'nin de hadislerde çokça tefsir yaptığını, bu yüzden bazı akranlarının da Zührî'ye hitaben sürekli; "senin sözünle Peygamber'in sözlerini birbirinden ayır" dediklerini aktarmaktadır.⁵⁰²

İbn Mibred, müdrec hadisi şöyle tanımlar: "Râvilerden bazısının hadise bitişik bir şekilde (hadisten olmayan) bir şeyi ekleyerek rivâyet etmesidir. Ayrıca bu ekleme hadisin başında ortasında ya da sonunda olabilir."⁵⁰³

Kâsimî ise, müdrec hadis ile ilgili daha kapsamlı bilgiler aktarmaktadır. Kendisi müdrec hadisin üç kısmından bahseder ve şöyle anlatır:

⁵⁰¹ İbnü's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, 95; Koçyiğit, *Hadis usulü*, s. 128; Çakan, *Hadis Usulü*, 122.

⁵⁰² Sehavi, *Fethü'l-Muğis*, I, 303.

⁵⁰³ İbnü'l-Mibred, *Bulğatü'l-Hasîs*, s. 27.

a. Doğrudan Hz. Peygamber'in hadisine idrac: Râvi, hadisi zikrettikten sonra hadise bitişik şekilde kendisine ya da başkasına ait bir kelamı zikreder. Bu sarf edilen kelam da hadisin aslından zannedilir.

b. Normalde iki metin ve iki isnad bulunmasına rağmen tek isnad altında iki metni sunmaktır.

c. İki farklı tarikten gelen hadisi tek bir tarikten rivâyet edipte bu ihtilafı belirtmemek⁵⁰⁴ şeklinde üç kısmı zikreder.

Cezâirî ise, müdrec hadisin metinde ve senedde olabileceğini belirterek iki kısım müdrec olduğunu belirtir. Buna ilaveten metinde yapılan müdrecin de kendi arasında üç kısım olduğunu ifade eder.⁵⁰⁵

Hükmü: Kâsımî, yukarıda kendi gruplamasını kastederek şöyle demektedir: “Bu kısımların her üçünü kasten yapmak haramdır. Bunu yapan kişi kelimelerin yerlerini değiştirdiği için hadisi bozmuştur. Bundan dolayı yalancılar arasında yer alır.”⁵⁰⁶

Ahmed b. Hanbel de birçok âlim gibi bu hususu önemsemiştir. Aynı zamanda bu konuları el-‘İlel adlı eserinde çokça ele aldığı ve tespitlerde bulunarak irdelediği görülmektedir.⁵⁰⁷ Ahmed b. Hanbel'in, isnadın muttasıl olmasına önem verdiğini bildiğimiz gibi yukarıda aktarılan haberden anlaşıldığı üzere o, muttasıl olan râvilerin rivâyetlerinin müdrec olmaktan uzak bir şekilde Hz. Peygamber'den aktarılmasına büyük bir itina göstermiştir.

İbn Mibred, İbnü's-Salâh'a benzer tanım yaparken Kâsımî müdrec hadis ile ilgili biraz daha geniş bir tanımda bulunmuştur. O, direkt olarak Hz. Peygamber'in sözüne ekleme yapılmasını yani râvinin sözünü hadise bitişik olarak rivayet etmeyi kasteder. Böylece bitişik şekilde zikredilen söz Hz. Peygamber'in sözü zannını uyandırır. Aynı şekilde iki isnad ve iki metin olmasına rağmen iki metni tek isnad altında nakletmeyi de müdrec çeşitleri arasında zikreder. Son olarak iki ayrı tarikten gelen hadisi tek bir tarikten rivâyet edipte bu ihtilafı zikretmemeyi de müdrec çeşitlerinden kabul etmektedir.

⁵⁰⁴ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 181.

⁵⁰⁵ Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar*, I, 409.

⁵⁰⁶ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 182 (II. dipnot).

⁵⁰⁷ Bkz: Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 367, 220; III, 202.

3.2. Hanbelî Mezhebi ve Zayıf Hadisle Amel Edilme Meselesi

Hanbelî ulemânın zayıf hadis algıları, zayıf hadisi delil olarak kullanma ve zayıf hadisle amel edilip edilmeyeceği ile ilgili kanaatleri oldukça farklıdır. Konuyu fazla uzatmadan âlimlerin, zayıf hadisin delil olması ve onunla hangi konularda amel etikleri hususlarını nasıl ele aldıklarını ifade etmek istiyoruz. Şunun bilinmesi gerekir ki, âlimler zayıf hadisle amel konusunda ihtilafa düşmüş ve bu bilginlerden bazısı, zayıf hadis ile mutlak manada amel edilmez derken; bazısı da, zayıf hadis ile ahkâm konuları hariç fezâil konularında amel edilir olduğunu söylemiştir.

İmam Ahmed, “Hadisin tarikleri ve ihtilafı çokçadır. Eğer bir kimse hadis ilmini bir araya getirmedi yani onu topluca cem etmediyse; o kimsenin hadise hüküm vermesi ve o hadis ile fetva vermesi helal değildir”⁵⁰⁸ demiştir. Böylece İmam Ahmed, hadisle amel etme hususunda gerçekten mühim bir kaide zikreder. Zikredilen bu kaide genel manada sahih hadisi de zayıf hadisi de kapsayacak şekildedir.

Hadis zayıf da olsa sahih de olsa ele alınan o hadis tekrardan gözden geçirilmeli bütün tarikler bir araya toplanmalıdır. Daha sonra toplu halde bütün tarikler incelenerek İmam Ahmed’in zikrettiği yöntem gerçekleştirilmelidir. Yukarıda bahsettiği pasajda sanki İmam Ahmed şöyle demektedir; şayet böyle yapılmazsa aslen sahih olan hadis hakkında zayıf hükmü verilerek Hz. Peygamber’e ait olabilecek hadisi cerh etmiş oluruz; zayıf olabilecek hadis hakkında ise sahih hükmü vererek Hz. Peygamber’e ait olma ihtimali olmayan sözü ona atfetmiş oluruz.

İmam Ahmed’in zayıf hadisle ilgili usul ve yöntemini biraz daha yakından tanımamız gerekmektedir. O, hadisin senedine verdiği önemi aslında metnin muhtevasına da vermektedir. Kendisine isnat edilen “eğer hadis; Kur’an, sünnet ve ümmetin icmâ ettiklerine muhalif değilse o hadis kabul edilir ve onunla amel edilmesi icap eder.” O, bu sözünün nasıl anlaşılacağıyla ilgili şöyle demektedir; “zayıf hadis benim için re’y ve kıyastan daha kıymetlidir” demekte ve Ebû Tâlib

⁵⁰⁸ Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Zeyl Tabakatü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid el-Fıki (Kahire: Matbatü's-Sünneti'l-Muhammedi, 1371/1952, I, 135.

Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî (ö. 386/996) bunun Hanbelî Mezhebinin görüşü olduğunu bildirmektedir.⁵⁰⁹

İbn Akîl (ö. 513/1119) konuyla ilgili İmam Ahmed ve Mühenna arasında geçen bir pasaj aktarır ve değerlendirmesini yapar. Bahsedilen yerde Mühenna İmam Ahmed'e İbn Ömer (ö. 73/693) tarafından aktarılan ve Gaylân'ın Müslüman olunca on hanımı olduğu bildirilen ve Hz. Peygamber'in Gaylân'a hitaben, "bu hanımlardan dört tanesini seçmesini emrettiği"⁵¹⁰ hadis hakkında sorduğunu, bunun üzerine İmam Ahmed, hadisin sahih olmadığını fakat amelin bu hadise göre olduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel'in hem hadisin sahih olmadığını hem de amelin bu hadis üzere olduğunu ifade etmesini ise, İbn Akîl şöyle değerlendirmektedir: İmam Ahmed'in hadis hakkında zayıf demesi ashâbü'l-hadise göredir. Yine hadis hakkında amel bu hadise göredir demesi de fakihlere göre bu böyledir şeklindedir.⁵¹¹

Mezhebin ileri gelen âlimlerinden olan İbn Teymiyye, "Bir hususta şer'î delil bulunmadıkça muhakkak şu meşrûdur veya müstehaptır şeklinde hüküm vermek caiz değildir. Aynı şekilde bu şer'î hükümleri zayıf hadisle sabitlemek de caiz değildir"⁵¹² diyerek zayıf hadise olan bakış açısını ortaya koymaktadır.

Konuyu biraz daha aydınlatıcı şekilde şöyle demektedir: "Dini bir delil olmaksızın Allah, bir ameli mübah kılıyor diye rivayette bulunan kişi dinde Allah'ın izin vermediği bir kural koymuş olur. Nitekim dini bir delil olmaksızın bir şeyi farz veya haram kılmak da böyledir. Bundan dolayı âlimler, diğer hususlarda olduğu gibi müstehaplık hakkında ihtilaf etmişlerdir. Müstehaplık dini olarak meşrû bir asıldır"⁵¹³ diyerek rivâyet edilen hadislerin dini bir hüküm koyma ile ilgili olunca daha da dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekmek istemektedir. Çünkü mübahlık gibi meşrû bir kuralın konulması dini delil ile sabit hale gelebilir.

İbn Teymiyye, İmam Ahmed dönemi hadislerin taksimi ile ilgili olarak şunları söyler: "Hadisler İmam Ahmed ve öncesi âlimler nezdinde sahih ve zayıf şeklin de iki kısımdı. Zayıf ise kendi arasında daîf-u metruk yani terk edilen ve

⁵⁰⁹ Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb fî Muamelati'l-Mahbub*, thk. Asım İbrahim el-Kayalı (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), I, 300.

⁵¹⁰ İbn Akil, *el-Vadîh*, V, 21.

⁵¹¹ İbn Akil, *el-Vadîh*, V, 21-22.

⁵¹² İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, X, 408.

⁵¹³ İbn Teymiyye, *İlmü'l-Hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (Beyrut: 1985), s. 155.

kendisiyle ihticâc edilmeyen ve daîf-u hasen şeklinde ikili ayrıma sahipti”⁵¹⁴ demektedir.

Böylece İmam Ahmed’in döneminde ikili taksimin mevcut olduğunu ve bu ikili gruptan bir kısmına iltifat edilirken ve kendisiyle ihticâc edilirken diğer bir kısmı tamamen terk edilen bir grup olarak aktarılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel, Saîd b. Müseyyeb’in mürsellerini en sağlam mürseller arasında görmektedir. Sonrasında İbrahim en-Nehaî’nin (ö. 96/714) mürsellerini beis yok diyerek karşılık vermiştir. Devamında ise, Saîd b. Cübeyr’in mürseli mi yoksa Atâ’nın mürseli mi sana daha sevimli diye sorulunca da, Saîd b. Cübeyr’in mürselleri bana daha yakın ve daha sevimli diye cevap vermiştir. Konuyla ilgili daha birçok râvinin mürsellerini kıyaslar bunlar arasında Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebû Rebah’ın mürsellerinin istemeyerek tercih edeceğini anlayabiliriz. Çünkü bunlardan yapılan mürsel nakilleri en zayıf mürseller arasında görmektedir.⁵¹⁵

Şayet hadiste kopukluk meydana gelerek hadis, mürsel vs. gibi muttasıl olma vasfını kaybeder de bir alt mertebeye düşerse o zaman da yine İmam Ahmed, hadisler arasında seçim yapma faaliyetine girişmektedir. Böylece hadisin isnad zincirine gösterdiği önemi ve neticesinde muttasıl olmasa bile daha güvenilir râvi ve rivâyet elde etmeye verdiği çabayı sergilemiş olmaktadır.

Hadiste tedlîs ile ilgili olarak İmam Ahmed’e, soruyorlar ve düşündükten sonra tedlîsin birazının bile ya ekleme ya da süsleme olabileceğini belirtiyor.⁵¹⁶ Konuyla ilgili yine tedlîsden hoşlanmadığını fakat yanında tedlîs yapanın yalancı olabileceği iddia edilince de ‘hayır biz müdellis râvilerden de rivâyette bulunuyoruz’⁵¹⁷ dediği kaynaklarda yer almaktadır.

Hanbelî âlim Kâsımî, zayıf hadisin bütünüyle zayıflık üzere devam etmeyeceğini ve zayıf hadisin tariklerinin çoğalması gibi şartlar el verirse zayıflıktan kurtulup amel edilen hasen li-gayrihî derecesine çıkacağını savunmaktadır. Bu

⁵¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, I, 251.

⁵¹⁵ İbrahim Nehhas, *el-Camiu li-Ulumi’l-İmam Ahmed*, (Mısır: Dârü’l-Felah li’l-Bahsi’l-İlmi ve Tahkiki’t-Türas, 1430/2009), XV, 418-421. (bu eserin yirmi iki cilt olduğu belirtilmekte fakat biz on beş ve yirmi birinci cildine erişebildik).

⁵¹⁶ Fa’yz b. Ahmed b. Hamid Habis, *Mesâilu Harb el-Kirmani*, (Byy. Câmiatü Ümmü’l-Kura’, 1422/2001), II, 949.

⁵¹⁷ İbn Receb, *Şerhu İtel*, II, 584.

görüşüne de İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Sehâvî (ö. 902/1497) gibi âlimlerden nakiller yaparak kendi görüşünü kuvvetlendirmektedir.⁵¹⁸

Hatırlanacağı üzere bazı Hanbelî âlimleri zayıf hadise rastlayan bir kimsenin ya da bir hadise zayıf hükmü verecek kimsenin bu işlemi yaparken söz konusu hadisin bütününe kastederek bu hadis zayıf bir hadistir dememesini istemiştir. Eğer söz konusu hadis zayıf ise onun zayıflığı hangi bakımdan ise belirtilerek zayıftır denilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu zayıflığın açıklanması bazen bir hadisin zayıflıktan kurtulmasına ve hasen derecesine yükselmesine sebep olabilir. Böylece bu hadis ile amel dahi edilebilir olduğu anlaşılabilir.

Hanbelî Mezhebinin zayıf hadise yaklaşımıyla ilgili usul ve kaidelerine dair öğrenmekteyiz ki İmam Ahmed, herhangi bir meselede öncelik sırasına göre evvela Kur'an'a, sünnete ve sahâbeden herhangi birinin kavline, mürsel habere, zayıf hadise ve zayıf hadiste de meselesini bulamazsa beşinci asıl olarak zarureten dolayı kıyasa başvurur. Ancak buradaki zayıf hadisten murat onun nezdindeki batıl, münker ve müttehem olmayan zayıf hadistir. Çünkü Ahmed b. Hanbel nezdinde zayıf hadisin mertebeleri vardır.⁵¹⁹ Dolayısıyla naslardan asıllara muhalif değilse zayıf hadisler tercih edilir.⁵²⁰

3.2.1. Hanbelî Mezhebi ve Zayıf Hadis Rivâyeti Meselesi

Âlimler, isnadın muttasıl, sağlam ve güvenilir olanını amaçlamaktadırlar. Fakat bazen bu isteğin yerine getirilemediği durumlar ortaya çıkar. Bu gibi sebeplerden dolayı İnsanın bazen Amr b. Merzuk, Amr b. Hakkem, Muhammed b. Muaviye, Ali b. Ca'd ve İshak b. Ebû İsrail gibi zayıf râvilerden de rivâyette bulunması mecburdur. Bu zayıf râvilerden rivayette bulunmanın zorunluluk sebebiyle meydana geldiği ama bunların bazısından rivâyet etmenin kendisinin hoşuna gitmeyeceği İshak b. İbrahim vasıtasıyla İmam Ahmed'den öğrenilmektedir. Her ne kadar bu râvilerin hadisleri yazılmak durumundaysa da bunlar nakilde münferid kalırlarsa bunlarla ihticâc etmekte mecburiyet yoktur.⁵²¹

⁵¹⁸ Kâsımî, *Kavâ'idü't-Tahdîs*, s. 154-155; Ebû Zehra, *Ahmed İbn-i Hanbel*, s. 237.

⁵¹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XVIII, 25.

⁵²⁰ İshak b. Mansûr, *Mesâilü İmam Ahmed*, I, 99.

⁵²¹ İbn Akîl, *el-Vadîh*, V, 22-23.

İmam Ahmed zayıf râvilerden hadis yazma sebebi olarak onlardan i'tibar için yazdığını belirtmektedir. Bazı râvilerin ferd kaldığı hadislerin yazılmasının hüccet oldukları anlamına gelmediğini belirtmektedir. Hatta bu gerçeği Muhenna şöyle aktarır: İmam Ahmed'e kendisi zayıf râvi olan İbn Ebî Meryem'in hadisini niçin yazıyorsun diye sorduğunu ve cevaben de "i'tibar için onun hadislerini yazıyorum" dediğini ayrıca bir başka rivayette Câbir el-Cu'fî'nin hadislerini yazmadığını sonrasında ise i'tibar için yazmaya karar verdiğini bildirir. Bütün bu nakilleri değerlendiren İbn Akîl, Ahmed b. Hanbel'in onlardan yazma sebebinin i'tibar için olduğunu belirtir.⁵²²

İmam Ahmed'in zayıf hadis ile ilgili ifadelerinden de anlaşılacağı üzere muhaddis devamlı âli isnad sorgular ama her daim buna imkân bulamaz. Bunun için zayıf râvilerden de yazma ihtiyacı duyar. Zayıf râvilerden hadis nakletme işlemine birçok muhaddis çeşitli nedenlerden dolayı başvurmuştur. Ahmed b. Hanbel'in, zayıf râvilerden hadis almaktaki maksadının i'tibar ve o zayıf rivâyetlerle diğer hadisleri desteklemek olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye: "Âlimler, rivâyet zinciri zayıf da olsa, yanlış olduğunu bilmediği hadislerden va'd ve va'id konularında nakledilmesine izin vermişlerdir. Ancak emir ve nehiy konularında bu türden hadisler rivâyet edilmez. Çünkü bu tür rivâyetlerin doğru olduğu sabit olmalıdır."⁵²³

Yine aynı âlim "Bazı müstehap amellerin fazileti ve sevabı ya da bazı amellerin kerihliği ve cezası hususunda uydurma olduğu bilinmeyen bir hadis gelir ise, bu hadisi rivâyet etmek de bu hadis ile amel etmek de caiz"⁵²⁴ demektedir.

Bir amelin zayıflığıyla ilgili hadisler belli bir vakitte belli bir kıraat ile ya da belli bir şekilde namaz kılmak gibi sınır koymakla ilgili olursa bunu rivâyet etmek bile câiz değildir. Çünkü belirli bir şeklin müstehaplığı ancak dini delil ile olur. Bununla birlikte şu rivayet bu durumun aksinedir: "Kim çarşıya girip 'la ilahe illallah' zikrini söyler ise şu kadar ya da bu kadar sevap vardır" demesi caizdir. Çünkü çarşıda Allah'ı zikretmek gafil kimselere Allah'ı hatırlattığı için müstehaptır" demektedir. Sonrasında ise zayıf ama ma'rûf olduğunu belirttiği hadisi bu konu da

⁵²² İbn Akîl, *el-Vadîh*, V, 23-24.

⁵²³ İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XV, 193.

⁵²⁴ İbn Teymiyye, *İlmü'l-Hadîs*, 55.

destek olarak nakletmektedir hadis şöyledir: “*ذاكر الله في الغافلين، كالشجرة الخضراء بين*” “الشجر اليابس” “Gafillerin arasında Allah’ı zikreden kimse, kuru ağaçların arasında Allah’ı zikreden yeşil ağaç gibidir”⁵²⁵ hadisini zikrederek zayıf hadis ile ilgili tutumunu ortaya koymaktadır.

İbnü’l-Cevzî, İmam Ahmed ile oğlu Abdullah arasında cereyan eden şu pasajı nakleder: Abdullah, babasına hitaben “Rib’î b. Hirâş > Huzeyfe nakli hakkında ne diyeceğini babama sordum. Babam, ‘Abdulaziz b. Ebû Revvad’dan rivâyet ettiğini mi soruyorsun’ deyince, ‘evet onu soruyorum’ dedim. Babam soruma cevaben: ‘Hayır hadisler onun hilâfinadır’ ben babama ‘yine de sen onu müsned’de zikrettin’ dedim bunun üstüne babam dedi ki: ‘Müsned’de meşhur olan hadisleri rivâyet ettim şâyet ona sadece kendime göre sahih olanları almak isteseydim, bu eserde çok az bir şey rivâyet ederdim. Ey yavrucuğum! Sen benim hadisteki yöntemimi biliyorsun, ben bir konuda hadisi reddettirecek bir şey yok ise, zayıf hadise muhâlefet etmem.”⁵²⁶ İmam Ahmed’in ifadesinden yola çıkarak Ebû Ya’la’nın da bu konuda İmam Ahmed’in müsned adlı eserinde izlediği yönteminden bahsettiğini belirtir.⁵²⁷

Anlaşılan İmam Ahmed zayıf hadis nakline bir konuda başka hadis bulunmaması gibi mecburi durumlarda yahut ihtiyaca binaen başvurmaktadır. Ayrıca onun İbn Lehî’a için şöyle dediği nakledilir: “Hadisi delil olacak kadar sağlam olmasa da ben onun hadisini i’tibar ve istidlâl için yazıyordum. Ben bir kişinin hadisini yazdığımda, onu destekleyen diğer bazılarının hadisi ile istidlâl etmek için yazarım. Nakilde teferrüd ettiğinde hüccet olduğu için değil” yine onun şöyle dediği aktarılır: “Câbir el-Cû’fî’nin hadisini îtibar için yazıyorum yoksa onun hadisini yazmıyordum” diğer bir rivâyet de kişiye Ahmed b. Hanbel’in zayıf râvilerden hadis yazdığı revaçtaymış hissi uyandırmaktadır. Muhenna, Ahmed b. Hanbel’e dedi ki: Niçin zayıf olan Ebû Bekir b. Ebî Meryem’in hadisini yazıyorsun diye sormuş ve cevap olarak: Evet ben onun zayıf râvi olduğunu da biliyorum demiştir.⁵²⁸

Hanbelî-Selefi ekolüne mensup olan fıkıhta Hanbelî Mezhebine ve İbn Teymiyye’ye birçok konuda muhalefet etmekle de tanınan Useymîn (ö.

⁵²⁵ İbn Teymiyye, *İlmü’l-Hadis*, 56-57.

⁵²⁶ İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Abdurrahman, *Saydü’l-Hâtır*, (Dimeşk: Dârü’l-kalem, 1431/2010), s. 313.

⁵²⁷ İbnü’l-Cevzî, *Saydü’l-Hâtır*, s. 313.

⁵²⁸ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, III, 941-944; İbn Akîl, *el-Vadıh*, V, 23; İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 274, 280.

1929/2001)⁵²⁹ konuyla ilgili: Zayıf hadisi almak câiz değildir. Çünkü insan zayıf hadisi alırsa bunun manası Hz. Peygamber’e sabit olmayan bir şey izafe etmiş olmaktır. Bu da çok tehlikelidir ve bazı ilim ehli kimseler, zayıf hadisi amellerin fazileti hususunda nakletmeye şartlı⁵³⁰ bir şekilde ruhsat vermişlerdir diyerek fezail konusunda hadis rivâyeti için ilim ehlinin zikrettiği şartları nakletmektedir.⁵³¹

Bu bilgiden anlaşıldığı üzere zayıf hadis rivâyeti hususunda Hanbelî âlimlerden Useymîn ‘zayıf hadis rivâyeti câiz değil’ diyerek belirgin bir şekilde tavrını belirtmiştir. Böylece zayıf hadis konusunda diğer Hanbelî âlimlerden biraz daha farklı hareket etmiş denilebilir.

Ahmed b. Hanbel, bazı râvilerden rivâyeti başkalarına yasakladığı halde bazı zayıf râvilerin rivâyetlerini yazmış ve zayıf râvilerden yazmayı men etmesine rağmen kendisinin yazması ona sorulunca kendisinin o zayıf râvileri tanıdığını ifade etmiştir. Hatta kendisinden hadis yazmayı men ettiği bu râvileri müsned adlı eserinde o zayıf râvilerden nakillerde bulunmak suretiyle onları almıştır.⁵³²

Zayıf hadis topluca reddedilmemiş aksine Hz. Peygamber’e aidliği ihtimalinden dolayı hadis âlimleri onu mümkün mertebe ya bilinmesi için ya da benzeri birçok amaçtan dolayı onun rivâyetini men etmemişlerdir. Böylece zayıf hadisin Peygamber’e ait olma yönündeki genel kabulün, zayıf hadis nakli çerçevesinde birden çok usul geliştirilmesinde etkili olduğu ifade edilebilir.⁵³³ Hanbelî Mezhebi âlimleri de diğer âlimlerde olduğu gibi zayıf hadisin rivâyet edilmesine karşı çıkmamışlardır. Bir hadisin yalan vb. bilinçli bir kusur olmadıkça zayıf da olsa nakledilmesi uygundur. Bu konuda Hanbelî âlimler mezheb imamının yolunu izlemişlerdir denilebilir. Çünkü bir hadisin birçok tarikten aktarılması ihtimali zayıf da olsa hadisin nakledilmesine olanak sağlamış ve böylece hadis de ferd kalma gibi benzeri noksanlıklar giderilmek suretiyle zayıf hadisin bulunduğu

⁵²⁹ Ertuğrul Boynukalın, “Useymîn Muhammed b. Salih”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV yay. 2019), (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. cildinde, s. 625.

⁵³⁰ Zikredilen bu şartlar daha önceden İbn Hacer’in sunduğu zayıf hadisle amel şartlarına benzer şartlardır; Useymîn zikrettiği şartlar: 1. Zayıflık şiddetli olmamalı 2. Zayıf hadisin aslı olmalı 3. Zikredilen hadisin Hz. Peygamber’e aidiyetine kesinkes inanma meydana gelmemeli.

⁵³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân Useymîn, *Fetâvâ Nurun ale'd-Derb*, (Byy. ts.), VI, 2.

⁵³² Şahyar, “Zayıf Hadis”, s. 72.

⁵³³ Şahyar, “Zayıf Hadis”, s. 46.

vasıftan kurtularak hasen li-gayrihî mertebesine çıkması ihtimali göz önünde tutulmuş denilebilir.

3.2.2. Zayıf Hadisle Mutlak Olarak Amel Edilmez

Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahih* adlı eserinin mukaddimesinde konuyla alakalı olarak şöyle diyor: “Rivâyette bulunan kimselerin sikâ ya da töhmet altında bulunanlarını ayırıp bilmek gerekir. Rivâyette bulunanın gizli durumu ve aktardığı haberlerden sıhhatini bildiği şeyler rivâyet olunur. Muhaddislerden, fakihlerden ve usul âlimlerinden bir grup bid’atinde ısrar eden bid’atçılardan ve töhmet ehlinde olanlardan da sakınmak gerektiğini ve onların rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini ifade eder.”⁵³⁴

Yukarıda zikredilen muhaddislerden, fakihlerden ve usul âlimlerinden bir grup, zayıf hadisin sabit olmadığı kanaatindedir. Zayıf hadisin tarikleri artarak hasen hadis mertebesine çıkmadıkça kabul edilmez. Bu grupta yer alan âlimler, “zayıf hadisi kabul etmektense hakkında fikir sahibi olmayı benimsiyorlar çünkü zayıf hadis konusundaki hata sahibine isnat edildiği için rasûle isnat edilmesinden daha hayırlıdır”⁵³⁵ diyerek zayıf hadisin bizzat Hz. Peygamber’e aidiyetine temkinli yaklaşmaktadırlar. Başka vecihlerden nakledilerek hasen hadis gibi bir dereceye çıkmadıkça onunla dini konularda ihticâc olunmayacağını savunmaktadırlar.

Konuyla ilgili bir rivâyet şöyledir: Ebû Asım > Sevr > Halid b. Ma’den > Abdullah b. Beşîr > o da kardeşi vasıtasıyla (لا تصوموا يوم السبت إلا فيما افترض عليكم، فإن) (لم يجد أحدكم إلا عود عنب أو لحاء شجرة فليمضغها “Allah’ın farz kıldığı oruç dışında cumartesi günü oruç tutmayınız. Eğer üzüm kabuğu ve ağaç dalından başka bir şey bulamazsanız bile o gün onları çiğneyerek oruç tutmadığınızı gösteriniz”⁵³⁶ hadisini Hz. Peygamber’den nakleder.

Bu hadisin senediyle ilgili olarak *Müsned*’in muhakkiki Şuayb el-Arnaût, ricalinin sikattan oluştuğunu, ancak ızdırabın ve muhalefetin aşırı olduğunu belirtir.⁵³⁷ Yine hadis hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd’in bu rivâyeti

⁵³⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Müri, *el-Minhac fî Şerhi Sahih-i Müslim b. Haccac*, (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi), I, 60-62.

⁵³⁵ Ebû Zehra, *Ahmed İbn-i Hanbel*, s. 237.

⁵³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 7, no: 27075.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 7, no: 27075, üçüncü dipnot.

yasakladığını bildirir, Abdullah b. Beşîr hadisinin aynı zamanda diğer bütün hadislerle muhalif olduğu da aktarılır.⁵³⁸

Bu hadisi, Useymîn, *Riyâzus-Sâlihîn*'in şerhinde ele almıştır. Böylece hadisin âlimler arasında ihtilaflı olduğunu, yine hadisin zayıf olduğunu bunun için amel edilemeyeceğini şeyhi Abdulaziz b. Ba'z'ın da hadis hakkında zayıf, şaz ve amel edilemeyeceğini, hadisin mensuh olduğu gibi birçok kavlin söz konusu olduğunu bildirmiştir.⁵³⁹ Yine Useymîn, teyemmüm gibi diğer konularda da bazı zayıf hadislerle amel edilemeyeceği bilgisini vermektedir.⁵⁴⁰

Araştırma boyunca Ahmed b. Hanbel'in isnada önem verdiğiine rastlanıldı ancak 'zayıf hadislerle hiçbir konuda amel edilemez' tarzında toptancı bir görüşüne rastlanılmadı. Hatta bazen yanında meydana gelen 'bu hadis zayıf ya da bu hadisin isnadı zayıf demiştiniz ama yine de onu zikrediyorsunuz' şeklinde geçen konuşmalara da 'evet söyledikleriniz doğru fakat amel bu hadise göredir' şeklinde karşılık vererek zayıf hadis hususunda nasıl hareket ettiğini belirtmektedir. Aynı şekilde diğer Hanbelî âlimlerde de zayıf hadis hususunda durumun pek farklı olmadığı görüldü.

3.2.3. Bir Konuda Sahih veya Hasen Hadis Yoksa Zayıf Hadisle Amel Edilebilir

Hanbelî Mezhebine âit olduğu ileri sürülen bu görüşe biraz daha yakından bakılması gerekmektedir. İmam Ahmed'den gelen geçmiş sayfalarda orijinal metni de aktarılan rivâyet Hanbelî usulcülerin zayıf hadislerle amel ettiklerini ortaya koymaktadır.

İmam Ahmed'in zayıf hadis karşısında tutunduğu tavrı ve bu zayıf hadise yaklaşımını müşahade eden yakın öğrencilerinin tavrını ortaya koyan bir olayı zikretmek yerinde olacaktır. Bahsedilen zayıf hadis şöyledir: "Mühennâ, İmam Ahmed şöyle dedi: 'Dokumacı ve hacamât yapan hariç bütün insanlar bir birine denktir' bu sözün üzerine ona şöyle söylenildi: 'Dokumacı ve hacamât yapan hariç

⁵³⁸ er-Ribat ve İd, *Câmiu'l-Ulûm*, VII, 475-476, no: 950.

⁵³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân Useymîn, *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn* (Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1426/2001), VI, 516.

⁵⁴⁰ Bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân Useymîn, *Fethu zi'l-Celâli ve'l-İkrâm bi-Şerhi Bulûği'l-Merâm*, thk. Subhi İbn Ramazan ve Ümmü İsra binti Urfe, (Byy. Memleketü'l-İslamiyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1427/2006), I, 378.

bütün insanlar bir birine denktir' manasında olan hadisi mi kabul ediyorsun? 'Halbu ki sen bu hadisi zayıf olarak addediyorsun' bu söze cevap olarak İmam Ahmed: 'Ben bu hadisin isnadını zayıf kabul ediyorum, fakat amel bu zikredilen hadise göredir'⁵⁴¹ dedi.

İmam Ahmed hadisin zayıflığı hususunda yorumunu sırf hadisin senedini merkeze alarak ifade ettiği anlaşılan bu nakilde ekstra olarak bir hadisin sahih ve zayıf şeklindeki taksimininde yine senedindeki sağlamlığa veya gevşekliğe göre değerlendirildiğini ve metnin hesaba katılmadığını alalâde ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili İmam Ahmed birçok yerde zikrettiği hadislerle karşı işitenler tarafından 'o hadis zayıf değil mi' şeklinde geri bildirim almış ve o da cevaben ekseriyetle 'evet bu hadis zayıftır ama amel bu hadise göredir' şeklinde cevaplar vermiştir. Dolayısıyla bu hususta İmam Ahmed'in 'zayıftır' sözünden kastı nedir? Bu sorunun cevabını yine en güzel biçimde Ebû Ya'lâ'nın şu açıklamasında buluyoruz.

İmam Ahmed'in 'zayıftır' biçimindeki kelâmının manası ashâbü'l-hadîs'in yöntemine göre demektir. Çünkü ashâbü'l-hadîs, irsâl, tedlîs ve hadîste ziyâde ile teferrüd gibi fukahâyâ göre hadisin zayıf olmasını gerektirmeyen sebeplerle hadisleri zayıf saymaktalar. Mevzûbahis olan bu hal onların eserlerinde yer almaktadır. Ashâbü'l-hadîs şöyle söyler: 'Bu hadiste falan teferrüd etmiştir' İmam Ahmed'in 'zayıftır' sözü bu duruma göredir. 'bu konuda amel buna göredir' sözünden kasıt ise 'fukahânın metoduna göre' demektir.⁵⁴²

İmam Ahmed'in zayıf hadis nakletme gereksinimini ortaya koyan şu rivâyet konumuzu aydınlatır mâhiyettedir: "İnsan Amr b. Merzûk, Amr b. Hakkâm, Muhammed b. Muâviye, Ali b. Câ'd ve İshak b. Ebî İsrâîl gibi zayıf râvilerden bazen hadis nakletmeye ihtiyaç duyabilir. Onların bir kısmından nakilde bulunmak benim hoşuma gitmez."⁵⁴³

Özellikle Hanbelî usulcülerini başta olmak üzere mezheb bilginlerinin zayıf hadis hakkında neler düşündüğünü bilmek için mezheb imamının bu konudaki nakillerine ve bakış açılarına bakmamız konuyu aydınlatması bakımından mühimdir.

⁵⁴¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 938; İbn Akîl, *el-Vadîh*, V, 20.

⁵⁴² Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 941-942; İbn Akîl, *el-Vadîh*, V, 22.

⁵⁴³ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 941; İbn Akîl, *el-Vadîh*, V, 22.

Biz aşağıda bu konuyu anlatırken Hanbelî Mezhebinin çağdaş âlimi Türkî'nin eserinden de faydalanarak sunacağız.⁵⁴⁴

3.2.3.1. Zayıf Hadis Re'ymden Evlâdır

İmam Ahmed'in oğlu Abdullah, "Babama şöyle sordum: 'Bir bölgede bulunan adam, bulunduğu yerde meselesini soracak ashâbü'l-hadîs ve ashâbü'r-re'y haricinde bir kimse bulamıyor. Ashâbü'l-hadîsten olan kişi ise hadisin sahihini ve sakimini ayıramıyor ise bu hâle düçar olmuş kimse ne yapmalıdır? Buna mukâbil babam dedi ki: Meselesini ashâbü'r-re'y'e değil de ashâbü'l-hadîse sorar. Zira zayıf hadis re'ymden daha kuvvetlidir."⁵⁴⁵

Burada zikredilen rivâyette de görüleceği üzere İmam Ahmed, zayıf hadisle amel edileceğini, zayıf hadisin kabul edileceği gibi re'ye de takdîm edileceğini ifade etmekte ancak zayıf hadisi daha üst bir mertebeye çıkarmamaktadır. Yine şu da ifade edilmelidir ki bir konuda zayıf hadisle amel edebilmek için zayıf hadisin kullanılacağı konuda sahih hadis bulunmaması şartını da aramaktadır. Zayıf hadis ona göre sahâbe fetvasından sonra gelir. Hanbelî Mezhebi bilginlerinin çoğunluğu bu rivâyeti benimsemektedirler. Rivâyet oğlu Abdullah kanalıyla gelmekte ve şöyledir:

Mezheb imamının oğlu Abdullah konuyla alakalı babasından şöyle nakilde bulunur: 'Zayıf hadis benim yanımda re'ymden daha sevimlidir'⁵⁴⁶ demektedir. Abdullah'tan aktarılan şu haber babasının yöntemini anlatacak tarzdadır ve şöyle demektedir: 'Ey yavruçum ben bir konuda zayıf hadisi iptal ettirecek bir şey yok ise, zayıf hadise muhâlefet etmem'⁵⁴⁷ demektedir.

İmam Ahmed'e göre zayıf hadisi iptal ettirecek hususlar daha çok râvî kaynaklı görülmektedir. O, Gıyâs b. İbrahim hakkında görüş bildirmektedir. İmam Ahmed'e göre Gıyâs b. İbrahim metruku'l-hadistir. Yani onun rivâyetleri insanlar tarafından terk edilmiş dolayısıyla kendisi de terk etmiştir.⁵⁴⁸ Yine İbn Receb'in anlattığına göre; İmam Ahmed, zayıf hadis rivâyeti hususunda metruk olan yaratılış hadislerini müsnedine almayıp rivâyet etmediği gibi onları yakmıştır. Râvinin

⁵⁴⁴ Türkî, *Usulü Mezhebi'l-İmam Ahmed*, s. 340-344.

⁵⁴⁵ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 61.

⁵⁴⁶ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 61.

⁵⁴⁷ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 275.

⁵⁴⁸ Makrîzî, *Muhtasarü'l-Kâmil*, s. 619-620.

kesretü'l galat, hafıza bozukluğu ve gafil olması gibi hususlarla müthem olması halinde rivâyetini terk ettiğini⁵⁴⁹ bildirmektedir.

Anlaşıldığı üzere Ahmed b. Hanbel'in döneminde hadisin pratik hayata aktarımı hususunda müracât edilen âlimlerin mensub olduğu ehl-i re'y ile ehl-i hadîs olgusu belirginleşmiştir. Böylece kendi aralarında farklı bazı kıstaslar geliştiren iki ekol haline gelmiştir. Çünkü buradan anlaşılan, başka bir kimseye veya başka bir ekole sormaktan bahsetme söz konusu değildir.

Diğer bir rivâyette Abdullah: "Babama, Mısır'da ehl-i re'y ve ehl-i hadîsin olduğunu, ehl-i hadîsin zayıf hadisi bilmeyen, onu tam olarak muhafaza edememiş ve hadisin senedine vakıf olmayan kimselerden oluştuğunu söyledim. Burada (Mısır) bulunan kişinin başına gelen iman, talak ve diğer konulardaki dinî meseleleri hakkında bir şey sormak isteyince ehl-i re'y'e mi yoksa hadis konusunda bilgisinin azlığına rağmen ehl-i hadîs'e mi sorması gereklidir. Şeklindeki soruma babam: Ehl-i hadîs'e sormalı çünkü zayıf hadis, Ebû Hanîfe'nin re'yinden daha kuvvetlidir"⁵⁵⁰ dedi.

Yine İbnü'l-Cevzî, re'y hususunda dini konularda dikkatli olunması ile ilgili dört halifeden başlamak üzere diğer bilginlerinde bazısının konuyla ilgili kanaatini aktarmış ve re'y ashâbına karşı hadise sarılmayı daha uygun görmüştür.⁵⁵¹ Zayıf hadisin ve sahâbe âsârının re'y ve kıyâsa takdimi görüşü İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ahmed'in görüşleri olduğunu belirtmiştir.⁵⁵²

İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) *el-İnsâf* adlı eserinde namazda fâtihanın öncesinde bismelenin cehrî mi yoksa hafî mi okunması ile ilgili iki rivâyet aktarıyor. Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyet hakkında zayıflık gibi husustan bahsetmemiştir. Câbir'den gelen rivâyet hakkında isnadının zayıf olduğunu ve hüccet olamayacağını belirtmiştir. Buna sebep olarak onun râvilerinden Muhammed b. Abdilmelik el-Ensârî'den kaynaklı bir kısım eleştirilerde bulunmuştur. Ehl-i hadîsten Ahmed b. Hanbel ve diğer bazıları Ensârî'nin hadisinde münferit kaldığını, münkerü'l-hadis ve metrûk olduğunu ifade etmişlerdir. Böylece ehl-i hadîsten

⁵⁴⁹ İbn Receb, *Şerhu İtel*, I, 383-386.

⁵⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Mesâilu Ahmed*, (rivayetü Abdillâh), s. 438, no: 1585.

⁵⁵¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 42-49.

⁵⁵² İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 61.

Ahmed b. Hanbel ve birçoğları bu iki rivâyetten Ebû Hüreyre'nin naklini tercih etmiştir.⁵⁵³

Bu rivâyetlerden anlaşılan o ki Ahmed b. Hanbel, zayıf hadis ile amel etmekteydi. Oğlu Abdullah'a: "Yavrucuğum sen benim zayıf hadis konusundaki yöntemimi biliyorsun"⁵⁵⁴ diyordu. Bu sözünden onun birçok yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. İmam Ahmed'in bu yöntemleri âlimler tarafından tespit edilmeye çalışılmış ve onun zayıf hadis hakkındaki yöntemleriyle ilgili şöyle denilmiştir: Konuyla ilgili başka hadis ve sahâbe fetvası bulunmamalı, zayıf hadis rivâyeti yalancı veya yalanla ithâm edilen bir râviye de dayanmamalı ve böylece bir konuda amel edilen zayıf hadise ihtiyaten yaklaşılmalıdır.⁵⁵⁵

İbn Kayyım el-Cevzî, mezhebinin usûlünü şu şekilde tanıtmaktadır: "Dördüncü asıl ise mürsel hadisi ve ilgili konuda başka bir hadis yoksa zayıf hadisi kullanmaktır. İmam Ahmed zayıf hadisi kıyâsa takdîm etmiştir. Ancak onun zayıf hadisten maksadı bâtil ve münker olan zayıf hadis değildir. Yine kullandığı zayıf hadis rivâyetinde kendisi ile amel edilmesi veya hadisi alınması caiz olmayan müttehem râviler bulunan hadis değildir. Bilakis onun amel adilecek zayıf hadisten kastı, sahihin bir bölümü olup hasenin taksimatından bir kısımdır. Onun zamanında hadisler sadece iki kısma ayrılıyordu. Sahih, zayıf ve hasen gibi kısımlara ayrılmıyordu. Zayıfında mertebeleri vardır. Eğer bir konuda zayıf hadisi hükümsüz kılacak bir eser ya da sahâbe sözü bulamazsa veya da zayıf hadisle ters düşen bir icmâ olmazsa o zaman ona göre zayıf hadis ile amel etmek kıyastan daha önceliklidir."⁵⁵⁶

İmam Ahmed'in zayıf hadis ile amel etmesi konusunu açıklaması babından şunları da bilmemiz gerekir: Ona göre zayıf hadis kendi arasında mertebelere ayrılır. Zayıf hadislerden müteahhirûnun kastettiği hasen mertebesine çıkanlar vardır. Bundan dolayı râvi teferrüd etmiş olsa bile bu tür hadislerle amel edilir. Zayıf hadislerden bu mertebeye ulaşamayanlar vardır. Mezheb imamı bu tür hadisleri destekleyen başka hadisler olduğunda bunları nakletmekte ve aktardığı bu hadislerle

⁵⁵³ İbn Abdilberr Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İnsaf Fima Beyne Ulemai'l-Müslimin*, thk. Abdüllatif El-Geylani (Suudi Arabistan: Edvau's-Selef, 1417/1997), s. 232.

⁵⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 275.

⁵⁵⁵ Türkî, *Usulü Mezhebi'l-İmam Ahmed*, s. 304.

⁵⁵⁶ İbn Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, I, 25.

ihdicâc etmektedir. Ya da ilgili babta başka sahih hadis veya sahâbî sözü bulamazsa bu hadisleri almaktadır. Zayıf hadis hususunda mevzûnun bu şekilde olduğunu oğlu Abdullah bizlere şöyle aktarmaktadır: “Rib’î b. Hirâş’ın hadisi hakkında ne diyeceğini babama sordum. Babam, ‘Abdulaziz b. Ebî Ruvvâd’dan rivâyet ettiğini mi soruyorsun’ dedi. Evet dedim, babam cevâben: ‘Hayır hadisler onun hilâfıdır. Bu hadisi hâfızlar Rib’î ve adını zikretmedikleri bir kişi tarafından rivâyet etmişlerdir’ ben babama ‘yine de sen onu müsnedde zikrettin’ dedim bunun üstüne babam dedi ki: el-Müsned’de meşhur olan hadisleri rivâyet ettim. İnsanları da Allah’ın siperi altında bıraktım. Şâyet sadece kendime göre sahih olanları almak isteseydim, bu eserde çok az bir şey rivâyet ederdim”⁵⁵⁷ demektedir.

Yine İbn Teymiyye konuyla ilgili olarak Esrem’den şunları aktarır: Şâyet bir konuda efendimizden gelen bir hadis mevcutsa bu meselede sahâbeden herhangi birisinin ya da tâbiînin, mevcut hadise aykırı olan sözünü almayız. Eğer bir konuda Peygamber ashâbından gelen çeşitli sözler varsa onların sözlerinden birisini seçeriz. Onların sözünü terk edip de onlardan sonra gelenlerin sözlerini almayız. Şâyet bir konu hakkında ne Hz. Peygamber’den gelen ne de sahâbeden gelen bir söz yoksa o zaman tâbiînin sözleri arasından tercih yaparız. Hz. Peygamber’den aktarılan hadisin isnadında zayıflık gibi bir şey olabilir. Bu halde eğer bu hadise hilâf ve ondan daha sağlam bir hadis mevcut değil ise, bu hadisi alırız. Eğer kendisine muhalif daha sağlam bir hadis gelmemiş ise, mürseli de alırız.⁵⁵⁸

3.2.3.2. Zayıf Hadislerle Fezâil Konularında Amel Edilip Edilememesi

Zayıf hadisi almaya, onu kullanmaya ve onunla amel etmeye dair İmam Ahmed’den gelen bir diğer rivâyet ise zayıf hadislerle ancak fezâil konularında amel edilebileceği yönündedir. O, şöyle demektedir: “Rekâik ile ilgili hadislerde, metninde hükümle ilgili bir bahis geçinceye kadar kolaylık gösterilmesi mümkündür.” Konuyla alakalı olarak yine en-Nevfelî, Ahmed b. Hanbel’den işittiği şöyle bir duyumunu aktarır: “Hz. Peygamber’den haram, helal, sünen ve ahkâma dâir hadis rivâyet edersek o hadisin senedinde sıkı dururuz. Fakat ondan (s.a.s) bir hüküm

⁵⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 275.

⁵⁵⁸ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 276.

bildirmeyen ve amellerin fazîletleri ile ilgili bir nakilde bulunursak o zaman işi sıkı tutarız.”⁵⁵⁹

Aslında bu gibi bir ayırım yapmanın ne kadar doğru ya da yanlış olduğu tartışılabilir bir konudur. Bu mevzûbahiste şu söylenebilir ki dini konular denilince sadece haram, helal, sünen ve ahkâm konularında değil de fezâil konularında da olabildiğince sıkı tetkik yapılması gerekmektedir. Böylece sakim veya mevzû hadislerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Ancak Hz. Peygamber’e aidiyeti muhtemel olması ve muhaddislerin de yalan rivâyeti bilerek nakletmemeleri göz önüne getirilince bir hadisin Hz. Peygamber tarafından söylenildiği ihtimali de değerlendirilmiştir.

İbn Teymiyye, zayıf hadisin amellerin fazileti hususunda kullanılması ile ilgili olarak aydınlatıcı bir açıklamada bulunuyor: “Eğer helal ve haram konusunda bir hadis gelirse o hadisin isnadı üzerine titreriz; ancak tergîb ve terhîb ile ilgili hadis geldiğinde onun senedi üzerinde müsamahalı davranırız. Burada mevzûbahis zayıf hadislerle fezâil konularında amel edilmesi, kendisiyle ihticâc olunamayan hadisi, mendubun ispatında kullanmak anlamına gelmez. Çünkü mendup, şer’i delildir. Bunun için onun sâbit olması ancak şer’i delil ile olur. Kim ki şer’i delil olmaksızın amellerden bir ameli Allah’ın sevdiğini ondan haber verirse, muhakkak bu haberi veren kimse, Allah’ın izin vermediği bir şeyi dinde şeriat kılmış olur.”⁵⁶⁰

Ahmed b. Hanbel’in tergîb ve terhîb konularındaki hadislerin senedinde müsamahalı davranmanın ne anlama geldiğini açıklamak gerekir ise, bu konuda İbn Teymiyye: “İsnadı zayıf olan hadisi rivâyet eden râviler sika râvi olmasa bile biz bu zayıf isnadlarla bu hadisi rivâyet ederiz. Bu şu söze benzer, zayıf hadislerle amellerin fazileti konusunda amel edilir. Yani bu zayıf hadisin muhtevası Kur’an okumak, zikir yapmak ve kötü amellerden kaçınmak gibi dinin ruhuna uygun içerikte olması gerekir” demektedir.⁵⁶¹

Bahsedilen hususu destekler şekilde Buharî’nin (ö. 256/870) Abdullah b. Amr’dan naklettiği şu hadisi aktarır: (وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج، ومن) بلغوا عني ولو آية، “Bir ayet bile olsa benden tebliğ edin. (كذب علي متعمداً، فليتبوأ مقعده من النار)

⁵⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 273; İbn Teymiyye, *‘İlmü’l-Hadîs*, 55.

⁵⁶⁰ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, s. 273; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, XVIII, 65.

⁵⁶¹ İbn Teymiyye, *‘İlmü’l-Hadîs*, 56.

İsrâiloğullarının haberlerini rivâyet edin bunda bir sakınca yoktur. Ama kim benim adıma yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın” hadisini zikreder. Hatta konuyla ilgili benzer birçok rivâyet aktarır. Sonunda ise, “eğer isrâiloğullarına dair haberi, rivâyet etmede fayda olmasaydı Hz. Peygamber buna ruhsat vermez, emir de etmezdi”⁵⁶² diyerek görüşünü kuvvetlendirmek istemiştir.

İmam Ahmed’den gelen diğer bir habere göre zayıf hadis ile fezâil konularında amel edilemez olduğudur. İbn Muflîh (ö. 763/1362), *Usûlu’l-Fıkh* adlı eserinde “fezâil konusunda zayıf hadisle amel edilmez”(لا يعمل بالحديث الضعيف في) (الفضائل) demiştir.⁵⁶³ Bu ve benzeri ibarenin öneminden dolayı orijinal şekliyle aktarmayı uygun bulduk. Bu hususu ele alarak biraz daha genişçe bilgi veren İbn-Neccâr (ö. 972/1564) ise şöyle demektedir: “Fezâil hususunda zayıf hadislerle amel etmediği doğrultusunda İmam Ahmed’den aktarılan başka bir rivâyet daha mevcuttur. İbn Kûdâme’nin (ö. (ö.620/1223)) *el-Muğnî* adlı eserinde geçen şu rivâyeti de delil göstererek (فأنما صلاة التسبيح، فإن أحمد قال: ما يعجبني. قيل له: لم؟ قال: ليس فيها) (شيء يصح. ونفض يده كالمنكر) “Tesbih namazına gelince, İmam Ahmed: Hoşuma gitmiyor dedi. Ona niçin hoşuna gitmiyor denildiğinde ise o, elini sallayarak (rivâyet) münker gibidir. Bu konuda sahih bir şey yoktur”⁵⁶⁴ dedi. Kendisine göre haberi zayıf olması nedeniyle tesbih namazını müstehâb kabul etmemiştir. Tüm bunlarla birlikte bu meşhûr bir haberdur ve birçok imam bu haberi sahih kabul ederek onunla amel etmiştir. Yine uygulamayla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’den şöyle bir haber aktarılır: (المسنون عند أحمد: التيمم ضربة واحدة) “Ahmed b. Hanbel’e göre teyemmüm tek bir vuruşladır.”⁵⁶⁵ O, teyemmüm alırken iki vuruşla yapmayı müstehab görmemiştir. Yine bu konuda da haberler ve eserler mevcuttur.⁵⁶⁶

Ramazan Özmen konuyla ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Bu konuda onun zikrettiği rivâyetler, İmam Ahmed’in rivâyetleri değil, onun tesbih namazını mübah görmemesinden elde edilmiş neticelerdir. Bundan dolayı Ahmed b.

⁵⁶² İbn Teymiyye, *İlmü’l-Hadîs*, 56.

⁵⁶³ İbn. Müflih, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî, *Usul’l-Fıkh*, thk. Fahd b. Muhammed es-Sedehani (Byy. Mektebetü Abikan, 1420/1999), II, 567.

⁵⁶⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî ve diğerleri, (Kahire: Mektebetü’l-Kahire, 1388/1968), II, 98.

⁵⁶⁵ İbn Kûdame, *el-Muğnî*, II, 571.

⁵⁶⁶ İbnü’n-Neccâr, *Şerhul-Kevkeb*, II, 569.

Hanbel'in zayıf hadisle fezâil konusunda amel etmediği sonucuna varılamaz."⁵⁶⁷ Özmen büyük ihtimalle bu sözünü Bahâeddin el-Makdisi'nin (ö. 624/1227) *el-Udde Şerhu'l-Udde* adlı eserinde teyemmümün bir kereden fazla vuruşla yapılabileceğini ifade eden bu gibi beyanlarından çıkarmaktadır.⁵⁶⁸

Biz de Özmen'in kanaatine katılarak bu konuda bizzat Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisi hoş görmememe ile ilgili kesinlik ifade eden bir söz ya da tavrına rastlamadığımızdan ve zayıf hadisi re'ye takdim ettiğinden dolayı İmam Ahmed'in zayıf hadislerle fezâil konularında amel edebileceği kanaatindeyiz. Bu hususu biraz daha ayrıntılı ele alan Abdülmuhsin Türkî, yukarıda dile getirilen olguları birkaç madde ile neticelendirmektedir. Onun bu konudaki ifadeleri maddeler halinde sunularak konu tamamlanacaktır.

a. Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisle amel etmekten kastı, müteahhirûn dönemi ıstılahındaki zayıf veya metrûk hadis değildir. Bu konuda kastedilen zayıf hadis, isnadı biraz kusurlu olan ya da et-Tirmizî ile sonrakilerin ıstılahında hasen mertebesine çıkan hadistir. Böylece o, zayıf hadisleri kategorilere ayırmıştır. Bilakis İmam Ahmed'e göre amel edilen zayıf hadis kendisiyle ihticâc edilemeyen metrûk hadis demek değildir.

b. İmam Ahmed'e göre amel edilen zayıf hadisle ilgili olarak konuyla alakalı babta sahih hadis ya da sahâbe sözü veya zayıf hadisin aksine icmânın olmaması gibi bir kısım şartlar mevcuttur. Eğer konuyla ilgili olarak bu sayılanlardan bir tanesi bulunursa İmam Ahmed, zayıf hadisle amel etmemekte ve bu icmâ edilen şeyleri zayıf hadise karşı yeğlemektedir. Böyle yaptığı ondan aktarılan nakillerden açıkça anlaşılmaktadır.

c. İmam Ahmed'in zayıf hadisleri yazma sebebi, yazılan bu zayıf hadisleri i'tibar için yazma isteğidir. Bir de bu tür hadisleri destekleyen daha başka hadisler varsa bütün bu hadisleri göz önüne alarak istidlâl edebilmek için yazmıştır. Zira zayıf hadisler genelde diğer başka zayıf hadislerle desteklenip kuvvet bulmaktadır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, s. 357.

⁵⁶⁸ Bkz. Makdisi, Bahaeddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İbrahim, *el-Udde Şerhu'l-Udde*, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1424/2003), s. 48.

⁵⁶⁹ Türkî, *Usulü Mezhebi'l-İmam Ahmed*, s. 311-312.

“Hanbelî usulcüler zayıf hadislerle amel meselesinde kendileri müstakil olarak hiçbir görüş beyan etmemekte, sadece bu mesele hakkında Ahmed b. Hanbel’in görüşünün ne olduğunu tespit etmeye çalışmaktadırlar.⁵⁷⁰ Tespit edildiği kadarıyla hadis usûlü konularına değinen Hanbelî âlimlerde de durum benzer bir şekildedir.

Ahmed b. Hanbel özelinde Hanbelî Mezhebi genelinde zayıf hadis rivâyetine herhangi bir engelleme getirilmediği söylenebilir. Rivâyetler hususunda İmam Ahmed zayıf hadisi kıyasa ve re’ye takdim etmiştir. O, zayıf da olsa hadise sarılmış fakat bunlara körü körüne sarılmamıştır. Bir konuda sahâbe sözü veyâhut icmâ mevcutsa zayıf hadisten ziyade sahâbe sözünü ve icmâyı öne geçirmiştir. Bununla birlikte birçok Hanbelî âlimin ısrarla üstünde durduğu husus mezheb imamı Ahmed b. Hanbel’in döneminde hasen hadisin kullanılmadığıdır. Onun kullandığı zayıf hadisin mütekaddimûn dönemi ıstılâhındaki zayıf hadis anlayışı olduğudur. O âlimlerin belirttiği üzere İmam Ahmed, henüz zayıf taksimatının yapılmadığı dönemlerdeki zayıfı kastettiği fakat müteahhirûn dönemindeki metrûk hadisi kastetmediği belirtilmek istenmiştir. Böylece İmam Ahmed’in kullandığı zayıf hadisin müteahhirûn dönemindeki makbul olan hasen tabirine karşılık geldiği belirtilmek istenmiştir.

---

⁵⁷⁰ Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, s. 359.

SONUÇ

Hanbelî Mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel, döneminde birçok toplumsal olaylarla karşılaşmıştır. Bir kısmı onu derinden etkilemiştir. Meydana gelen fenomenlerden en çok etki eden şüphesiz mihne süreci olmuştur. Öyle ki bu zaman diliminde, daha çok siyasi baskıya maruz kalarak Ahmed b. Hanbel mihne sürecinin sembol ismi konumuna gelmiştir. Bu durum her ne kadar olumsuz bir süreç olsa da aslında bir nevi Ahmed b. Hanbel'in halk nazarında daha da sevilmesine sebep olmuştur.

Olumlu ya da olumsuz bazı durumlara maruz kalan Ahmed b. Hanbel Hanbelî Mezhebinin kurucu imamıdır. Bu mezhebin kendine ait kaynak metinleri mevcuttur dolayısıyla kaynak metinler içerik olarak daha çok Ahmed b. Hanbel'e sorulan sorulardan ve alınan cevaplardan oluşmaktadır denilebilir. Bundan dolayı Ahmed b. Hanbel'in başta öğrencileri olmak üzere ilk öğrencileri mezhebin sonraki kuşaklara aktarılmasında büyük rol oynamışlardır.

İlk kaynak eserlerde daha çok Ahmed b. Hanbel'in olay veyahut soru karşısında nasıl davrandığı ve ne cevap verdiği gibi hususlar fazlaca üzerinde durulmaksızın aktarılmıştır. Müteahhirûn dönemi arasında sayılabilecek Hanbelî âlimleri, İmam Ahmed'in bir mevzuda bahsettiği sözü veya uygulaması üzerinde biraz daha tasarrufta bulunmak kaydıyla mezheb üzerine yapılan çalışmalara ışık tutmuştur.

Hizmet Peygamber'e nispet edilen hadisler, muhaddisler tarafından birçok kritere tabi tutulmuş ve neticede bazı hadisler sahih, hasen ve zayıf olarak taksim edilmiştir.

Hanbelî âlimleri de hadis taksimi hususunda ayrı hareket etmemiş ancak İmam Ahmed'in amel ettiği zayıf hadis hususunda mütekaddimûn döneminde bahsedilen zayıf hadisi mi yoksa müteahhirûn dönemi taksimatını mı esas aldığı

üzerinde ittifak edememişlerdir. Bununla birlikte genel kanaatleri İmam Ahmed'in amel ettiği zayıf hadisin mütekaddimûn döneminde bahsedilen zayıf hadis olduğudur. Bu da müteahhirûn ıstılahında hasen hadise tekabül etmektedir.

Hanbelî kaynak metinlerinden elde ettiğimiz malumatlardan anlaşıldığı üzere zayıf hadis konusunda Ahmed b. Hanbel'den birkaç rivâyet aktarılmaktadır. İlk etapta bu rivâyetler kendi arasında tutarsızmış gibi anlaşılsa da mezheb âlimlerinin izahı ile Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadis ile neyi kastettiği daha anlaşılır hale gelmiştir.

Hanbelî âlimler, zayıf hadis konusunda birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu bilginlerden bazısı adeta Ahmed b. Hanbel'in tercümanı olmaya gayret ederek, zayıf hadis ile mutlak manada amel edilmez derken; bazısı, zayıf hadis ile ahkâm konuları hariç fezâil konularında amel edilir olduğunu söyler. Bazıları ise, bir konuda sahih veya hasen hadis yoksa o zaman konuyla ilgili zayıf hadis ile amel edilir şeklinde ilavede bulunmuştur. Burada en çok dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi şudur ki; Hanbelî Mezhebi zayıf hadise çokca değer vermiş lakin bununla kastedilen metruk olan zayıf olmamıştır. Diğer yandan Ahmed b. Hanbel döneminde zayıf hadis çeşitliliğinin bu derece belirgin olmadığı ve onun zayıftan kastının hasen mertebesi olduğu yine mezheb âlimleri tarafından izah edilen diğer bir husustur. Böylece İmam Ahmed'in zayıf hadise önem verdiği, onu re'ye takdim ettiği gerçeğini belirtirken zayıftan kastının tamamen değersiz terkedilmesi mecburî olan zayıf hadisi kastetmediğini özellikle belirtmek istemektedirler.

İmam Ahmed'in zayıf hadisi re'ye'den üstün görmesi sıradan bir olgu değildir. Biraz daha açacak olursak İmam Ahmed, ilmi gibi birçok âlimin vakıf olmadığı ilme vakıf büyük bir âlimdir. Dolayısıyla birçok âlimin vakıf olmadığı râvi ve rivâyet hakkında kuşatıcı bir ilme sahip olması onu diğer âlimlerin zayıf olarak niteledikleri râvi ve rivâyetlere aykırı hareket etmesine sebep olmuştur denilebilir. Çünkü bazen sahih denilen haberlere de İmam Ahmed karşı çıkmıştır. Buradan da aslında onun konuyla ilgili kendine has malumatlardan hareketle böyle davrandığı sonucu çıkarılabilir. Hatırlanmalıdır ki, İmam Ahmed'in bildiği malumatlardan vaz geçmeyip sonuna kadar savunduğu gerçeği mihne sürecinde de müşahade edilmişti.

Bu çalışma, Hanbelî âlimlerinin kaynak metinlerinde zayıf hadis algısına yaklaşımları hususunda bilgi vermesi açısından elzem bir çalışmadır. Çalışmada zayıf hadisin çeşitlerinden bir kısmı açıklandı ve Hanbelî âlimlerinin konu ile ilgili kanaatleri belirtildi. Bu esnada bazı mülahazalar dikkat çekiciydi çünkü İmam Ahmed zayıf hadisi kıyasa ve re'ye karşı savunduğu için olsa gerek bazı Hanbelî âlimleri Kur'ân'dan delil getirme hususuna gitmiş ve hatta bazı yerlerde zorlama yorumlar yapmak durumunda kalmışlardır. Bu gibi bazı tassublarıyla maalesef karşılaşıldı. Bununla birlikte bazı Hanbelî âlimlerin bu hususa karşı çıktığı görüldü.

Diğer bir husus ise, Hanbelî âlimler zayıf hadis mevzusunda mutabık olamamışlar aksine Hanbelî âlimleri konuyu kendi aralarında tartışmışlardır. Ancak en nihayetinde Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisi re'ye karşı savunduğu hususunda kanaat getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan. *Şezerât min Kütübi'n Mefkûde fi't-Târîh*, (I-II), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*, (thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtani), (I-II), Demmâm: Dâru İbn Kayyim, 1406/1986.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Mesâilu'l-İmam Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihi Abdillâh*, (thk. Züheyr Şaviş), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1401/1981.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical*, (nşr. Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay. Ankara 1963.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical* (rivâyetü Abdillâh), (thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), (I-III), Riyad: Dar'u'l-Hani, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid vd.), (I-XXXXX), Byy. Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Akgündüz, Ahmed. "Gulamü'l-Hallâl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIV: 189. İstanbul: TDV. Yay. 1996.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmi'u't-Tahsil fî Ahkâmî'l-Merâsîl*, (thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi), Bağdat: 1397/1978.
- Alkan, Arif. "Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Çelik, Abdullah. "Ahmed b. Hanbel ve Kitâbü'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical'inin İlel İlmindeki Yeri". *dergiabant* 5/9 (2017): 89-108.
- Altıntaş, Fatma Betül. "Aşırı/Çok Zayıf Hadis: Tarihsel Bir Kavram Analizi". *Diyanet İlmi Dergi*. 55/4 (2019): 1048-1063.
- Aşıkkutlu, Emin. "Mestur". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXIX: 337-338. Ankara: TDV yay. 2004.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X: 507-508. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Aydınlı, Abdullah. "İbn Râhûye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 241. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y, 2019.
- Aydınlı, Abdullah. "muallak". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXX, 308. Ankara: TDV yay. 2020.
- Aykaç, Mehmet. "İbn-i Hübeyre". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 82-83. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadis Rivâyeti". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Makdisi, Bahaeddin Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İbrahim. *el-Udde Şerhu'l-Umde*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1424/2003.

- Baktır, Mustafa. “Kâide”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXIV: 205-210. İstanbul: TDV yay. 2001.
- Baloğlu, Adnan Bülent. “Mesâil”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXIX: 264-265. Ankara: TDV yay. 2004.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Useymin Muhammed b. Sâlih”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. Cildinde: 625-626. Ankara: TDV yay. 2019.
- Süyûtî, Celaleddin. *Tedribü’r-Râvî fi Şerhi Takribi’n-Nevevi*, (thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed Fariyabi), (I-II), Byy. Dar’u Tayyib, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. “İbn Cüreyc”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIX: 404-406. İstanbul: TDV yay. 1999.
- el-Cezâirî, Tâhir. Tevcihü’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), (I-II), Beyrût: Mektebu’l-Metbû’ati’l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Kâsimî, Cemâleddin. *Kavâ'idü't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l-Hadis*, (nşr. Muhammed Behcet el-Baytar), Dimeşk: Matbaatü İbn Zeydün, 1353/1925.
- Kâsimî, Cemâleddin. *Kavâ'idü't-Tahdis min Fünûni Mustalahi'l Hadis*, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Byy. Müessesetü’r-Risale, 1425/2004.
- Çelebi, İlyas. “Mu‘tezile”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXI: 391-401. Ankara: TDV yay. 2020.
- Çınar, Fatih. “Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü’l-Fetvanın Yeri”. *BÜİFD*. -/17 (2021): 54-71. <https://doi.org/10.34085/buifd.886111>.
- Çimen, Abdullah Emin. “Tâhir el-Cezâirî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIV: 395-398. İstanbul: TDV yay. 2010.
- Demir, Mahmut ve Özafşar, Mehmet Emin. “Zayıf”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIV: 157-160. İstanbul: TDV yay. 2013.
- Demiri, Lejla. “Tufî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXXI: 324-327. İstanbul: TDV yay. 2012.
- Doğanay, Süleyman. *Hadis Rivâyetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2009.
- Ebû Ya‘lâ, Muhammed b. Huseyn el-Ferrâ el-Bağdâdî el-Hanbelî. *el-Udde fi Usûli’l-Fıkıh*, (nşr. Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârakî), (I-V), Riyad: 1410/1990.
- Ebû’l Fedail Safiyyüddin Abdülmümin İbn Abdülhak el Bağdâdî. *Kavâ'idü’l Usul ve Meakidül Fusul-Muhtasarü Tahkikil Emel ve İlmiyel Usul vel Cedel* (thk. Enes b. Adil el-Yetemi ve Abdulaziz b. Adnan el-Aydan) Kuveyt: Rekâizu li’n-Neşri ve’t-Tevzi‘, 1349/2018.
- Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasen b. Ahmed el-Makdisî (İbnü’l-Mibred). *Bulğatü’l-Hasîs ilâ İlmi’l-Hadis*, (thk: Salâh b. Âyid eş-Şellâhî), Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1416/1995.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye. *Kûtü’l-Kulûb fi Muamelati’l-Mahbub*, (thk. Asım İbrahim el-Kayalî), (I-II), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l İlmiyye, 1426/2005.
- Efendioğlu, Mehmet. “Munkatı’”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXII: 12-13. İstanbul: TDV yay. 2006.

- Efendioğlu, Mehmet. “Muallal”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXX: 310-311. Ankara: TDV yay. 2020.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhan fî Usulî'l-Fıkh*, (thk. Salah b. Muhammed b. Avide), (I-II), Beyrut: 1418/1997.
- Fuad Seyyid, Eymen. “Makrizi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVII: 447-451. Ankara: TDV yay. 2003.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, (thk. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1397/1977.
- Ribat, Halid ve Seyyid İzzet İd. *Câmiu'l-Ulûm el-İmam Ahmed*, (I-XXII). Mısır: Dârü'l-Felah li'l-Bahsi'l-İlmî, 1430/2009.
- Sâlih, Subhi b. İbrahim el-Lübnani. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Çeviren M. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı yay. 1981.
- Sehavi, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman. *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfıyeti'l-Hadis li'l-Iraki*, (thk. Ali Muhammed Ali), (I-IV), Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *Tabakatu'l-Fukaha*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: 1401/1981.
- Türki, Abdullah b. Abdülmuhsin. *Usulu Mezhebi'l-İmam Ahmed*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1416/1996.
- Türki, Abdullah b. Abdülmuhsin. *Usulü Mezhebi'l-İmam Ahmed*. Byy. Müessesetü'r-Risale, 1410/1990.
- Gürkan, Menderes. “Hanbelî Fıkıh Usulünün Doğuşu ve Gelişimi I”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1/9 (2000).
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b Muhammed b. Harun b. Yezid. *es-Sünne*, (thk. Atıyye ez-Zehrani), (I-V), Riyad: Daru'r-Ra'ye, 1410/1989.
- Habis, Fa'yz b. Ahmed b. Hamid. *Mesâilu Harb el-Kirmânî*, (I-III), Byy. Camiatü Ümmü'l-Kura, 1422/2001.
- Hanbel b. İshak, Ebû Ali Hanbel b. İshak b. Hanbel eş-Şeybânî. *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Muhammed Nağş), Byy. 1403/1983.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifaye fî İlmi'r-Rivaye*, (tsh. Ebû Abdillâh es-Suraki), Haydarabat: Cemiyetü Dari'l-Marifi'l-Osmaniyye, 1357.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu'l-Bağdad*, (thk. Beşşar Avvad), (XVI), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslami, 1422/2001.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Câmi' li-Ahlâkı'r-Râvî ve Adâbi's-Sâmi'*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), (I-II), Riyad: Mektebetü'l-Ma'rif, ts.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Müsned”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXII: 99-101. İstanbul: TDV yay. 2006.
- Salış, Hatice. “Hadis Edebiyatında Kitâbü's-Sünne'ler ve Ahmed b. Hanbel'in Kitâbü's-Sünne'si”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Me'âlimü's-Sünen*, (I-IV), Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/ 1932.

- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. Şerhü't-Tebşıra ve't-Tezkira, (I-II) (thk. Abdüllatif Hemim, Mahir Yasin Fahl), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Itr, Nureddin. *Menhecu'n-Nakd fî Ulumi'l-Hadis*, Dımeşk: Dârü'l-Fıkr, 1399/1979.
- Nemerî, İbn Abdilberr Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İnsaf Fima Beyne Ulemai'l-Müslimin*, (thk. Abdüllatif el-Geylani), Suudi Arabistan: Edvau's-Selef, 1417/1997.
- İbn Akîl, Ebû'l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed. *el-Vadıh fî Usuli'l-Fıkh*, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin Turki), (I-V), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420/1999.
- Çakan, İsmail Lutfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay, 2019.
- Çakan, İsmail Lutfi. "Bilal b. Haris el-Müzeni", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi VI: 153. İstanbul: TDV yay. 1992.
- İbn Bedran, Abdülkâdir b. Ahmed b. Mustafâ ed-Dûmî ed-Dımaşkî. *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî), Beyrut, ts.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed. *Tabakâtu'l-Hanâbile*, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî), (I-II), Kahire: Matbaâtü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1371/1952.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*, Çeviren Zakir Kadirî Ugan, byy. Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, ts.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakaduddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi. *Ravzatü'n-Nazır ve Cennetü'l-Menazır*, (nşr. Abdulkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle), (I-III), Riyad: 1413/1993.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakaduddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi. *el-Muğnî li İbn Küdame*. (thk. Tâhâ ez-Zeynî - Mahmûd Abdülvehhâb Fâyid - Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mahmud Ganim Gays), (I-X), Mektebetü'l-Kahire, 1388-1389/1968-1969.
- İbn Manzûr, Ebûl Fadl Cemaluddin b. Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-Arab*, (I-XV), Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. en-Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî, (thk. Ahmed Mabel Abdulkerim), (I-II), Riyad: Dârü'l-âsime, 1409/1988.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekat Abdusselam b. Abdillâh, Şihabüddin Abdilhâlim b. Abdisselam ve Şeyhu'l-İslâm Takuyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *el-Müsevvede fî Usuli'l-Fıkh*. (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire: Matbaâtü'l-Medeni, ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekat Abdusselam b. Abdillâh, Şihabüddin Abdilhâlim b. Abdisselam ve Şeyhu'l-İslâm Takuyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *İlmü'l-Hadis*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekat Abdusselam b. Abdillâh, Şihabüddin Abdilhâlim b. Abdisselam ve Şeyhu'l-İslâm Takuyyüddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakzi Kelâmi's-Şî'a ve'l-*

- Kaderiyye*, (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), (I-VIII), Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslami, 1406/1986.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekat Abdusselam b. Abdillâh, Şihabüddin Abdilhâlim b. Abdisselam ve Şeyhu'l-İslâm Takuyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *Mecmûu Fetâvâ*, (thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kasım), (I-XXXV), byy. Memleketü's-Suudiyyetü'l-Arabiyyetü, 1416/1995.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekat Abdusselam b. Abdillâh, Şihabüddin Abdilhâlim b. Abdisselam ve Şeyhu'l-İslâm Takuyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhâlim b. Abdisselam, *Şerhu'l-Umde fi'l-Fıkıh*, (I-V), Beyrut: Daru İbn Hazm, 1440/2019.
- İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî. *Usul'l-Fıkıh*, (thk. Fahd b. Muhammed es-Sedehân), (I-IV), byy. Mektebetü Abikan, 1420/1999.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *en-Nuket alâ Kitabi İbnü's-Salâh li İbn-i Hacer*, (thk. Rebî' b. Hâdi Umeyr el-Medhali), (I-II), Medine: İmadetü'l-Bahsü'l-İlmiyyü bi'l-Camiati'l-İslamiyye, 1404/1984.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekir. *İ'lamu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemin*, (yay. Muhammed Abdusselam İbrahim), (I-IV), Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbnu'n-Neccar, Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ali el-Futuhi. *Şerhul-Kevkebi'l-Münir*, (thk. Muhammed ez-Zuhayli ve Nezihe Hammad), (I-IV), Riyad: Mektebetü'l-Abikan, 1418/ 1997.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), (I-II), Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Zeyl Tabakatü'l-Hanabile*, (thk. Muhammed Hamid el-Fıkî), (I-V), Kahire: Matbatü's-Sünneti'l-Muhammedi, 1371/1952.
- İbnü's-Salâh, Ebû Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezuri. *Ulumu'l-Hadis*, (thk. Nureddin İtr), Beyrut: Darul-Fikr, 1406/ 1986.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (nşr. Muhammed Emin el-Hancı), byy. Mektebetü'l-hancı, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Kitâbu'l- Mevzûât*, (thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân), (I-III), Medîne: el-Mektebe es-Selefiyye, 1386/1966.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Kitâbu'l- Mevzûât*, (I-II), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1415/1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Saydü'l-Hâtır*, Dımeşk: Dârü'l-kalem, 1431/2010.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi bir Mezheb Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y, 2016.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap yayınevi, 2006.
- İltaş, Davud. “el-Udde”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXXII: 41-42. İstanbul: TDV yay. 2012.

- İshak b. Mansûr b. Behram. *Mesâilü İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye*, (I-IX), Medine: Bilimsel Araştırma Dekanlığı, 1425/2002.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, (I-X), Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1416/ 1996.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ahmed b. Hanbel". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, II: 75-80. İstanbul: TDV yay. 2009.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Münzirî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXII: 35-37. İstanbul: TDV yay. 2006.
- Karaman, Hayreddin. "Ahmed b. Hanbel". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, II: 80-82. İstanbul: TDV yay. 1989.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. "Ashâbu'l Hadis'in Akâid Edebiyatı". *İslâmi Araştırmalar*. 5/- (1987): 79-89.
- Kırbıyık, Kasım. "İbn Müflih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 216-217. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mucemu'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (I-XV), Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. El-Hasan. *et-Temhid fi Usuli'l-Fıkh*, byy. (nşr. (I-II), Mufid Muhammed Ebû Ameşe; III-IV, Muhammed b. Ali b. İbrahim), Camiatü Ümmü'l-Kura', 1406/1985.
- Kırca, Celal. "İbn Teymiyye Mecdüddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 390-391. İstanbul: TDV. Yay. 1999.
- Klavuz, Ahmet Saim. "Berbehari". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi V: 476-477. İstanbul: TDV yay. 1992.
- Koca, Ferhat. "İbnü'l-Mibred". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXI: 126-128. İstanbul: TDV yay. 2000.
- Koca, Ferhat. "Takıyyüddin İbn Teymiyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 391-405. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2002.
- Koca, Ferhat. "Hanbelî Mezhebi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XV: 525-547. İstanbul: TDV yay. 1997.
- Kocaoğlu, Abdulhamit. *Mihne Bağlamında Buhârî-Zühli Sürtüşmesi*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: A.Ü.B.E, 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*, Ankara: TDV yay. On üçüncü bsk. 2014.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Byy. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- Küçük, Raşit. "İbn Ebû Asım". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIX: 422-423. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Mahmûd, Abdulmecid. *el-İtticâhâtü'l-Fıkhıyye 'İnde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, byy. 1399/1979.
- Tahhan, Mahmut. *Yeni Hadis Usulü*, Çeviren Cemal Ağırman, İstanbul: Rağbet yay. ts.

- el-Makrîzî, Abdülkâdir b. Muhammed. *Muhtasarü'l-Kâmil fi'd-Du'afâ*, (thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî), Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1410/ 1994.
- Malatî, Ebû'l-Hüseyin. *et-Tenbîh ve'r-Red*, (thk. Muhammed Zahid b. El-Hasan el-Kevseri), Mısır: el-Memleketü'l-Ezheriyye li't-Türas, ts.
- Ertürk, Mustafa. "Hüseyin b. Beşir". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XIX: 64. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Melchert, Christopher. "Ahmed b. Hanbel'in Muhalifleri". Çev, Ali Hakan Çavuşoğlu. Marife Dini Araştırmalar Dergisi 5 (2005): 393-410.
- Merrûzî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Haccac. *Ahbâru's-Şuyuh ve Ahlakuhum*. (thk. Amir Hasan Sabri) Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1426/2005.
- Merrûzî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Haccac. *Kitabu'l-Vera'*, (thk. Semir b. Emin ez-Züheyri), Riyad: Mektebetü'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1421/2001.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çeviren Sıbğatullah Kaya, byy. Çelik yayınevi, 2011.
- Uğur, Mücteba. "Hasen". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XVI: 374-375. İstanbul: TDV yay. 1997.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac. *Sahih-i Müslim*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), (I-V), Kahire: Matbaatü İsa el-Babi el-Halebi, 1374/1955.
- el-Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh. *et-Terğîb ve't-Terhîb*, (nşr. Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî), (I-IV), Mısır: 1388/1968.
- Nehhas, İbrahim. *el-Camiu li-Ulumi'l-İmam Ahmed*, Dârü'l-Felah li'l-Bahsi'l-İlmi ve Tahkiki't-Türas, (I-XXII), Mısır: 1430/2009.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri. *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik İla Marifeti Süneni Hayri'l-Hakaik Sallallahu Aleyhi ve Sellem* (thk. Abdulbari Fethullah es-Selefi), (I-II), Suudi Arabistan: Mektebetü'l-İman, 1408/1987.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Müri. *el-Minhac fi Şerhi Sahih-i Müslim b. Haccac*, (I-XVIII), Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Öğüt, Sâlim. "Ehl-i hadîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X: 508-512. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Ömer, Beşîr Ali. *Menhecü'l İmam Ahmed fi'l-İlmi'l Ehâdis*, (I-II), Riyad: Vakfu'l İslâmi'l-Hayrî, 1425/2005.
- Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara: Otto Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. "Ebû'l-Yümn Uleymi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X: 352-353. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Özen, Şükrü. "Hilaf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XVII: 527-538. İstanbul: TDV yay. 1998.
- Özen, Şükrü. "Ebû Bekir el-Hallâl". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV: 382-383. İstanbul: TDV yay. 1997.

- Özdemir, Veysel. “Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstilahının Ortaya Çıkışı”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. -/45 (2013): 67-110.
- Özmen, Ramazan. “Doğuşundan Tedvinine Hanbelî Fıkıh Usulü Geleneği ve Özgünlük Sorunu”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 6/11 (2008): 189-216.
- Özmen, Ramazan. *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2018.
- Polat, Salahattin. “Mütaabat”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXII: 180-181. İstanbul: TDV yay. 2006.
- Polat, Salahattin. Mürsel Hadisler ve delil olma yönünden değeri. Ankara: Tdv. Yay. Emel matbaacılık.
- Polat, Salahattin. “Mürsel”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXII: 52-54. İstanbul: TDV yay. 2006.
- Polat, Salahattin. “Zayıf Hadislerle Amel”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1983): 83-110.
- Salih b. Ahmed b. Hanbel, Ebü'l-Fazl Sâlih b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Siretü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Fuat b. Abdülmün'im Ahmed), Byy. Darü'd-Da've, İskenderiyye, 1404/1983.
- Sâlihiyye, Muhammed İsa. *el-Mu'cemu's-şamil li't-türasi'l-Arabi el-Matbu'*, (I-V), Kahire: Ma'hedü'l-Mahtutât el-Arabi, 1992.
- Subki, Tacuddin Ebû Nasr Abdulvehhab Ali b. Abdulkafi. *Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-Kübra*, (thk. M. Muhammed et-Tanahi ve Abdulfettah Muhammed el-Huluv Hacer), (I-X), byy. Li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1413/ 1992.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddîn Muhammed b. Abdulkerim. *Kitâbul-Milel ve'n-Nihal*, (nşr. Abdülaziz Muhammed el-Vekil), (I-III), Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1387/1968.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Tarihu'l-Rusul ve'l-Mulûk*, (thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim), (I-XI), Beyrut: Dârü'l-Maarif, 1387/1967.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. I-II, Ahmed Muhammed Şakir; III, Muhammed Fuad Abdalbaki; IV-V, İbrahim Udve), Mısır 1395/1975.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Câmi'u'l-Kebîr*, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf) Beyrut: Dârü'l Garbi'l-İslâmî, 1416/1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-İlelü's-Sağîr*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd.) Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Toksarı, Ali. “Müdelles Hadis ve Sahâbeye Tedlîs İsnadı”. *EÜİFD*, 6/5 (1998): 221-236.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitabu'l-Mecrûhîn*, (thk. Mahmud İbrahim Zayid), (I-III), Haleb: Dârü'l-Vağ'y, 1392/1972.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. “İbn Abdülhak el-Bağdâdî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIX: 275. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Turgut, Ali. “Cemâleddin el-Kâsımî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VII: 311-312. İstanbul: TDV yay. 1993.

- Tümer, Günay. “Din”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, IX: 312-320. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân. *Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*, (I-VI), Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, 1426/ 2001.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân. *Fethu zi'l-Celâli ve'l-İkrâm bi-Şerhi Bulûği'l-Merâm*, (thk. Subhi İbn Ramazan ve Ümmü İsra binti Urfe), (I-VI), Byy. Memleketü'l-İslamiyye li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1427/2006.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân. *Fetâvâ Nurun ale'd-Derb*, (I-XXIV) Byy. ts.
- Ukberî, Ebû Ali Hasan b. Şihabuddin Hasan. *Risale el-Ukberî fi Usul-i Fıkh*, (thk. Bedir b. Nâsır b. Meşrû es-Sebîğî), Kuveyt: 1438/2017.
- Uleymi, Muciruddin Ebû'l-Yumn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Menhecü'l-Ahmed fi Teracimi Ashâbi'l-İmam Ahmed*, (thk. Abdulkadir el-Arnaût ve Mahmud el-Arnaût), (I-V), Beyrut: Darü Sadr, 1418/1997.
- Yaman, Ahmed. “İbn Hamid”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XX: 24-25. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Yardım, Ali. “Ebû'l-Kasım Begavî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, V: 339. İstanbul: TDV yay. 1992.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Cedel”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, VII: 208-210. İstanbul: TDV yay. 1993.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Ehl-i Sünnet”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X: 525-530. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “İbn Akîl”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIX: 301-304. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “İbn Ebû Duad”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIX: 430-431. İstanbul: TDV yay. 1999.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Ehl-i Ehva”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X: 505-507. İstanbul: TDV yay. 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I: 31-48. İstanbul: TDV yay. 1988.
- Yiğit, İsmail. “Emevîler”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XI: 87-104. İstanbul: TDV yay. 1995.
- Kılıç, Yûsuf. *İslam Fıkah Mezheplerinin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler*, İstanbul: Emre Matbaası, 1997.
- Yücel, Ahmed. *Hadis Usulü*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Y, 2013.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Çeviren Ahmed Naim, Ankara: Başbakanlık basımevi, 1982.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü Meşâhiri'l-Â'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî), (I-XXXXXII), Beyrut: Dârul-Kitâbil-Arabî, 1413/1993.

Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, (thk. Şuayb el-Arnaût), (I-XXV), Byy. Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânu'l-İ'tidâl*, (I-IV), Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1963.

“معلومات عن الراوي”, (Erişim Tarihi 26.04.2022), <http://hadith.islâm-db.com>

